NUCCIO ORDINE

FAYDASIZLIĞIN FAYDASI: MANİFESTO

ABRAHAM FLEXNER'IN DENEMESİYLE

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Nuccio Ordine
FAYDASIZLIĞIN FAYDASI
Manifesto
Abraham Flexner'ın Deneme Yazısıyla
Çeviren Leyla Tonguç Basmacı

L' UTILITÀ DELL'INUTILE
© Nuccio Ordine, 2013
© RCS Libri S.p.A, Bompiani, Milan 2013

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 621
Felsefe 17

ISBN: 978-605-399-509-8

1. Baskı İstanbul, Nisan 2018

© İstanbul Bilgi Üniversitesi İktisadi İşletmesi
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 6 Kuştepe Şişli 34387 İstanbul
Telefon: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / Faks: 0212 216 24 15 • Sertifika No: 35680

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Editör Mesut Varlık
Yayına Hazırlayan Cem Tüzün
Tasarım Mehmet Ulusel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi • www.dizgievi.com
Dizin Belgin Çınar
Baskı ve Cilt Sena Ofset Ambalaj ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok Kat 6 No: 4 NB 7-9-11 Topkapı İstanbul
Telefon: 0212 613 38 46 / Faks: 0212 613 03 21 • Sertifika No: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Ordine, Nuccio, 1958-, author. I Flexner, Abraham, author. I Tonguç Basmacı, Leyla, translated.
Title: Faydasızlığın faydası : manifesto : Abraham Flexner'ın deneme yazısıyla / Nuccio Ordine, Abraham Flexner; çeviren Leyla Tonguç Basmacı.
Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018. I Includes bibliographical references and index.
Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 621. Felsefe; 17
Identifiers: ISBN 9786053995098 (paperback)
Subjects: LCSH: Utilitarianism.
Classification: LCC: B843.O7319 2018

NUCCIO ORDINE

FAYDASIZLIĞIN FAYDASI
MANİFESTO

ABRAHAM FLEXNER'IN DENEME YAZISIYLA

ÇEVİREN
LEYLA TONGUÇ BASMACI

Rosalia'ya

İçindekiler

vii Teşekkür

1 Giriş

17 **BİRİNCİ BÖLÜM Edebiyatın Faydalı Faydasızlığı**

19 *1* "Bir Şeye Sahip Olmayan, Kimse Değildir"

20 *2* Kazanç Getirmeyen Bilgi Faydasızdır!

21 *3* Su Nedir? Foster Wallace'dan Bir Anekdot

22 *4* Albay Buendía'nın Küçük Altın Balıkları

23 *5* Dante ve Petrarca: Edebiyat Kazancın Kölesi Olamaz

24 *6* Ütopya Edebiyatı ve Altın Lazımlıklar

26 *7* Jim Hawkins: Define Avcısı mı Nümizmat mı?

29 *8* Venedik Taciri: Yarım Kilo Et, Belmont Krallığı ve Silenus'un Hermenötiği

36 *9* Aristoteles: Bilginin Pratik Faydaları Yoktur

37 *10* Saf Teorisyen mi, Yoksa Filozof-Kral mı? Platon'un Çelişkileri

40 *11* Kant: Güzel Olandan Alınan Zevk Çıkarsızdır

41 *12* Ovidius: Faydasız Sanatlar Kadar Faydalı Bir Şey Yoktur

42 *13* Montaigne: "Hiçbir Şey Faydasız Değildir", "Faydasızlığın Kendi Bile"

44 *14* Flâneur Leopardi: "Kibirli ve Budala Bir Yüzyıl"ın Faydacılığına Karşı Faydasızlığı Tercih Etmek

46 *15* Théophile Gautier: "Faydalı Olan Her Şey Çirkindir", "Tuvalet" Gibi

51 *16* Baudelaire: Faydalı Bir İnsan Sefil Bir İnsandır

53 *17* John Locke Şiire Karşı

54 *18* Boccaccio: "Ekmek" ve Şiir

55 *19* Garcia Lorca: Şiirin Deliliğinin Olmadığı Bir Hayatı Yaşamak Basiretsizliktir
56 *20* Faydasızlığın ve Karşılıksız Olanın Kahramanı Don Kişot'un Deliliği
58 *21* Coketown Gerçekleri: Dickens'ın Faydacılığa Yönelttiği Eleştiriler
59 *22* Heidegger: Faydasız Olanı Anlamak Zordur
60 *23* Faydasızlık ve Hayatın Özü: Zhuang-zi ve Kakuzo Okakura
61 *24* Eugène Ionesco: Faydalı Olan, Faydasız Bir Yüktür
62 *25* Italo Calvino: Karşılıksız Olanın Zaruri Olması
63 *26* Emile Cioran ve Sokrates'in Flütü

65 İKİNCİ BÖLÜM Şirket-Üniversiteler ve Müşteri-Öğrenciler
67 *1* Devletin Desteğini Geri Çekmesi
68 *2* Müşteri-Öğrenciler
69 *3* Şirket-Üniversiteler ve Bürokrat Hocalar
72 *4* Hugo: Krizle Mücadele Etmek İçin Kültüre Yapılan Destek Kesilmez, İki Katına Çıkarılır
75 *5* Tocqueville: "Kolay Güzellikler" ve Ticari Demokrasilerin Tehlikeleri
76 *6* Herzen: Hiçbir Döneme Ait Olmayan Tüccarlar
77 *7* Bataille: Faydalı Olanın Sınırı ve Gereksiz Olanın Hayatî Önemi
80 *8* Meslek Kazandıran Üniversitelere Karşı: John Henry Newman
82 *9* Geçmişin Dilleri Ne İşe Yarar? John Locke ve Antonio Gramsci
85 *10* Klasiklerin Planlı Kayboluşu

86 *11* Klasik Bir Eserle Tanışmak
İnsanın Hayatını Değiştirebilir
87 *12* Tehdit Altındaki Kütüphaneler:
Tartışmalı Warburg Enstitüsü Vakası
90 *13* Tarihi Kitapçıların Yok Oluşu
91 *14* Faydasız Bilimlerin Beklenmedik Faydası
92 *15* Bir Teoremden Ne Elde Edilir?
Öklid'ten Arşimet'e
94 *16* Poincaré: "Bilim Doğayı İncelerken"
Amaç "Faydalı Olanı" Bulmak Değildir
98 *17* "Bilgi, İnsanın Yoksullaşmadan
Aktarabileceği Zenginliktir"

99 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM Sahip Olmak Öldürür:
***Dignitas Hominis*, Aşk, Hakikat**

101 *1* Klasik Yazarların Sesi
102 *2* *Dignitas Hominis*: Zenginliğin Yanılgısı
ve İlim'in Kendini Satması
106 *3* Sahip Olma Amaçlı Sevgi, Sevgiyi Öldürür
112 *4* Hakikate Sahip Olmak, Hakikati Öldürür

121 Ek: Faydasız Bilginin Faydası
Abraham Flexner

135 Kaynakça
151 Dizin

Teşekkür

Nisan 2012'de Porto Alegre'de Universidade Federal do Rio Grande do Sul'da, bana verilen fahri doktora onuruna verdiğim bir konferans dâhil olmak üzere son on yılda yaptığım çeşitli konuşmalarda sunduğum bir dizi düşünce bu deneme yazısında bir araya getirilmiştir. Abraham Flexner'in deneme yazısına dikkatimi çekmiş olan, Princeton'da Institute for Advanced Study'den [İleri Düzey Araştırmalar Enstitüsü] dostum Irving Lavin'e teşekkür etmek isterim.

Haziran 2011'de, Napoli'de, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici'nin [İtalyan Felsefe Araştırmaları Enstitüsü] merkezinde gerçekleşen bir yuvarlak masa toplantısı sırasında *Beşeri Disiplinlerin Faydalı Faydasızlığı* başlıklı konuşmam Lavin'in dikkatini çekince bana Flexner'in tanımadığım bu yazısını hediye etti. Bu eser, George Steiner ve Alain Segonds ile geçirdiğim unutulmaz, heyecan verici ve faydasız sohbetlere çok şey borçludur. Calabria Üniversitesi'ndeki ve son yıllarda ülke dışında ders verdiğim çeşitli üniversitelerdeki öğrencilerim olmasaydı faydasızlığın faydasının birçok yönünü anlamam zor olurdu. Istituto Italiano

per gli Studi Filosofici'nin Başkanı Gerardo Marotta, hayatının ve ekonomik imkânlarının tamamını klasik yazarların ve kültürün savunulmasına adamıştır.

Kitabın yeni paragrafların ve alıntıların eklendiği İtalyanca versiyonu üzerinde, Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte'de misafir öğretim üyesi olarak Berlin'de kaldığım sırada çalıştım (Mart-Haziran 2013); enstitünün müdürü Jürgen Renn'e ve bu çalışmada ele aldığım temaları tartışma imkânı bulduğum meslektaşlarıma son derece minnettarım.

Kitabın redaktörlerine (Oliviero Toscani ve Silvia Trabattoni) ve taslakları titizlikle gözden geçirmiş olan genç meslektaşlarıma (Marco Dondero, Maria Cristina Figorilli ve Zaira Sorrenti) teşekkür ederim. Değerli önerileri ve kitabımı benimsedikleri için Elisabetta Sgarbi, Mario Andreose ve Eugenio Lio'ya da en içten teşekkürlerimi sunarım.

Giriş

> Felsefenin görevi tam da insanlara faydasızlığın faydasını göstermek veya onlara fayda kelimesinin iki anlamını birbirinden ayırt etmeyi öğretmektir.
>
> – Pierre Hadot, *Exercices spirituels et philosophie antique* [*Ruhani Alıştırmalar ve Antik Felsefe*]

Faydasızlığın Faydası başlığındaki oksimoron, bir açıklama gerektirir. Burada sözünü ettiğim paradoksal fayda, beşeri bilgilerin ve daha genel anlamda kazanç sağlamayan bütün bilgilerin faydasız sayılmasına neden olan fayda değildir. Çok daha evrensel bir anlamı göz önüne alarak, temel değeri herhangi bir faydacı amaçtan tamamıyla bağımsız olan bilgilerin faydası kavramını düşüncelerimin merkezine oturtmak istedim. Bazı bilgiler kendinde bir amaç olup her tür pratik ve ticari bağlantıdan uzak, karşılıksız ve çıkarsız nitelikleri sayesinde ruhun geliştirilmesinde ve insanlığın medeni ve kültürel gelişiminde temel bir rol oynayabilir. Bu bağlamda, daha iyi olmamıza yardımcı olan her şeyi faydalı sayarım.

Ancak kazanç mantığı; değerleri kısa vadede kazanç veya pratik fayda üretme becerisinden bağımsız olarak kendinde bilgi ile özdeşleşmesi gereken kurumların (okullar, üniversiteler, araştırma merkezleri, laboratuvarlar, müzeler, kütüphaneler, arşivler) ve disiplinlerin (beşeri ve bilimsel) temelini çürütür. Gerçi müzeler ve arkeolojik sit alanları sıklıkla olağanüstü kazanç kaynakları da

oluşturabilir. Ancak bu gibi yerlerin varlığı, bazılarının bizi inandırmak istediğinin tersine, kazancın başarısına tabi tutulamaz; bir müzenin veya bir arkeolojik kazı alanının, bir arşivin veya bir kütüphanenin hayatı, toplumun her ne pahasına olursa olsun muhafaza etmesi gereken bir hazinedir.

Bu nedenle de ekonomik kriz dönemlerinde her şeyin mübah olduğu doğru değildir. Aynı nedenle alım-satım marjındaki dalgalanmaların, faydasız sayılan her şeyin, katılığın ve harcama kesintilerinin silindiriyle sistematik olarak yok edilmesini haklı çıkarabileceği de doğru değildir. Avrupa artık sahnesinde her gün alacaklılarla vereceklilerin rol aldığı bir tiyatro gibi. Bilanço saplantısının gündemin tek maddesini oluşturmadığı siyasi bir toplantı veya yüksek finans toplantısı neredeyse yok. Kendi kendine dönen bir girdabın içinde borçların ödenmesi konusunda meşru endişeler öyle bir noktaya ulaşır ki arzulanan etkinin tam tersine neden olurlar. Çeşitli ekonomistler tarafından öne sürüldüğü üzere, katı tasarruf ilacı hastayı iyileştirmek yerine onu amansız bir şekilde daha da zayıflatmakta. Bu resesyonun ardındakiler şirketlerin ve devletlerin neden borçlandığını kendi kendilerine sormadıkları gibi –söz konusu katılık nedense aşırı boyutlardaki yolsuzluğu ve eski politikacıların, yöneticilerin, bankerlerin ve süper danışmanların inanılmaz maaşlarını etkilemez– bu borçları ödeyenlerin orta sınıflar ve en zayıflar olmasından, milyonlarca masum insanın haysiyetlerinden mahrum edilmesinden hiç rahatsız değildirler.

Burada söz konusu olan, hesapların tutmaması karşısında aptalca bir şekilde sorumluluktan kaçınmak değildir. Ancak her türlü insanlık ve dayanışma biçiminin sistematik olarak ortadan kaldırılmasını görmezden gelmek de mümkün değil; bankalar ve alacaklılar, *Venedik Taciri*'ndeki Shylock gibi, borçlarını geri ödeyemeyenlerin bedenlerinden acımasızca yarım kilo et almak isterler. Birçok şirket (onlarca yıl boyunca kârın özelleştirilmesinin ve zararın kamulaştırılmasının tadını çıkardıktan sonra) acı-

masızca çalışanlarını işten çıkarırken hükümetler istihdam imkânlarını, eğitimi, engelliler için sosyal hizmetleri ve kamu sağlığı hizmetlerini ortadan kaldırırlar. Stefano Rodotà'nın, başlığı Hannah Arendt'in bir cümlesini andıran önemli bir deneme yazısına değinecek olursak, hak sahibi olma hakkı fiilen pazar hâkimiyetine tabi kılınır ve insana saygının her türlü biçiminin giderek feshedilmesi tehlikesi yaşanır. Bu zalim ekonomik mekanizma insanları emtiaya ve paraya dönüştürerek yarattığı, vatanı veya merhameti olmayan canavar, gelecek kuşakların da tüm umutlarını yok edecektir.

Yunanistan'ın Avrupa'dan ayrılmasını engellemek için gösterilen ikiyüzlü çabalar –aynı şey İtalya veya İspanya için de söz konusu olabilir– Batı'nın bilgi dağarcığının kökleri Yunan diline ve uygarlığına kadar uzandığı için Yunanistan'ın olmadığı bir Avrupa'nın düşünülemeyeceği düşüncesini temel alan hakiki bir kültür politikasının değil, alaycı hesapların ürünüdür (böyle bir şeyin bedeli, borcun ödenmemesinden kaynaklanan bedelden daha da büyük olacaktır). Bankalara ve iş dünyasına olan borçlar, yüzyıllar boyunca sanat ve kültür, müzik ve felsefe, bilim ve mimari alanında olağanüstü bir miras armağan etmiş olan birilerine olan çok daha önemli *borçlarımızı* tek darbeyle silme gücüne sahip midir?

Bu acımasız bağlamda faydasız bilgilerin faydası, sadece ekonomik çıkar adına geçmişin belleğini, beşeri disiplinleri, klasik dilleri, eğitimi, özgür araştırmayı, hayal gücünü, sanatı, eleştirel düşünceyi ve her türlü beşeri faaliyetin ilham kaynağı olması gereken medeni ufku giderek yok etmekte olan faydayla radikal bir tezat oluşturur. Nitekim faydacılık evreninde çekiç bir senfoniden, bıçak bir şiirden, İngiliz anahtarı bir tablodan daha değerlidir; çünkü bir aletin ne işe yaradığını anlamak kolayken müziğin, edebiyatın veya sanatın ne işe yarayabileceğini kavramak giderek zorlaşmaktadır.

Rousseau bunun farkına varmıştı: "Eski çağlarda politikacılar aralıksız olarak örf ve âdetlerle erdemlerden söz ederken günümüz politikacıları ticaretle paradan başka bir şeyden söz etmiyor." Nitekim kazanç getirmeyen şeyler gereksiz bir lüks veya tehlikeli bir engel gibi görülür. Diderot şöyle der: "Faydalı olmayan her şey hor görülür; çünkü zaman, boş spekülasyonlarla kaybedilemeyecek kadar değerlidir."

Charles Baudelaire'in muhteşem mısraları okununca göklerin devasa hâkimi şair-albatrosun insanların arasına inip ilgi alanları başka olan bir kitlenin alay konusu haline gelince hissettiği huzursuzluk daha iyi kavranabilir: "Kanatlı yolcu ne kadar hantal ve beceriksiz! / O kadar güzel olup nasıl bu kadar komik, bu kadar çirkin olabilir! / Birileri gagasının altına bir pipo tutar, / Biraz önce uçan sakatla dalga geçerler!" ("Ce voyageur ailé, comme il est gauche et veule! / Lui, naguère si beau, qu'il est comique et laid! / L'un agace son bec avec un brûle-guele, / L'autre mime, en boitant, l'infi rme qui volait!"). Flaubert de, *Dictionnaire des idées reçues*'de [*Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*] şiiri kısmen ironik bir çaresizlikle "modası geçtiği" için "tamamıyla faydasız", şairi de "ahmak" ve "hayalperestin eşanlamlısı" olarak tarif eder. Hölderlin'in lirik bir şiirinin, şairin kurucu rolünü hatırlayan olağanüstü son mısrasının da pek bir değeri kalmamıştır: "Geriye kalanları sadece şair yaratır" ("Was bleibet aber, stiften die Dichter").

Bundan sonraki sayfalar, organik bir metin oluşturma iddiasında değil. Bu sayfalar, ilham kaynakları arasındaki kopukluğu yansıtıyor. Dolayısıyla *Manifesto* şeklindeki altbaşlık da, bu çalışmama sürekli olarak hayat veren militan ruh gibi bir gerekçesi olmasaydı, orantısız ve iddialı görünebilirdi. Ben sadece yılların eğitimi ve araştırmaları sırasında derlenmiş alıntıları ve düşünceleri açık bir mahfaza içerisinde toplamak istedim. Bunun büyük bir özgürlük içinde, herhangi bir sınırlama olmadan ve oluştur-

duğum portrenin eksik ve kısmi olduğu bilinciyle yaptım. Derleme ve antolojilerde genelde olduğu üzere, eksiklikler sonuçta hep var olanlardan daha büyük anlam kazanır. Bu sınırlamaların bilinciyle yazımı üç kısma böldüm: Birincisini edebiyatta faydasızlığın faydasına adadım; İkinci Bölüm'de kazanç mantığının eğitim, araştırma ve genel anlamda kültürel faaliyet alanlarında yarattığı talihsiz etkiyi ele aldım; Üçüncü Bölüm'de birkaç parlak örnek yoluyla yüzyıllar boyunca sahip olmanın aldatıcı önemini ve *dignitas hominis* [insan haysiyeti], aşk/sevgi ve hakikat üzerindeki yıkıcı etkilerini göstermiş olan bazı klasik eserleri baştan yorumladım.

Bu kısa düşüncelerime Abraham Flexner'in 1937'de yazdığı, 1939'da bazı eklemelerle yeniden yayımlanan ve ilk defa İtalyancaya çevrilmiş olan mükemmel (ama ne yazık ki pek bilinmeyen) bir deneme yazısını eklemenin iyi olacağını düşündüm. Her türlü faydacı bağlantıdan uzak, özgür bir *quête* [araştırma] öne sürmek amacıyla ve aralarında Albert Einsten ve Julius Robert Oppenheimer'in yer aldığı şanlı üyelerinin *curiositas*'ından [merak] ilham alınarak kurulan Princeton'daki Institute for Advanced Study'nin en saygın kurucuları arasında yer alan bu ünlü Amerikalı biliminsanı ve pedagog, sonradan insanlık açısından temel önem taşıyacak, telekomünikasyondan elektriğe kadar çeşitli uygulama alanlarının ardında beklenmedik şekilde, pratik amaçlardan yoksun oldukları için en faydasız sayılan bilimsel teorik araştırmaların yattığını göstermek için bazı büyük keşiflerin büyüleyici hikâyesini anlatıyor.

Bu alandaki herhangi bir yanlış anlamayı ortadan kaldırmak açısından Flexner'in bakış açısının çok etkili olacağını düşündüm; beşeri bilgilerle bilimsel bilgileri karşı karşıya getirmek –1950'lerden itibaren, Charles Percy Snow'un ünlü yazısından*

* Bkz. C. P. Snow, *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK Yayınları, [1959] 1993 – e.n.

sonra defalarca olduğu üzere– bu tartışmanın kaçınılmaz olarak kendini kısır bir eleştiri bataklığında bulmasına neden olacaktı. Ve her şeyden önemlisi, günümüzde bilgilerin parsellenmesi ve aşırı derecede uzmanlık gerektirmesi yüzünden giderek tehdit altında olan bilgiler arasındaki gerekli birlik –Nobel ödüllü Ilya Prigogine'nin hakkında sayfalar dolusu aydınlatıcı yazılar yazdığı o vazgeçilmez *nouvelle alliance* [yeni ittifak]– açısından tam bir kayıtsızlığın söz konusu olduğu teyit edilecekti. Flexner bize, bilim dünyasının faydasızlığın faydası üzerine öğretilecek çok şeyi olduğunu mükemmel bir şekilde gösterir. Ayrıca kazancın diktatörlüğüne karşı, bilgi edinme ile araştırmanın özgürlüğü ve karşılıksız olması için verilen mücadelede beşeri bilimcilerle birlikte biliminsanlarının da çok önemli bir rol oynadığını ve oynamaya devam ettiğini gösterir.

Aristoteles'in bazı düşüncelerinin ve Öklid ile Arşimet düzeyinde biliminsanlarına atfedilmiş bazı anekdotlardan da anlaşıldığı üzere, tamamıyla kuramsal ve çıkarlardan uzak bir bilim alanı ile uygulamalı bir bilim alanı arasındaki farklılığın bilinci Antik Çağ'da da yaygındı.

Ancak bu son derece ilginç meseleler bizi çok uzaklara sürükleyebilir. Benim burada vurgulamak istediğim, *qualitas*'ı [nitelik] değil de *quantitas*'ı [nicelik] değerlendirmeyi amaçlayan araçlarla tartılamayacak veya ölçülemeyecek değerlerin yaşamsal açıdan ne kadar önemi olduğudur. Aynı zamanda anlık bir kazanç getirmeyen ve en önemlisi, paraya çevrilemeyen yatırımların temel özelliğine sahip çıkmak isterim.

Bilgi, paradan kaynaklanan kadir-i mutlaklık ve faydacılık hezeyanına kendinden bir engel oluşturur. Her şeyin satın alınabileceği doğrudur. Parlamento üyelerinden hâkimlere, iktidardan başarıya, her şeyin bir fiyatı vardır. Ama bilgi konusunda böyle değildir; bilgi için ödenmesi gereken ücret apayrı türdendir. Açık bir çek bile, sadece bireysel çabanın ve bitmez tükenmez bir tut-

kunun meyvesi olabilecek bir şeyi mekanik olarak satın almamıza izin vermez. Hiç kimse, bilgi edinmemizi sağlayacak o zorlu güzergâhı bizim yerimize gerçekleştiremez. Güçlü bir içsel dürtü olmazsa, parayla satın alınacak en saygın diploma bize hiçbir hakiki bilgi kazandırmayacak ve ruhumuzun hakiki bir dönüşümden geçmesini sağlayamayacaktır.

Sokrates *Symposion*'da [*Şölen*] Agathon'la konuşurken, yünden bir iplik sayesinde suyun dolu bir kaptan boş bir kaba geçişi gibi, bilginin de mekanik bir şekilde bir insandan diğerine aktarılabileceği fikrine karşı çıktığı zaman bundan söz eder:

> Suyun en dolu kaptan en boş kaba yünden bir iplik sayesinde geçişi gibi bilgi de sadece yan yana durmamızla, aramızda en dolu olanlardan en boş olanlarımıza akabilseydi ne güzel olurdu, Agathon.

Bunların da ötesinde, piyasa yasalarına hâlâ meydan okumaya devam edebilen tek şey; bilgidir. Ben bilgilerimi başkalarıyla paylaştığım zaman yoksullaşmam. Öğrencilerime görecelik teorisini öğretirsem veya onlarla birlikte Montaigne'den bir sayfa okursak, hem vericinin, hem de alıcının zenginleştiği mucizevi ve erdemli bir sürece hayat vermiş oluruz.

Ama tabii *homo eoconomicus*'un [ekonomik insan] hâkimiyetindeki dünyamızda faydasızlığın faydasını ve özellikle faydanın faydasızlığını (gereksiz olup bize elzemmiş gibi satılan kaç tane tüketim ürünü olduğunu bir düşünün) kavramak kolay değildir. Ruhu giderek boğan çölleşme sürecinden habersiz olan insanların kendilerini sadece para ve güç biriktirmeye adadıklarını görmek ne kadar acıdır. Sahtekârlık yoluyla kendilerine birer imparatorluk kuran müteahhitlerin veya kişiye özel yasaların oylanmasını sağlayarak parlamentoyu aşağılayan ve cezasız kalan politikacıların canlandırdığı yeni başarı simgelerinin televizyon kanallarına ve medyaya hâkim hale geldiğini görmek ne ka-

dar acıdır. Kadın erkek, herkesin vaat edilen kazanç diyarına doğru çılgınlar gibi koştuğunu ve çevrelerindeki başka hiçbir şeyin –doğanın, nesnelerin, başka insanların– ilgilerini çekmediğini görmek ne kadar acıdır. Gözler ulaşmak istenen hedefe kilitlenince, küçük gündelik şeylerin tadına varılamaz ve güneşin batışı, gökyüzündeki yıldızlar, bir öpücüğün şefkati, bir bitkinin çiçek açması, bir kelebeğin uçuşu, bir çocuğun gülümseyişi gibi güzellikler keşfedilemez. Çünkü yüce olan sıklıkla en basit şeylerde gizlenir.

Eugène Ionesco haklı olarak "faydasızlığın faydası kavranmazsa, sanat da kavranmaz" demiştir. Ondan yıllarca önce Kakuzo Okakura'nın çay ritüelini tasvir ederken, kadınına sunacağı çiçeği toplama zevkini insanoğlunun hayvanlara üstün hale geldiği an olarak tespit etmiş olması bir rastlantı değildir. Japon yazar *Çay Kitabı*'nda şöyle der: "İnsanoğlu faydasızlıktan nasıl fayda sağlayabileceğini anladığı zaman sanat dünyasına adımını attı." Tek hareketle iki görkemli sonuç: Çiçek de (nesne), onu toplama eylemi de (hareket) faydasızlığı temsil eder ve gerekli olan ile kârın tartışmaya açılmasını sağlar.

Gerçek şairler şiirin hesaplamalardan ve aceleden uzak olması gerektiğini bilirler. Rainer Maria Rilke, *Genç Bir Şaire Mektuplar*'ın bir bölümünde şöyle bir itirafta bulunur: "Sanatçı olmak, hesap yapmak veya sayı saymak değil, özsuyuna acele ettirmeyen, bahar fırtınalarında, yaz mevsiminin gelmeyebileceğinden endişe duymadan, huzurla bekleyen bir ağaç gibi olgunluğa erişmek demektir." Mısralar borsanın düşüşünün ve faydalı olanın mantığına boyun eğmez. Hatta bazen, Edmond Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* oyunun son satırlarında dediği gibi, faydasız olan, her şeyi daha güzel kılmak için gereklidir: "Ne diyorsunuz?.. Nafile mi?.. Biliyorum, / ama insan başarı elde etme umuduyla mücadele etmez! / Hayır, mücadele etmek, *nafile* olduğu zaman daha güzeldir" ("Que dites-vous?... C'est inutile?.. Je le

sais! / Mais on ne se bat pas dans l'espoir du succès! / Non! non, c'est bien plus beau lorsque c'est inutile!").

Yaşamak için temel hayati işlevlerimize ihtiyacımız olduğu gibi faydasız olana da ihtiyacımız vardır. Yine Ionesco şöyle der: "Şiir, hayal kurmak ve yaratmak, nefes almak kadar temel bir ihtiyaçtır. Nefes almak, yaşamak ve hayattan kaçmamaktır." Pietro Barcellona'nın vurguladığı gibi, bu nefes "hayatın, kendine göre fazlalığını" ifade eder, "hayata içkin olmasına rağmen onu aşarak görünmez bir şekilde dolaşan bir enerji" haline gelir. Zaten daha iyi bir dünya hayal etmek, vicdanlarımız üzerinde ağır bir yük oluşturan (veya oluşturması gereken) yaygın adaletsizliği ve acı verici eşitsizliği ortadan kaldırmasa bile hafifletecek olan ütopyayı geliştirmek için gerekli dürtüyü gereksiz sayılan faaliyetlerin kıvrımları arasında bulabiliriz. Özellikle faydacılığın ve en meşum bencilliğin tek kurtuluş ümidi gibi göründüğü ekonomik kriz dönemlerinde tam da bu işe yaramayan faaliyetlerin hapisten veya boğulmaktan kurtulmamıza, dümdüz bir hayatı, hayat olmayan bir hayatı, beşeri şeyler konusunda merakın yönlendirdiği akıcı ve dinamik bir hayata dönüştürmemize yardımcı olabileceğini anlamamız lazım.

Biyofizikçi ve filozof Pierre Lecomte du Noüy bizi "canlılar sıralamasında bir tek insanın işe yaramaz şeyler yaptığını" düşünmeye teşvik ederken, iki psikoterapist (Miguel Benasayag ve Gérard Schmit) "faydasızlığın faydasının hayatın, yaradılışın, aşk arzusunun faydası anlamına geldiğini" öne sürerler; çünkü "faydasız olan, bize en faydalı olan şeyleri, toplumun yarattığı yanılsamanın ötesinde, kestirmelere başvurmadan, zaman kazanmadan yaratılanları üretir." Bu nedenle Mario Vargas Llosa, 2010 yılında Nobel Ödülü'nü kazandığı zaman yaptığı konuşmada haklı olarak şöyle demiştir: "Edebiyatın olmadığı bir dünya arzuların, ideallerin, itaatsizliğin olmadığı bir dünya, insanı insan kılan şeyden, yani kendinden çıkıp başkasına, hayallerimizin kiliy-

le şekillendirilmiş başkalarına dönüşme yeteneğinden yoksun bir robotlar dünyası haline gelir."

Acaba Oscar Wilde (muhtemelen Voltaire'in "gereksizlik son derece gerekli bir şeydir" [*le superflu, chose très necéssaire*] şeklindeki ünlü mısrasını hatırlayarak) Bayan Erlynne'ın sözleri –"Modern hayatta gereksizlik her şeydir"– yoluyla kendi mesleği olan yazarlığın gereksizliğini mi ima etmek istemişti? Olumsuz anlamda "gereksiz bir ilave" veya "aşırı miktarda" olan bir şey yerine, gerekli olanı aşan, elzem olmayan, elzem olanın ötesine geçeni ifade eden o "fazlalığı" mı kastetmişti? Dolayısıyla o fazlalık, sürekli olarak kendini yenileyerek yoluna devam eden bir akım şeklinde hayati bir düşünceyle ve ondan birkaç yıl önce *Dorian Gray'in Portresi*'nin önsözünde dediği gibi –"Sanatın tamamı son derece gereksizdir"– faydasızlık kavramıyla özdeşleşir.

Ancak bir sanat eseri dünyaya gelmeyi kendi istemez. Daha doğrusu, bir kez daha Ionesco'nun harika bir sözüne başvuracak olursak, "bir çocuk doğmayı kendi ne kadar isterse", bir sanat eseri de o kadar ister: "Toplum çocuğa el koyacaksa da, çocuk toplum için doğmaz. O, doğmuş olmak için doğar. Sanat eseri de doğmuş olmak için doğar, kendini yaratıcısına dayatır, toplum tarafından istenip istenmediğine bakmadan, bunu kendine sormadan var olmayı ister." Bu durum toplumun "sanat eserine el koymasını" engellemez; toplum "onu istediği gibi kullanabilir" –"onu mahkûm edebilir" veya "yok edebilir"– ama "sanat eseri toplumsal bir işlevi yerine getirsin veya getirmesin, o toplumsal işlevin kendisi değildir" (s. 140). Ionesco son olarak şöyle der: Eğer "sanatın bir işe yaraması çok gerekliyse, insanlara bir işe yaramayan faaliyetlerin olduğunu ve bunların varlığının elzem olduğunu öğretmeye yaramalıdır diyorum" (s. 142).

Bu bilinç olmadan tarihin paradoksunu anlamak zor olurdu: Barbarlığın hâkimiyeti ele geçirdiği anda fanatizmin gazabı sadece insanları değil, kütüphaneleri ve sanat eserlerini, anıtları

ve başyapıtları da hedef alır. Yıkıcı bir hiddet, faydasız sayılan şeylerin üzerine çullanır: Çin'de Hiung-nu halkı Luoyang'daki kraliyet kütüphanesini yağmalar, Piskopos Theophilus'un hoşgörüsüzlüğü sonucunda İskenderiye'de Pagan elyazmaları yakılır, Engizisyon sürecinde sapkın kitaplar alevlere teslim edilir, Nazilerin Berlin'de düzenlediği eylemlerde *yıkıcı* eserler yok edilir, Afganistan'da Taliban Bamyan'daki muhteşem Buda heykellerini yıkar, Sahel'de elyazmaları, Timbuktu'da da Al Farouk heykelleri cihatçıların tehdidi altındadır. Bu faydasız ve savunmasız, sessiz ve kimseye zararı dokunmayan şeyler, sırf var oldukları için tehlikeli olarak algılanırlar.

Benedetto Croce, savaşın korkunç şiddetiyle mahvolmuş Avrupa'nın yıkıntıları arasında, büyük bir uygarlığın uzun tarihini bir çırpıda un ufak edebilecek yeni barbarların gelişinin belirtilerini görür:

> [...] Barbar ruhlar [yeniden güçlendiği zaman] [uygarlığı] temsil eden insanlara boyun eğdirip onlara zulüm etmekle kalmaz, başka eserlere araç olan eserleri parçalarlar, harika anıtları, düşünce sistemlerini, asil bir geçmişin tanıklıklarını yok ederler, okulları kapatırlar, müzeleri, kütüphaneleri, arşivleri dağıtırlar. [...] Bu tür örnekleri uzak bir tarihte aramaya gerek yoktur, çünkü bu günlerde o kadar çok örneği var ki artık fazla dehşet bile uyandırmıyorlar.

Ama Jorge Luis Borges'in bize hatırlattığı gibi, büyük setler inşa edenler de kitapları yakıp kül edebilir, çünkü her iki örnekte de sonuçta "geçmiş yakılır":

> Birkaç gün önce, Çin'deki o neredeyse sonsuz suru inşa ettiren kişinin aynı zamanda kendisinden önce yazılan bütün kitapların yakılmasını emreden İmparator Çin Şi Huang olduğunu okudum. Devasa boyuttaki bu iki girişimin –yani barbarlara karşı iki bin beş yüz veya üç bin kilometrelik taştan

> bir surla, tarihin, yani geçmişin katı bir şekilde yok edilmesinin– aynı kişi tarafından gerçekleştirilmiş olması ve bir anlamda onun özellikleri olmaları, anlaşılmaz bir şekilde beni hem memnun etti, hem de huzursuz kıldı.

İnsanlık kader çarkının en altına yuvarlanıp dibe vurduğu zaman yüce olan her şey ortadan kaybolur. İnsan tam da zenginleştiğini sandığı anda giderek yoksullaşır. Cicero'nun *Paradoxa Stoicorum*'da [*Stoacıların Paradoksları*] dediği gibi, "Eğer sıklıkla birilerini aldatıp dolandırırsan, dolaplar çevirirsen, hırsızlık yapıp insanları şiddet yoluyla soyarsan, ortaklarını kandırırsan, hazineyi yağmalarsan [...] söyle bana: bunlar mal ve mülke bol miktarda sahip olanlara mı, yoksa bunlardan tamamıyla yoksun olanlara mı özgü davranışlardır?"

Pseudo-Longinus, Antik Çağ'dan günümüze ulaşmış en önemli edebi eleştiri eserlerinden biri olan *Peri Hypsous* [*Yüce Olan Üzerine*] adlı inceleme yazısının son sayfalarında Roma'da belagatteki ve bilgideki çöküşün ardında yatan ve cumhuriyetçi rejimden sonra büyük yazarların ortaya çıkmasını engelleyen nedenleri açık bir şekilde belirler: "Hepimizin doymak bilmez bir halde hastası olduğumuz zenginlik arzusu bizi köleliğe [götürür]. [...] Para sevgisi, ruhumuzu küçülten bir hastalıktır" (XLIV, 6, s. 209). Bencil insan bu sahte putları izleyerek "bakışını artık yukarılara" çevirmez ve "ruhani yüceliğini" kurutur (XLIV, 8, s. 209-211). Bu ahlâki çöküş içerisinde "yolsuzluk her birimizin hayatının efendisi haline geldiğinde", yüce olan hiçbir şeye yer kalmaz (XLIV, 8, s. 211). Ama Pseudo-Longinus bize yüce olanın da var olmak için özgürlüğe ihtiyacı olduğunu hatırlatır: "Özgürlüğün büyük ruhların duygularını beslemeye, onlara umut vermeye yeten şey olduğu söylenir" (XLIV, 2, s. 205).

Giordano Bruno da toplumsal hayatın dayandığı bilginin ve temel değerlerin para sevgisi yüzünden yok olduğunu öne sürer. *De immenso*'da [*Enginlik Üzerine*] şöyle yazar: "Gruplar halinde

toplanan alimler doktrinlerini kazanç amaçlı kullanmaya başlayınca bilgelik ve adalet derhal dünyadan ayrılırlar. [...] Bu gibi davranışlar karşısında din de, felsefe de yok olur, devletler, krallıklar ve imparatorluklar da bilgeler, prensler ve halklarla birlikte alt üst olur ve mahvolur."

Makroekonominin babası John Maynard Keynes bile, 1928'de verdiği bir konferansta ekonomik hayatın dayandığı "tanrılar"ın kaçınılmaz olarak kötülük cinleri olduğunu söylemiştir. Bu *gerekli* kötülük "en azından bir yüz yıl daha" bizi "iyilik aslında kötülük, kötülük de aslında iyilikmiş gibi davranmaya" zorlayacaktı, "çünkü kötülük faydalıdır, ama iyilik değildir." Yani insanlık (2028'e kadar!) "tamah, tefecilik ve hırsı", "ekonomik gereklilik tünelinden çıkıp ışığı görmek" için gerekli ahlâksızlıklar olarak görmeye devam etmek zorundaydı. Bir tek o zaman, yaygın bir refah durumuna erişildiği zaman torunlarımız –makalenin başlığı olan "Economic Possibilities for Our Grandchildren" [Torunlarımız için Ekonomik İmkânlar] çok anlamlıdır!– iyi olanın faydalı olandan daha iyi olduğunu nihayet anlayacaktı:

> O noktada bence bazı dinî ilkeleri ve daha sağlam değerleri geri kazanmamız, tamahın kötü bir alışkanlık, tefeciliğin kınanacak bir davranış ve hırsın itici olduğunu düşünmek yeniden mümkün olacaktır; geleceği düşünmeyenler, erdem ve bilgelik yolunda daha hızlı yürür. Amacın araca, iyinin de faydalı olana üstün olduğuna yeniden inanmalıyız. Günü ve saati daha iyi değerlendirmeyi bize öğretebilecek olanları, çalışmayan ve iplik eğirmeyen tarla zambakları dâhil her şeyi sonuna kadar takdir etmeyi bilen o harika insanları onurlandırmalıyız.

Keynes'in kehaneti gerçekleşmediyse de –ne yazık ki hâkim ekonomi günümüzde de sadece üretimle tüketime önem vermeye

ve piyasanın faydacı mantığı açısından işlevsel olmayan her şeyi hakir görmeye, dolayısıyla da "mutlu olma sanatı"nı kazanca feda etmeye devam etmektedir– hayatın hakiki özünün faydalı olanla değil de iyi olanla (ticari demokrasilerin faydasız saydığı her şeyle) özdeşleştiğine olan samimi inancı bizim için değerlidir. Ondan on yıl kadar sonra, Georges Bataille da, çok farklı bir açıdan da olsa, *La limite de l'utile*'de [*Faydalı Olanın Sınırı*] faydacılık karşıtlığına önem veren bir ekonomiyi düşünme gerekliliğini sorgular. Keynes'in tersine, Fransız filozof faydacı süreçlerin sözde "asil amaçları" konusunda herhangi bir kuruntuya kendini kaptırmamıştır, çünkü "kapitalizm ile insanlığın şartlarını iyileştirme amacı arasında apaçık bir fark söz konusudur." "Amaç, hayat düzeyinin iyileştirilmesi" gibi görünebilir ama bu "aldatıcı bir bakış açısı" olur. Aslında "modern endüstriyel üretim, orta düzeyi yükseltirken sınıflar arası eşitsizliği hafifletmez ve sonuçta toplumsal sıkıntılara sadece rastlantı eseri çözüm getirir" (s. 73). Bu bağlamda –"üretim işleviyle" kullanılmadığında– sadece *üretim fazlası* "sanat alanındaki en güzel sonuçların, şiirin ve insan hayatının dolu dolu yaşanmasının" ardındaki nedeni oluşturabilir. Zenginliğin arttırılmasına yaramayan bu gereksiz enerji olmadan hayatı "kendini üretim artışına adamış bir dünyaya hâkim olan haysiyetsiz düşünceler"den kurtarmak imkânsız olurdu (s. 246-247).

Ancak klasik yazarların ve "zihinsel hayata önem veren" beşeri değerlerin büyük savunucusu George Steiner, "yüksek kültürün ve aydın erdemlerin totaliterliğin barbarlığına karşı etkili bir bariyer oluşturamadığını" bize hatırlatır. Düşünürlerin ve sanatçıların hain eylemler karşısında kayıtsız kaldıklarına, hatta o eylemleri gerçekleştiren diktatörlere ve rejimlere ahlâken ortak olduklarına ne yazık ki defalarca tanık olduk. Bu doğrudur. Steiner tarafından ortaya atılan bu ciddi mesele aklıma Italo Calvino'nun *Le città invisibili* [*Görünmez Kentler*] eserinin sonunda, Marco Polo ile Kubilay Han arasında geçen harika bir diyaloğu getirdi. Yorul-

mak bilmez gezginimiz, hükümdarın ısrarcı endişeleri karşısında bizi çevreleyen cehennemin dramatik bir tasvirini yapar:

> Yaşayanların cehennemi ileride olacak bir şey değildir; böyle bir şey zaten varsa, burada olandır, her gün içinde yaşadığımızdır, bir arada olmakla oluşturduğumuzdur. Bu cehennemin bize acı çektirmesine izin vermemenin iki yolu vardır. Birincisi çoğu insana en kolay gelendir: Cehennemi kabullenip bir parçası olmak ve onu görmez hale gelmek. İkinci yöntem daha risklidir ve sürekli olarak dikkat etmeyi ve yeni bir şeyler öğrenmeyi gerektirir: Cehennemin içinde kimlerin ve nelerin cehennem olmadığını aramak ve tespit etmesini bilmek, sürmesini sağlamak, ona yer vermek.

Peki ama cehennemin orta yerinde nelerin cehennem olmadığını nasıl anlayacağız? Bu soruya mutlak bir cevap vermek zordur. Calvino'nun kendisi, *Perchè leggere i classici* [*Klasikleri Niçin Okumalı*] adlı deneme yazısında –"klasiklerin kim olduğumuzu ve nereye ulaştığımızı anlamamıza yaradıklarını" kabul ettikten sonra– "klasiklerin 'bir işe yarar' diye okunulması gerektiğini" düşünmememiz konusunda bizi uyarır. Ancak Calvino aynı zamanda "klasikleri okumanın, klasikleri okumamaktan daha iyi olduğunu" savunur.

Rob Riemen haklı olarak şöyle der: "Aşk gibi kültür de zorlayıcı olamaz. Hiçbir şeyi garantileyemez. Buna rağmen, insanlık haysiyetimizi elde etme ve koruma konusundaki tek imkânımızı bize sunanlar kültür ve özgür bir eğitimdir." İşte bunun için, klasik yazarların ve öğretimin, gereksiz olanın ve kazanç getirmeyenin direnmemize, umudumuzu kaybetmemeye ve yürüyüşümüzün haysiyetli olmasına izin verecek ışığı görmemize yardımcı olabileceğini düşünerek, her halükârda mücadele etmeye devam etmenin daha iyi olduğu inancındayım.

Ancak bütün bu belirsizlikler arasında kesin olan bir şey varsa, o da şudur: Eğer karşılıksız olanın ölmesine izin verirsek,

faydasız olanın var edici gücünden vazgeçersek, deniz kızlarının bizi kazanç peşine düşmeye iten ölümcül şarkısını beraberce dinlersek, kendi anlamını ve hayatın anlamını bile kaybedecek, hasta ve belleksiz bir topluluktan başka bir şey oluşturamayacağız. Ruhumuz çöle dönüp de bizi tamamıyla kuruttuktan sonra da ahmak *homo sapiens*'in insanlığı daha insani kılma konusunda hâlâ bir rol oynayabileceğine inanmak çok zor olacak...

BİRİNCİ BÖLÜM

Edebiyatın Faydalı Faydasızlığı

Gavroche aslında evdeydi.
Ah faydasızlığın beklenmedik faydası!
– Victor Hugo, *Sefiller*

1

"BİR ŞEYE SAHİP OLMAYAN, KİMSE DEĞİLDİR"

Calabria'nın bir köyünde, 1819-1893 yılları arasında yaşamış devrimci bir rahip olan Vincenzo Padula, otobiyografik bir hikâyesinde genç bir öğrenciyken ailesinden aldığı ilk hayat dersini hatırlar. Genç papaz okulu öğrencisi, babasının bir tuzak sorusuna ("Nasıl oluyor da bütün dillerin alfabesinde A harfi E harfinden önce gelir?") yetersiz bir cevap verdikten sonra babasının açıklamasını ilgiyle dinler: "In questo mondo chi à è, e chi non à non è" [Bu sefil dünyada "à" olmayan (bir şeye sahip olmayan), "è" değildir (kimse değildir)] onun için de a harfi daima e harfinden önce gelir. Ayrıca, hiçbir şeye sahip olmayanlar "toplumda" sessiz harflerden oluşan kitleyi teşkil ederler, "çünkü sesli harf olan zenginlerin sesine ve eylemlerine uyarlar, onlar olmadan sessiz harflerinin sesinin olması imkânsızdır."

Aradan neredeyse iki yüzyıl geçtikten sonra Padula'nın tasvir ettiği şekilde, efendilerle hizmetkârlar, zengin sömürücüler ve hayvan muamelesi gören insanlar şeklinde katı bir şekilde ikiye ayrılmış bir toplum imgesi günümüzdeki dünyayı artık –hemen hiç– yansıtmaz. Ancak daha farklı ve sofistike biçimlerde, bir şeye sahip olmanın biri olma üzerindeki hâkimiyeti, bilginin bütün alanlarına ve bütün gündelik davranışlarımıza egemen olan bir kazanç ve mülkiyet diktatörlüğü şeklinde var olmaya devam eder. Görünüş, insanın gerçekte olduğu şeyden daha önemlidir: Etrafa sergilenebilen –lüks bir araba, marka bir saat, prestijli bir görev veya iktidar makamı– kültürden veya eğitim düzeyinden çok daha değerli sayılır.

2

KAZANÇ GETİRMEYEN BİLGİ FAYDASIZDIR!

Son yıllarda beşeri disiplinlerin faydasız sayılıyor olması, sadece okul müfredatlarında değil, kamu bilançolarında ve özel kurumlarla vakıfların kaynaklarında marjinalleştirilmeleri bir rastlantı değildir. Kazanç sağlamamaya mahkûm bir alana neden yatırım yapalım ki? Hızlı bir şekilde elle tutulur bir ekonomik fayda sağlamayan bilgi alanlarına neden kaynak ayıralım ki?

Quantitas'a [nicelik] öncelik verilen kriterler temelinde tartma ve ölçme gerekliliğine dayanan bu bağlam içerisinde edebiyat (aynı söylem diğer beşeri bilimler ve doğrudan faydacı amaçtan uzak bilimsel bilgi alanları için de geçerlidir) son derece önemli bir işlev üstlenebilir; herhangi bir kazanç arzusundan muaf olması günümüzün bencilliklerine karşı kendinden bir direniş biçimi, faydalı olanın sosyal ilişkilerimizi ve en içten duygularımızı yozlaştırmayı başaran barbarlığına bir panzehir oluşturmasını sağla-

yabilir. Edebiyatın varlığı, karşılıksız olmak ve çıkarsızlık gibi artık demode sayılan değerlere dikkat çeker.

3

SU NEDİR?
FOSTER WALLACE'DAN BİR ANEKDOT

İşte bu nedenle her akademik yılın başında, David Foster Wallace'ın Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kenyon Koleji'nin yeni mezunlarına yaptığı bir konuşmadan bir bölüm okumayı severim. 2008'de daha çok gençken, kırk altı yaşında ölen yazar, 21 Mayıs 2005'te öğrencilerine kültürün rolüyle işlevinin sıradışı bir şekilde işlendiği kısa bir hikâye anlatır:

> İki genç balık yüzerlerken bir ara ters yöne giden yaşlı bir balıkla karşılaşırlar. Yaşlı balık onlara selam verip –Selam gençler, su nasıl? der. İki genç balık bir süre daha yüzmeye devam ederler, bir süre sonra biri diğerine dönüp –Su dediği ne ki? diye sorar.

Yazar bize hikâyesinin nasıl yorumlanması gerektiğini de anlatır: "Balık hikâyesinin özü şudur: En aşikâr, her yerde karşımıza çıkan, en önemli gerçeklikler bazen anlaşılması ve tartışılması en zor olanlardır." İki genç balık gibi, biz de hayatımızın her dakikasını içinde geçirdiğimiz suyun gerçekte ne olduğunun farkında değiliz. Nitekim edebiyatla beşeri bilimlerin, kültürle eğitimin, demokrasi, özgürlük, adalet, sekülerlik, eşitlik, eleştiri hakkı, hoşgörü, dayanışma, ortak fayda düşüncelerinin güçlü bir şekilde gelişebileceği ideal amniyotik sıvıyı oluşturduğunun bilincinde değiliz.

4

ALBAY BUENDÍA'NIN KÜÇÜK ALTIN BALIKLARI

İzin verirseniz farklı kuşaklardan okurların hayal kurmasını sağlamış bir esere, Gabriel García Márquez'in *Yüzyıllık Yalnızlık* romanına biraz zaman ayırmak isterim. Belki de Aureliano Buendía'nın bu son derece aklı başında deliliğinde edebiyatın verimli faydasızlığını bulmak mümkündür. Nitekim devrimci albay gizli laboratuvarına kapandığında yaptığı altın balıkları altın paralar karşılığında satar, aldığı altını eriterek de yeni altın balıklar yapar. Bu kısır döngü, oğlunun geleceğinden endişe duyan şefkatli anne Úrsula'nın eleştirilerine hedef olur:

> Ursula o ürkütücü sezisiyle, albayın işini bir türlü anlamıyor; balıkları satıp altın almasını, aldığı altını yeniden gümüşe yatırıp yeniden süs balıkları yapmasını, sonra onları satıp yine altın kazanmasını ve sonuç olarak bu kısır döngüyü sürdürmek için ne denli satarsa o denli çalışmak zorunda kalmasını aklı almıyordu. Aslında Albay Aureliano Buendía'yı ilgilendiren, işin ticareti değil, çalışmaktı. (s. 765)

Zaten albayın kendi de böyle bir itirafta bulunur: "Babasının onu buz göstermeye götürdüğü o uzaklarda kalmış günden sonra, tek mutlu anları ufacık balıklar yaptığı gümüş işliğinde geçen zamanlardı." García Márquez şöyle devam eder:

> Sadeliğin üstünlüğünü, ayrıcalığını anlayabilmesi için otuz iki savaş çıkarması, ölümle bütün anlaşmalarını bozması, ün denilen pisliğe bir domuz gibi bulanması ve tam kırk yıl yitirmesi gerekmişti. (s. 734)

Belki de edebiyat adını verdiğimiz şeye hayat veren yaratıcı eylem, ardında sadece hakiki mutluluk yatan ve kazanç hırsından uzak olan bu sadeliğe dayanır. Belli bir hedeften yoksun, karşılıksız bir harekettir. Her tür ticari mantıktan uzak durmayı başarır. Paraya çevrilemediği için de faydasızdır. Ama piyasa ve kazanç yasalarının hâkimiyetine alternatif bir değeri kendi varlığıyla ifade ettiği için gereklidir.

5

DANTE VE PETRARCA: EDEBİYAT KAZANCIN KÖLESİ OLAMAZ

Batı edebiyatının kurucularından bazıları zaten bu konulardaki görüşlerini açıkça ifade etmiştir. En ünlülerinden bir örnek vermek gerekirse, Dante *Convivio*'da [*Şölen*] "bilgiyi kendi için" değil, kazanç kaynağı olsun diye öğrenen pseudo-bilgeleri kınar:

> Onlar için bir utanç kaynağı olacaksa bile, bilge sayılmamaları gerekir, çünkü bilgiyi kendisi için değil, onlara zenginlik veya şan kazandırdığı için öğrenirler; aynı şekilde, evde çalmak için değil de ücret karşılığı ödünç vermek için lir bulunduran birine de lir çalgıcısı denmez.

Kısacası "bilginin" para sahibi olmakla bağlantılı, faydacı ve adi amaçlarla hiçbir ilgisi yoktur. Petrarca da manzum ve nesir halinde bir dizi düşüncede çıkarsız bilgi aşkını konu alır ve tek amacı servet sahibi olmak olan, yolunu kaybetmiş bir "kalabalığa" olan nefretini ilan eder ("Yoksul ve çıplak yürüyorsun, Felsefe," / diyor, bayağı kazanca dalmış yığınlar). Petrarca *Canzoniere*'nin bu ünlü sonesinde ünlü bir arkadaşını, emeğin tek ödülü –o da en iyi ihtimalle– mersin yaprağıyla defne tacının yüce şanı olsa bile, eser bestelemek gibi "asil bir girişim"den vazgeçmemesi için teşvik eder:

Oburluk ve uyku ve yastıkları keyfin
sürmüş dünyadan her erdemi
o yüzden neredeyse seyrinden çıkmış
doğamız, alışkanlığa yenilen;
ve öyle sönmüş ki her iyi ışığı
insan hayatına şekil veren semanın
parmakla gösterilir olmuş, tuhaf şey gibi,
Helikon'dan pınar akıtmak isteyen.
Hani arzulayış defneyi ya da mersini?
"Yoksul ve çıplak yürüyorsun, Felsefe,"
diyor bayağı kazanca dalmış yığınlar.
Pek az yoldaşın olacak öteki yolda:
bu yüzden, daha çok yakarıyorum sana,
soylu ruh, terk etme yüce uğraşını.

6

ÜTOPYA EDEBİYATI VE ALTIN LAZIMLIKLAR

Para, altın, gümüş ve kazançla ticarete yönelik her türlü faaliyetin aşağılanmasına Rönesans döneminin ütopya edebiyatında da rastlanır. Batı uygarlığından uzak, gizemli yerlerde bulunan o ünlü adalarda kolektif mülkiyete önem verilir ve her türlü bireysel mülkiyet eleştirilir. Bireylerin açgözlülüğüne, ortak fayda sevgisine dayalı bir modelle karşılık verilir. Bu tür metinlerle öne sürdükleri sosyal düzenin bazı yönlerinin nesnel sınırları arasındaki tartışma götürmez farklılıkları bir yana bırakırsak, sosyal adaletin ve bilginin hor görüldüğü çağdaş bir gerçekliğe yöneltilen sert eleştiriler apaçık bir şekilde ortaya çıkar. Dolayısıyla yazarlar ütopya edebiyatı yoluyla hayatın ve insanlar arası direnişin temel değerlerini kaybetmiş olan Avrupa toplumunun kusurlarını ve çelişkilerini ifşa eder.

Bu türün kurucu metni sayılan Thomas More'un *Utopia*'sında [*Ütopya*] (1516) ada sakinleri altından o kadar nefret eder ki altını sadece lazımlık imalatında kullanırlar:

> Yiyecek ve içecek için hiç şüphesiz çok güzel olan ama hiçbir değeri olmayan toprak veya cam kaplar kullanırken, altın ile gümüşü sadece kamusal binalarda değil, evlerde de lazımlık olarak veya daha da adi amaçlarla kullanıyorlar. [...] Böylece altınla gümüşü her şekilde değersiz kılmaya çalışıyorlar. [...] (s. 77-78)

Nitekim ütopyacılar için "özel mülkiyetin olduğu her yerde [...] her şey parayla ölçülür" ve "her şeyin adil bir şekilde yapılmasına" ve devletin lehine olmasına engel olunur:

> En iyi şeyler en korkunç alçakların eline geçtiği zaman adaletin söz konusu olduğunu, her şeyin az sayıda yurttaşın arasında bölüşüldüğü zaman da devletin gelişebileceğine inanmıyorsunuzdur. (s. 50)

Tommaso Campanella'nın *La Città del Sole* [*Güneş Ülkesi*] eserinde de (1623) benzer şekilde Güneş halkı, insanı "açgözlü" olmaya iten yozlaşmanın başlıca nedenlerinin mülkiyet ve mülk sahibi olma arzusunda yattığını öne sürerler:

> [Güneş halkı] mülkiyetin insanın kendine ait evinin, karısının ve çocuklarının olmasından ve bunlardan türeyen bencillikten kaynaklandığını, çocuğunu servet veya itibarla onurlandırmak veya ona miras bırakmak isteyenlerin [...] açgözlü olduğunu söylerler. [...] (s. 53)

Şehrinin merkezine ilmi yerleştiren Campanella, "zenginliğin [insanları] küstah, kibirli, cahil, hain, kayıtsız ve bilmedikleri konularda iddialarda bulunur hale" (s. 65) getirdiğinden emindir. "Para hırslarından dolayı yeni ülkeler arayan" (s. 91) İspanyolların tersine Güneş halkı sadece yeni bilgiler edinmek amacıyla yolculuğa çıkar. Ütopya edebiyatı alanında ayrı bir yere sahip olan Francis Bacon –ama bunun tek nedeni *New Atlantis*'te [*Yeni At-*

lantis] (1627) mülkiyetin yasaklanmamış olması değildir– ada halkının "altın, gümüş, mücevher, ipek ve baharat veya başka herhangi bir emtia" için değil, sadece "bilgilerini arttırmak", "dünyanın dört bir tarafındaki icatlar" konusunda bilgi edinmek ve "her tür kitabı" elde etmek için ticaretle uğraştıklarını vurgular (s. 97). Her ne kadar Solomon'un evinin ilham kaynağı olan seçkinci ilkeler aydınlanma sürecini, pratik bilgiyi ve insanlığın ihtiyaçlarıyla bağlantılı bir teknolojiyi temel alırsa da, Raymond Trousson'un öne sürdüğü gibi, Bacon'ın projesi "ekonomik nitelikte değildir", özellikle "modern bilimin gereklilikleri"ne dayanır.

Refaha erişmeye çalışmak, altın ve gümüşün dolaşımına izin vermek (s. 63) aynı zamanda teknolojinin muğlaklıkları ve yozlaşmadan kaynaklanan tehlikeleriyle hesaplaşmak demektir. Nitekim bu adadaki resmî görevliler kendilerini devletin ve ortak faydanın sadık hizmetkârları olarak görürler. Bir rastlantı sonucu Bensalem'e gelen yabancıların şaşkınlıkla anlattığı üzere, etik kuralları nakdi hediyeler kabul etmelerini engeller:

> Oradan ayrılırken ona [görevliye] birkaç düka altını vermek istedik ama o, gülümseyerek aynı hizmet için iki defa ödeme kabul edemeyeceğini söyledi; zannedersem söylemek istediği, yeterli düzeyde bir maaş aldığıydı. Nitekim sonradan kendi maaşlarına ek olarak ödeme kabul eden görevlilerin çift maaşlı olarak bilindiklerini öğrenme imkânı buldum. (s. 51)

7

JIM HAWKINS: DEFİNE AVCISI MI NÜMİZMAT MI?

Ama hayali adalar, zenginliğin ve adaletsizliğin hor görüldüğü toplum modelleri oluşturmakla kalmamıştır sadece. Robert Louis Stevenson, dünya edebiyatının en ünlü macera romanlarından

birinde korsan maceralarıyla cinayetlerin devasa servetlerle iç içe geçtiği efsanevi bir ada hayal eder. *Define Adası*'nın anlatımı *Hispaniola*'nın, Kaptan Flint tarafından Karayip Denizi'nde bilinmeyen bir mercan adasına gömülmüş olan muhteşem defineyi bulmak için çıktığı zorlu yolculuğu merkeze alır:

> Bu serveti biriktirmenin nelere, ne kadar kana ve acıya mal olduğunu, bu uğurda kaç güzel geminin battığını, kaç cesur denizcinin denize atıldığını, kaç top atışına, ne kadar utanca, yalana ve zalimliğe mal olduğunu hiçbir insan bilemezdi. (s. 231)

Şövalye Trelawney, Doktor Livesey'le hararetli bir tartışmada Korsan Flint'e olan hayranlığını gizleyemez ("Sevgili bayım, İspanyollar ondan o kadar korkuyordu ki bazen İngiliz olmasından gurur duyduğum oluyordu", s. 41) ve korsanlar tarafından yasadışı bir şekilde biriktirilmiş olan devasa serveti ele geçirmek amacıyla bir geminin silahlandırılıp yola çıkmasını sağlar. Geminello Alvi'nin öne sürdüğü gibi, bu girişim hem "iki asilin ikiyüzlülüğünü", hem de "korsanlık sektörü ile kapitalistler arasındaki akrabalık ilişkisini" gösterir. Böylece, efsanevi Flint'in ganimetine el koymak isteyen yeni *conquistadores*'lar [istilacılar] bu fırsattan hemen yararlanmak isterler:

> – Para! diye bağırdı şövalye – Anlatılanları duymadınız mı? O alçakların aradığı, paradan başka ne olabilirdi ki? Onlar için bu kadar önemli olan para değildi de neydi? Sefil bedenlerini para için değilse başka ne için tehlikeye atarlardı ki? (s. 41)

Romanın başkahramanı olan genç Hawkins de ortaklarıyla yola çıkar. Genç adam binlerce tehlikeyi atlatıp hayatını defalarca riske attıktan sonra nihayet bu devasa definenin gizlendiği mağaraya ulaşır. Ancak okurlar burada bir sürprizle karşı karşıya

kalır: Jim vicdansız korsanlar tarafından biriktirilmiş olan bu serveti ele geçirdikten sonra defineyi gemisine götürmek üzere paketlemeye başlarken paraların maddi değerine tamamıyla kayıtsız olduğunu gösterir:

> Paraların çeşitliliği açısından Billy Bones'unkine benzer, tuhaf bir koleksiyondu, ama çok daha büyüktü ve çok daha fazla çeşit içeriyordu; hayatımda hiç bu paraları sınıflandırırken eğlendiğim kadar eğlendiğimi hatırlamıyorum. Üzerinde son yüz yılın bütün Avrupalı krallarının portreleri olan İngiliz, Fransız, İspanyol ve Portekiz paraları, Georgelar ve Louisler, doblonlar ve gineler, doğudan gelme, üzerinde iplik yumaklarını veya örümcek ağını andıran çizimlerin olduğu paralar, yuvarlak, kare şeklinde veya boyuna asılması gerekiyormuş gibi ortası delik paralar; dünya üzerinde var olup da bu koleksiyonda yer almayan para yoktu herhalde; sayılarına gelince, sonbahar yaprakları kadar çok oldukları için iki büklüm durmaktan sırtıma, paraları seçmeye çalışmaktan da parmaklarıma ağrılar saplanmıştı. (s. 233-234)

Romanın genç kahramanı, kötülüğün farklı yüzlerini tanımayı öğrendiği zorlu bir başlangıç sürecinden sonra acemi bir nümizmatın şaşkınlığıyla bu altın ve gümüş parçalarına bakarken satın alma güçlerinin çekiciliğini hissetmez. Açgözlü tayfasının tersine, paraları sınıflandırmaktan zevk alır, paraların üzerindeki yüzlerin çeşitliliği ve oyma desenlerin tuhaflığı karşısında büyülenir. Sanki değerleri ekonomik çıkarlardan bağımsız olarak sadece tarihî-sanatsal alanla sınırlıdır. Son derece riskli bir maceranın sonunda hakiki hazinenin altın sikkeler değil, temsil ettikleri kültür olduğunu keşfeder. Böylece Jim –Stevenson'ın başka yerlerde de ifade ettiği, birisi olmanın bir şeye sahip olmaktan daha değerli olduğuna dair inancı doğrultusunda– Karayip Denizi'nin bu gizemli mercan adasında, faydadan yoksun bir merak duygusu sayesinde oyma desenlerin ticari değerden çok daha değerli olduğu-

nu anlar, çünkü güzel olanın çeşitli ifadelerini oluşturmanın yanı sıra, halkların ve krallıkların tarihlerine ait unutulmaz dönemleri de belgelerler. Romanın son satırlarında artık altın hırsından muaf olduğundan, külçeleri adada gömülü halde bıraktığı için herhangi bir pişmanlık hissetmediğini itiraf eder:

> Bildiğim kadarıyla gümüş külçeler ve silahlar hâlâ Flint'in onları gömdüğü yerdeler ve bana sorarsanız orada kalabilirler. Bir düzine öküz bile beni bir daha o lanet adaya götüremez. (s. 238)

8

VENEDİK TACİRİ: YARIM KİLO ET, BELMONT KRALLIĞI VE SİLENUS'UN HERMENÖTİĞİ

Shakespeare de kazanç hırsından muaf bir krallık hayal eder. *Venedik Taciri*'nin iki senaryosundan biri, Venedik'in hinterlandında geçer. Güzel ve zeki Portia'nın müstakbel koca seçimini dayandırdığı kutulardaki mısralardan anlaşıldığı üzere, hayali Belmont Krallığı'nda altın ve gümüş hor görülür. Üzerinde "Beni seçen, birçok erkeğin istediği şeye kavuşur" (II. 7, 37) yazan altından kutuyu açan Fas Prensi, karşısında arzuladığı gelinin resmi yerine, bir kafatasının oyuk gözüne sokulmuş bir parşömen üzerindeki alaycı mısralarla karşılaşır:

> Parıldayan her şeyi altın sanma. / Sık işitmişsindir bunu, sakın aldanma / Dış görünüşüme bakan / Bu yüzden hayatını satan / Yaldızlı mezarlardan gözün kamaşır / Ama içlerinde kurtlar kaynaşır / Yürekli olduğun kadar akıllı olsaydın / Bedenen gençsin, ama aklen olgun olsaydın / Cevabını bu kâğıttan almazdın / İşin bitti artık, hadi sana uğurlar ola! (II. 7, 65-73)

Üzerinde "Beni seçen, layığı neyse onu bulur" (II. 7, 5) şeklinde bir vaadin yer aldığı gümüşten kutuyu seçen Aragon Prensi de aynı kaderi paylaşır ve Portia yerine elde ettiği şey, sert bir sitem olur:

> Bu gümüş kutu yedi kez ateşte sınandı en az; / Yedi kez düşünülmemiş karar da hatasız olamaz. / Kimi insan bir resmi öpüp durur; / Ama bu hayali bir mutluluktur. / Dışı gümüş kaplı soytarı kesinlikle çoktur dışarıda / Görüldüğü gibi onlardan bir tanesi de burada. / Yatağını herhangi bir eşle paylaşsan bile / Hep ben olacağım kafanın içinde / Hadi artık, işin bitti; acele et, yoluna git. (II. 9, 63-72)

Portia'nın sayısız talibi arasında bir tek "Hümanist" Bassanio doğru seçimde bulunacaktır. Bassanio'nun sözleri, üzerinde "Beni seçen vermeyi bilmeli / tüm fedakârlığı göze almalı" (II. 7, 9) şeklinde bir uyarı yazılı olan kurşundan kutuda bulacağı mısraları sanki önceden sezer:

> Dış görünüş çoğu kez yansıtmaz içinin ne olduğunu. / Oysa dünya hâlâ süslerle avunup aldanıyor. / Hukuku ele alalım: duruşmada en yoz, en çürük dava bile, / Etkili bir ses ve sözcüklerle kötülüğü gizlemiyor mu? / Dinde de böyle: bir bilgiç ortaya çıkar, / İğrenç bir günahı kutsar, / Buna da kendine göre, kutsal kitapta bir dayanak arar; / İşin yüceliğini birtakım süslerle saklar. / Dışarıdan bakıldığında meziyetmiş gibi gösterilmeyecek / Kötülük yoktur yeryüzünde. / Yürekleri kum tepecikleri gibi sahte / Kim bilir kaç ödleğin suratında / Herkül ile çatık kaşlı Mars'ın sakalı vardır, / Oysa içlerinde ciğerleri süt beyazıdır? / Uzattıkları saç sakalla / Sanki korkulacak birileriymiş gibi görünürler. [...] (III. 2, 73-88)

Bassanio servet sahibi olmayı sevmez ve mirasıyla ilgilenmez ("Benim küçük gelirimin çok üstünde / Gösterişli bir şekilde yaşayabilme isteğiyle, / Varımı yoğumu tamamen tüketmiş ol-

mam / Senin bilmediğin bir şey değil, Antonio." I. 1, 122-127) Her ne kadar Portia'yla evlenmek ilk anda borçlarını karşılaması için uygun bir strateji gibi görünürse de (Antonio'ya şöyle bir itirafta bulunur: "[...] Şu borçlardan sıyrılıp kurtulabilmem adına / Sevginin lütfuna sığınıp bütün plan ve önerilerimi / Sayıp dökmeye geldim sana." I. 1, 132-134), kutuların karşısında durduğu zaman gerçeklikle görünüm arasındaki diyalektik üzerine kurulu dünya görüşünü ifade eder. Genç Venedikli için gözlerimizin önünde tezahür eden şeylerin dış görünümü aldatıcıdır. Yalanların genelde gerçeklerin ardında gizlendiğini ve altınla gümüşün ihtişamının ardında sonsuz sayıda tuzağın saklı olduğunu anlamak için yüzeyin ötesine bakmasını bilmek lazımdır:

> Yani süs dediğin çok tehlikeli bir denizin aldatıcı sahilidir, / Hintli bir güzelin yüzünü örten de göz alıcı tül peçesidir. / Kısacası, en akıllı insanları bile kafeslemek için / Yalan dolanla dolu zamanımızın göstermelik gerçeğidir. / Bu yüzden, sen göz alıcı altın, Midas'ın zor lokması / Seninle işim yok benim, / Seni de istemiyorum, soluk yüzlü / Herkesin uşağı, sefil köle, / Ama sen zavallı kurşun, / Vaatte bulunmak şöyle dursun, tehdit eden bir halin var, / Ama sadeliğin parlak sözlerden daha fazla etkiledi beni, / Seni seçiyorum ben. Dilerim sonu sevinç getirsin. (III. 2, 97-107)

Nitekim Bassanio en mütevazı görünümlü, kurşundan kutunun içinde sevdiği kadının resmini ve kendi bilgeliğini öven mısralar bulur: "Seçimini yaparken görünüşe kapılmıyorsun / Bahtın açık, seçimin hep doğru olsun!" (III. 2, 131-132) Dolayısıyla Bassanio, Rönesans döneminde çeşitli yazarların (örneğin Pico, Erasmus, Rabelais, Ronsard, Tasso ve Bruno) yeniden ortaya attığı Silenus figüründen ilham alarak Portia'yı elde etmeyi başarır. *Symposion*'da Alcibiades'in tasvir ettiği Sokrates-Silenus *topos*'unu temel alan bu imge, metinlerin ve dünyanın işleyiş tar-

zını açıklayıcı hermenötik bir araç haline gelir; dış görünümün altındaki hakiki öze ulaşmak için kabuğu aşmak gerekir. Yani ambalaj önemli değildir. Bu öğreti sadece kelimeler için değil, eşyalar ve insanlar açısından da geçerlidir.

Venedik'te ise Belmont Krallığı'nda geçerli olan değerlerin tam tersi söz konusudur. Çeşitli sosyal ve dinî ihtilafların yaşandığı bir bağlamda tefecilik ve ticaret temaları hayata o derecede hâkimdir ki insanlar bile mallarla ve paralarla kıyaslanır. Antonio, Bassanio'ya yardımcı olmak için Yahudi Shylock'tan üç bin düka altın borç alır. Venedikli tüccar böylelikle nasıl bir tehlikeye atıldığının farkındadır (alacaklı, Silenus'un tersi gibi tasvir edilir: "[...] Kendine kutsal tanık bulan kötü bir ruh / Yüzüne gülen alçağın biridir, / Dışı iyi, ama içi çürümüş bir elma gibidir. / Ah şu sahtekârlık ne düzgün görünür dışarıdan!" I. 3, 96-99) Nitekim üzerinde anlaşmaya varılan ceza nakdi değildir, alacaklının doğrudan vereceklinin bedeninden tahsil edebileceği yarım kilo ettir ("Şartlarda belirtilen miktarı ödeyemezseniz eğer, / Karşılığında vücudunuzun istediğim yerinden / Yarım kilo beyaz etinizin kesilerek alınması bana yeter." I. 3, 146-148). Antonio gemilerinin zamanında dönmeyişi yüzünden sözleşmeye uyamayınca, sözleşmeye uyulmasından başka bir şey istemeyen ("onun yüreğini sökerim" III. 1, 117) zengin tefeci tarafından mahkemeye sürüklenir.

Shylock defalarca zalimlikle suçlanır, ama aynı suçlamayı Yahudi tefecinin kendi de bir önceki sahnede Hıristiyanlara yöneltmiştir:

> Yahudi'nin gözleri yok mu? Yahudi'nin elleri, organları, bedeni, duyguları, sevgileri, tutkuları yok mu? Aynı yiyeceklerle beslenmiyor mu? Silahla yaralanınca aynı acıyı duymuyor mu? Aynı hastalıklara yakalanmıyor mu? Aynı ilaçlarla iyileşmiyor mu? Kışın soğuğunu, yazın sıcağını bir Hıristiyan gibi duymaz mıyız? Etimizi kesseniz bizim de kanımız akmaz

> mı? Gıdıklarsanız gülmez miyiz? Bizi zehirleseniz ölmez miyiz? Bize haksızlık yaparsanız öcümüzü almayacak mıyız? (III. 1, 53-61)

Bu ihtilafı çözüme kavuşturmak, "hukuk doktoru" Baldassare kılığındaki Portia'ya düşecektir. Sözleşmeye kelimesi kelimesine uyulmalıdır. Yahudi tefeci, hakkı olduğu yarım kilo eti dikkatli bir şekilde kesmeli, tek damla kan akıtmamalı ve kestiği et ne bir gram fazla, ne bir gram eksik olmalıdır. O et parçası kuyumcuların tartısıyla tartılacak, en ufak bir fark olursa Shylock hayatını, mal ve mülklerini kaybedecektir ("Bu nedenle et kesmeye hazırlan: / Kan akıtmadan, ne az ne fazla / Tam yarım kilo et kesmeye bak, / Yarım kilodan fazla ya da az alırsan, / Bu fazlalık alacağın parçayı / Tam olarak yirmide birinden daha hafifletir / Ya da ağırlaştırırsa; hatta terazinin kefesi / Tek bir saç telinin ağırlığı kadar oynarsa, / Ölürsün ve bütün mallarına el konur" IV. 1, 321-329). Tabii ki Venedikli bir yurttaşın kanını dökmemek gerekir. Aynı zamanda belli bir ölçüye göre fazla veya az olan, alacaklının sözleşme doğrultusundaki hak iddiasından vazgeçmesine neden olacaktır.

Portia en azından bir anlığına Shylock ile Antonio'ya para ve tefecilik yasalarının insanların da mal olarak algılanmasına neden olamayacağını hatırlatır. Yahudi olsun, Hıristiyan olsun – sahte Baldassare Yahudilerle Hıristiyanlar arasında fark gözetmez: "Tüccar hangisi? Yahudi hangisi?" (IV. 1, 171)– hiçbir yasa insan etinin bir pazar ürünü olarak algılanmasına izin vermez. Alacaklıların düşündüğünün tersine, hayat parayla eşdeğer değildir ("Geçim kaynağımı elimden alınca / Zaten canımı da alıp götürüyorsunuz" IV. 1, 373-374). Belmont Krallığı'nın güzel hanımefendisi de yaptıkları karşılığında bir ödeme almayı reddederek bu düşüncenin bir örneğini sunar ("İşinden tatmin olan karşılığını da almış demektir, / Sizi kurtarmakla tatmin olduğum için / İşi-

min karşılığını aldım sayıyorum kendimi. / Bundan başka bir karşılık hiç aklıma gelmedi" IV. 1, 411-414).

Karl Marx da çeşitli eserlerinde keskin analizler yürütürken Shylock'a atıfta bulunarak tefeciliğin ve paranın bu oyunda oynadığı merkezî rolü dolaylı şekilde de olsa teyit etmiş olur. "Yahudi meselesi"ni algılama şekline getirilen tartışmalı yorumları bir yana bırakırsak, Marx, *Venedik Taciri*'nin karakterinin "tefeciden modern alacaklıya" geçişine işaret ettiğine ve kapitalizmi temsil ettiğine inanır. Böylece –kanlı canlı bir Yahudi'yle hiçbir ilgisi olmayan– Shylock'un hayaleti Marx'ın tefeciliği ele aldığı yazılarında kapitalin ve sadece para ve mal düzeyine indirgenmiş olan insanın metaforu haline gelir. Luciano Parinetto, Marx'ı ve Shakespeare'in karakterini ele aldığı deneme yazısında şöyle der:

> Yahudi Shylock gibi kapitalin de kimseye saygısı yoktur ve sınırları yoktur; sınırın bu tarafında da, karşı tarafında da *yarım kilo et üzerinde hak iddia eder*, dolayısıyla milliyeti hayalidir. Tanımı itibarıyla vatansız olan masallardaki Yahudilerin kapitali bu kadar iyi temsil etmesi bundandır. Marx 1843'te yazdıklarında da bu düşüncesini tekrarlar: "Yahudilerin hayali milliyeti, genel anlamda tüccarların, iş adamlarının milliyetidir."

Shakespeare'in bu gizemli ve karmaşık komedide büyük bir ustalıkla sahnelediği ve zıtlıkları temel alan muğlak oyun karşısında Silenus'un hermenötiğinin, gerçeklikle görünüm, hakikatle kurgu arasındaki karışıklığı kavramaya yardımcı olabileceğini sanıyorum. Franco Marenco'nun da haklı olarak dikkat çektiği üzere, bu oyun kelimelerin özüne ve hakiki ile mecazi anlamları arasındaki değişime dayanır. Dolayısıyla tefecilik, ticaret, kredi ve borç, çarçur etme ve biriktirme, hoşgörü, heteroseksüel ve homoseksüel aşk, melankoli ve neşe, Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki ihtilaflar, radikallerle ılımlılar arasındaki dinî gerilimler,

zulüm edenlerle edilenler arasındaki muğlak ilişkiler gibi temalar, bu oyuna her yönden hâkim olan *res* [şey] ile *verbum* [kelime] (*intus* [iç] ve *extra* [dış]) arasındaki diyalektik ilişkiye atıfta bulunur.

Aynı sahne farklı bir anlama sahip olabilir. Her şey konuşan kişinin sözlerinin ve hareketlerinin hangi açıdan yorumlandığına bakar. Yahudi Shylock da, onunla çatışan Hıristiyanlar da hem kurban, hem de cellattır. Belli bir olay karşısında bazıları gülerken bazıları ağlar (Portia "ağlayan filozof"tan [I. 2, 47] söz ettiği zaman Heraklitos ile Demokritos'un *topos*'una atıfta bulunur). Komik olanla trajik olan bir arada yer alır; nitekim aynı sahne, tiyatro sahnesinde yer alan karakterlerle dünya tiyatrosunda yer alan seyircilerin bazılarında neşe, bazılarında da hüzün uyandırabilir. Agostino Lombardo'nun da vurguladığı gibi, eserin tamamına belirsizlik ve göreCelik hâkim olmuş durumdadır.

Burada ele alınıp tartışılması gereken başka birçok önemli mesele vardır. Ancak bu kısa çalışmada Venedik'le, kuşların şarkıları veya doğal güzelliklerin yanında altınla gümüşün hiçbir değerinin olmadığı hayali Belmont Krallığı arasındaki sayısız olası bağlantıdan sadece birini ele almak istedim. Lorenzo, Portia'nın bazı düşünceleriyle uyum içinde, müziğe duyarsız olan insanların dalavere ve soygun gibi faydacı şiddet biçimlerine kolaylıkla teslim olabileceğini açıkça ifade eder:

> [...] Müziği içinde duymayan / Ya da tatlı seslerin uyumundan etkilenmeyen insan / Hainliğe, düzenbazlığa, gaddarlığa müsaittir. / Sezgileri gece kadar yavan ve belirsizdir, / Duyguları Erebus kadar karanlıktır. / Güvenilmez bu tür insanlara. Müziği dinleyin. (V. 1, 83-88)

Shakespeare'in icat ettiği ve kurşundan kutuda yazdığı üzere, vermenin sahip olmaktan daha değerli sayıldığı bu hayali adada karşılıksız olanla faydasız olan, para tanrısının yok edici gücü-

nün, insanları kazancın kölesi ve sıradan bir emtia haline getiren insanlık dışı faydacılığın tehdidinden uzaktır...

9

ARİSTOTELES: BİLGİNİN PRATİK FAYDALARI YOKTUR

Kültür de paranın ve kazancın aşındırıcı gücünden korunmalıdır. Aristoteles, *Metafizik*'te bilginin kendinde değeri konusunda önemli şeyler yazmıştır. En yüksek düzeydeki bilgilerin "verimli bir bilim" oluşturmadığı ve "hem bizim zamanımızda hem de daha önceleri şaşkınlığın, [insanların] felsefe yapmasının temelini oluşturduğu" düşüncelerini açık bir şekilde ifade eden odur. "Yani başlarında olmalarına rağmen farkında olmadıkları olgular" karşısında duyulan şaşkınlık onları arayışa itmiştir. Dolayısıyla "insanların cehaletten kaçınmak amacıyla felsefe yaptıkları doğruysa, bilimi pratik bir amaçla değil de sadece bilgi sahibi olmak amacıyla uyguladıkları bellidir":

> Bu durumda, kendimizi bu araştırmaya adarken ona yabancı olan herhangi bir gereksinimi hedef almadığımız açıktır ve başkaları için değil, kendi için yaşayan bir insana nasıl özgür diyorsak, böyle bir bilimi tek özgür bilim sayarız, çünkü sadece kendi için vardır.

İnsanların *divinitas*'ı [ilahilik], felsefenin faydaya köle olmayı reddetmesinden kaynaklanan özgürlüğünü temel alır ("Dolayısıyla özgürlüğe sahip olmak, haklı olarak insanüstü bir şey sayılabilir").

10

SAF TEORİSYEN Mİ, YOKSA FİLOZOF-KRAL MI? PLATON'UN ÇELİŞKİLERİ

Dolayısıyla Aristoteles, Platon'un düşüncesinde saf kuramsal faaliyetlere ilgi duyan filozofla siyaset alanında faal filozof arasında var olan sürekli çelişkiyi kesin bir şekilde çözüme kavuşturur. Nitekim Sokrates *Theaitetos*'ta "köleler" ile "özgür insanlar" ve mahkemelerde faaliyet gösterenlerle sadece felsefeyle ilgilenenler arasında bir ayrım güder:

> Gençliklerinden itibaren mahkemelerde ve benzer yerlerde faal olanlar, felsefe ve ona benzer inceleme alanlarında yetişmiş olanların yanında, kölelerin özgür insanların yanında durduğu gibi durabilirler. (172C-D, s. 221)

"Özgür insanlar"ın zaman sorunu yoktur ve kimseye hesap vermek zorunda değildirler, "köleler" ise kum saatinin ve kararları veren bir sahibin kontrolündedirler:

> Senin de dediğin gibi, özgür insanların bol zamanı vardır, konuşmaları ağırdır ve rahattır. [...] İşin özünü kavradıkları sürece konuşmalarının kısa veya uzun olması onlar için önemli değildir. Başkaları ise az zamanları varmış gibi konuşur, çünkü kum saatinin akışı üzerlerinde baskı yaratır; istedikleri konularda konuşmalarına da izin yoktur, çünkü rakipleri kuralların insafsızlığı ve okunması gereken iddianame ile onlara baskı yapar; bu sınırların dışında da hiç konuşamazlar. Daima kader ortağı bir başka köleyi konu alan konuşmalarını, oturmuş, başka bir derdini düşünen bir sahibe hitaben yaparlar. [...] (172D-E, s. 221-222)

Böyle kişiler, hedefledikleri amacı elde etme isteğiyle "sahiplerine kelimelerle yalakalık etme ve iyi niyetini eylemlerle elde etme bilimini öğrenirler." "Ruhları küçük olduğu" için, her türlü doğruluktan vazgeçmiş olurlar:

> Gençliklerinden itibaren köle oldukları için ahlâki olarak olgunlaşma becerisini, davranış doğruluğunu ve asil duygularını kaybederler, eğilip bükülmek zorunda kalırlar, henüz hassas olan ruhlarına büyük riskler ve korkular yüklemek zorunda kalırlar, adalet ve hakikatle birlikte onları taşıyamadıkları için hemen yalana ve karşılıklı saldırılara başvurarak eğrilir ve paramparça olurlar, zihinlerinin sağlıklı bir tarafı kalmaz; çocukluktan yetişkinliğe geçtiklerinde uzman ve bilge olduklarını sanırlar. (173A-B, s. 222)

"Hakiki filozoflar" ise, "gençliklerinden itibaren ne meydana giden yolu, ne de mahkemenin veya meclis konağının veya şehrin kamuya açık toplantılarının yer aldığı başka yerlerin nerede olduğunu bilirler." "Kamu makamları için [yapılan entrikaların], toplantıların, flüt çalan kadınların olduğu yemek ve şölenlerin" de ne olduğunu bilmezler. "Böyle şeylerin pek değerli olmadığını, hatta değerden tamamıyla yoksun olduğunu" düşünürler, "gökyüzündeki yıldızları inceleyerek" *yukarılarda* uçarlar ve "var olan şeylerin doğasının tamamını her açıdan incelerler." (173C-174A, s. 222-223) "Böyle bir insan özel olarak veya halka açık yerlerde birileriyle sohbet ettiği" zaman, "sadece Trakyalı köle kadınların değil, herkesin gülüşmesine yol açması" ve "sakarlığı" nedeniyle "aptal sanılması" mümkündür. (174B-C, s. 223) Paul Ricoeur'ün ortaya koyduğu gibi, hakiki felsefe yolunda ilerlemek, hayatta başarısızlığa açık olmak anlamına da gelir. Ancak hakiki filozof özgürlüğe ulaşabilmek için gözlerini gökyüzüne çevirmeye devam eder ve Thales'in yaptığı gibi bir kuyuya düşmekten korkmaz:

> Evet, Theodorus, bu iki adamın karakterleri şöyle: biri –senin filozof dediğin– gerçek anlamda özgürlük içinde yetişmiş, bol zamanı var ve ona göre saf görünmek veya haysiyetsiz görevleri yerine getirmek zorunda kaldığında hiç sayılmak, örneğin döşeğini içeren yolculuk bohçasını hazırlamayı, bir yemeği tatlandırmayı veya birini övecek şekilde konuşmayı bilmemek hor görülecek şeyler değil. Öteki ise bu tür işleri hızla yapmasını bilen adamdır ama togasını özgür bir insan gibi sağ omzunun üzerinden geriye atmayı veya söylemlerin ahengini yakalayıp tanrılarla mutlu insanların hakiki hayatını uygun ilahilerle yüceltmeyi bilmez. (175D-176A, s. 224)

Ancak Platon *Politeia*'da [*Devlet*] bu iki yaklaşımı zaten ele almış, filozofların yurttaşlık alanında da sorumluluk sahibi olabileceği ihtimaline değinmişti. Sokrates de Theodorus'a kendinde amaç olan saf araştırmanın önemini hatırlatır: "onlar [çoğunluk] bile, sadece bilgi sahibi olmak amacıyla hakikati aramak için her türlü gayretin gösterildiği güzel ve asil tartışmaları yeterince dinlememişler." (VI, 499a, s. 67) Daha sonra, çocukların eğitiminin konu edildiği bir bağlamda bu düşünceyi yeniden ele alarak eğitimin "öğrenme zorunluluğu" şeklinde algılanmaması gerektiğini, "özgür bir insanın hiçbir bilgiyi itaatkâr bir ruhla öğrenmemesi" gerektiğini tekrarlar. (VII, 536d-e, s. 139)

Ancak Mario Vegetti'nin açıkça gösterdiği üzere, *Politeia*'da çeşitli yönetici-filozoflar vardır. Platon özel eğitim alarak kendi kendine yetişen ve tek amaçları bilgi sahibi olmak olan filozoflardan –*Theaitetos*'ta (155d) Hesiodos'un Thaumas'ın (şaşkınlık) kızı İris'le (felsefe) ilgili efsanesine dikkat çekilir– şehri yönetmelerini (*basileuein*) ister: Onların görevi, gelecekte şehri yönetecek olan *archontes* [idareci] ve diyalektikçileri oluşturmaktır.

11

KANT: GÜZEL OLANDAN ALINAN ZEVK ÇIKARSIZDIR

Immanuel Kant'tan itibaren çıkarsızlık meselesi estetik yargı üzerinde de doğrudan etkili olacaktır. Alman filozof *Kritik der Urteilskraft*'un [*Yargı Gücünün Eleştirisi*] (1790) ilk sayfalarında "bir nesnenin varlığı konusunda kayıtsız olsam bile", bir nesnenin tasvirinin takdirine zevkin eşlik edebileceğini savunur:

> Bir nesnenin güzel olduğunu ve ondan zevk aldığımı söylememin o nesnenin varlığıyla aramdaki ilişkiye değil, tasvirini takdir edişime bağlı olduğu kolaylıkla görülebilir. [...] Ama son derece önemli olan bu önermeyi açıklığa kavuşturmak için zevk yargısının tamamıyla çıkarsız zevkiyle çıkara bağlı olanı karşılaştırmamız gerekir. (§ 2, s. 45)

Kant'a göre çıkar ile zevk ve nesnenin varlığı arasında sıkı bir bağlantı vardır. "Her çıkar bir ihtiyacın varsayımını temel aldığına veya onu ürettiğine göre ve takdirin gerekçesi olarak bir nesneyle ilgili yargı konusunda özgürlük tanımadığına göre", bir tek "güzel olandan alınan zevk, çıkarsız ve özgür bir zevktir, çünkü takdir edilmesi herhangi bir çıkar, duyu veya akıl tarafından dayatılmaz." (§ 5, s. 51) Alman filozof, zevk için verdiği ünlü tanımlamayı çıkarsızlık kavramına dayandırır:

> Zevk, bir nesneyi veya bir tasvir şeklini herhangi bir çıkar söz konusu olmadan, hoşlanma veya hoşlanmama yoluyla değerlendirme yetisidir. Böyle bir zevkin nesnesine de güzel denir. (§ 5, s. 52)

12

OVİDİUS: FAYDASIZ SANATLAR KADAR FAYDALI BİR ŞEY YOKTUR

Edebiyatçılar arasında Ovidius (*Metamorphoses*'te [*Dönüşümler*] "rezil mülkiyet tutkusu"nun ["amor sceleratus habendi"] dikkatli eleştirmeni) faydasızlığın faydası konusunu apaçık bir şekilde ele alır. Arkadaşı Aurelius Cotta Maximus Messalinus'a yazdığı *Epistulae ex Ponto*'da [*Karadeniz'den Mektuplar*] yer alan mektuplardan birinde şair, faydasız olana ne kadar önem verdiğini itiraf eder: "Soruna cevabım, faydası olmayan / bu sanattan daha faydalısının olmadığıdır" ("Cum bene quaesieris quid agam, magis utile nil est/ artibus his, quae nil utilitatis habent" I, 5, m. 53-54, s. 836-837).

Ovidius bazen şiirin sürgünde yaşamanın ıstırabına iyi geldiğini düşünürse de ("Bana talihsizliğimi unutturuyor" ["Consequor ex illis casus oblivia nostri" I, 5, m. 55, s. 836-837]), şiirin gerçek anlamda herhangi bir fayda sağlamadığını bilir: "Bugüne kadarki eserlerimin hiçbiri işime yaramadı – en azından bana zarar vermeseler!" ("Tempus ad hoc nobis, repetas licet omnia, nullum / profuit –atque utinam non nocuisset!– opus" I, 5, m. 27-28, s. 834-835). Tam tersine, başına gelen felaketlerden bazılarının nedeni muhtemelen yazdığı şiirlerdir.

Ama bütün bunlara rağmen şair neden yazmaya devam ettiğine dair soru karşısında ("Neden yazmaya devam ettiğimi mi soruyorsun?" ["Cur igitur scribam, miraris?" I, 5, m. 29, s. 834-835]), yaralarına rağmen mücadeleye dönen gladyatör veya batan bir gemiden kurtulmuş olmasına rağmen denize dönmeden yapamayan denizci gibi, "faydasız bir çalışmaya" bağlı olduğu cevabını verir ("Böylece faydasız bir çalışmaya bağlı kalıyorum" ["Sic ego constanter studium non utile servo"] I, 5, m. 41, s. 836-837).

13

MONTAIGNE: "HİÇBİR ŞEY FAYDASIZ DEĞİLDİR", "FAYDASIZLIĞIN KENDİ BİLE"

Montaigne'in *Les Essais* [*Denemeler*] eseri (1580-1588) kadar ruhumuzu sarsacak başka kitap yoktur. Ancak yazar bu eseri belli bir amaçla değil ("şahsi ve özel bir amaç dışında başka bir amacım yoktu") –Fausta Garavini'nin dahiyane bir şekilde öne sürdüğü gibi– "çeşitlilik içerdiğini, tutarsız olduğunu keşfeden bir varlığın" korkularını ve savunmalarını kendi mahremiyetinde anlatmak için yazdığını açıklar: "Dolayısıyla, sevgili okurum, kitabımın konusu benim: Bu kadar önemsiz ve boş bir konuyla zamanınızı harcamanıza gerek yok" (Okura, s. 3). Bu *faydasız* kitap, "evin en işe yaramaz yeri" (III, III, s. 1531) olan giysi odasının olduğu yerde oluşturulan kütüphanede geliştirilmiştir. Montaigne zamanını burada yalnız geçirir, kazanç amacıyla değil, eğlenmek için araştırmalar yürütür ("Eğlenmek için, asla kazanç amaçlı değil" III, III, s. 1533). Araştırmalarını yürütürken de, felsefenin "hiçbir işe yaramayan, hiçbir değeri olmayan" bir şey sayıldığının bilincindedir:

> Günümüzde felsefenin, zeki insanlar için bile hiçbir işe yaramayan, hiçbir değeri olmayan, boş ve akıldışı bir kelime haline gelmiş olması çok tuhaftır. (I, XXVI, s. 289)

Ama bunlara rağmen Montaigne kolay kolay teslim olmaz, hatta muhtelif anlarda bizi genelde faydalı olarak bilinen ürünlerin faydasızlığını kabul etmeye davet eder ("insanların altın ve ipeğin, boş ve faydasız şeyler olduğunu anlamasını ve onları hor görmelerini sağlamamız gerekir; halbuki biz bunlara daha çok değer ve şan atfediyoruz, bu da insanların onlardan nefret etmesini sağlamanın çok yanlış bir yoludur" XLIII, s. 481).

Denemeler'in yazarı, "değersiz olmayan" özelliklerinin birçoğunun "çok yozlaşmış bir yüzyılda" tamamıyla faydasız olduğunun bilincindedir:

> Bendeki değersiz olmayan özelliklerin bile bu yüzyılda faydasız olduğuna inanıyorum. Davranışlarımdaki serbestlik, zayıflık olarak tanımlanabilir; inancım ve vicdanım titiz ve batıl inançlı sayılabilir; dürüstlüğüm ve özgürlüğüm de sıkıntı verici, düşüncesiz ve gözü kara sayılabilir. (II, XVII, s. 1197)

İddialı olmaktan çok uzak olan *Denemeler*, yazarın çağının bir tanıklığı olarak karşımıza çıkar. Yazıya olan büyük ilgisi göz önüne alınınca, genç Michel'i faydasızlığa adanmış bir geleceğin beklediğinden korkan ailesinin ("Benim kötü biri olacağımdan değil de faydasız olacağımdan korkuyorlardı" I, XXVI, s. 319) korkularının da o kadar temelsiz olmadığı anlaşılır.

> Aylaklar ve tembeller açısından olduğu gibi, yeteneksiz ve işe yaramaz yazarlar açısından da zorlayıcı yasaların söz konusu olması gerekir. Bu durumda ben ve yüzlerce başka kişi halkımızdan uzaklaştırılmış olurdu. Şaka etmiyorum. (III, IX, s. 1755)

Tabii André Tournon'un yukarıdaki bölüm konusunda haklı olarak dediği gibi, Montaigne'i her zaman harfiyen algılamamak gerekir. Ancak kendi faydasızlığının bilinci ("Bu yüzyılda faydasız olduğuma inandığım için başka bir yüzyıla bakıyorum" III, IX, s. 1853) "doğadaki hiçbir şey faydasız değildir [...] faydasızlığın kendi bile" (III, I, s. 1459) şeklindeki inancı ile bir arada yer alabiliyordu.

14

FLÂNEUR LEOPARDI: "KİBİRLİ VE BUDALA BİR YÜZYIL"IN FAYDACILIĞINA KARŞI FAYDASIZLIĞI TERCİH ETMEK

Giacomo Leopardi, yakın dostu Antonio Ranieri ile birlikte 1831-1832 arasında faydasız bir haftalık dergi (*Lo Spettatore Fiorentino* [*Floransalı İzleyici*]) çıkarmayı planlar. Yazar derginin önsözünde şöyle der: "Dergimizin hiçbir faydasının olmayacağını açıkça itiraf ediyoruz" (s. 1032). Baştan sona faydalı olana adanmış bir yüzyılda faydasız olana dikkat çekmek büyük önem taşır:

> Bütün kitapların, bütün basılı kâğıtların, bütün kartvizitlerin faydalı olduğu bir yüzyılda nihayet faydasız olmayı amaç edinmiş bir derginin yayımlanmasının mantıklı olduğuna inanıyoruz, çünkü insan başkalarından ayırt edilmek ister ve her şey faydalı olduğu zaman spekülasyon yaratmak için insanın faydasız olanı taahhüt etmesi yeterli olacaktır. (s. 1032)

"Zevkli olanın faydalı olandan daha faydalı olduğu"ndan emin olan Leopardi, üretime yönelik mantığa ilgi duymayan kadınları dergisinin ideal hedefi olarak görür. Bunun nedeni "kibarlık" değil, "kadınların o kadar katı olmayıp bizim faydasızlığımızı daha değerli görmelerinin daha olası" olmasıdır (s. 1032). Ama gerekli izin Floransa otoritelerinden tabii ki alınamadığı için bu proje daha doğmadan ölür.

Recanatili şair bundan birkaç yıl önce, 1827'de, yine bir plandan öteye gidemeyecek olan faydasız bilgiler ansiklopedisi üzerinde çalışır ve ondan, 13 Temmuz 1827 tarihli bir mektubunda editör Stella'ya söz eder. Leopardi'nin faydasızlığa duydu-

ğu büyük ilgi, şairin "esnaf ve hayatlarını para kazanmaya adamış insanların" hâkimiyetindeki, insanların parayla özdeşleştiği bir toplumda yaşamaktan duyduğu rahatsızlığı ifade eder (*Pensieri* [*Düşünceler*], VII, s. 629):

> Sanki bütün diğer açılardan görüş ayrılığı yaşayan insanlar paranın değerine gelince görüş birliği içindeler; sanki para temelde insanın kendi ve insan paradan başka bir şey değil; özellikle günümüzde binlerce gösterge, insanoğlunun bunu temel bir aksiyom olarak gördüğüne işaret ediyor. [...] Bu arada endüstriye sefillik, kayıtsızlık, bencillik, açgözlülük, yalancılık ve ticari vefasızlık gibi uygarlıktan uzak insanın en ahlâksız ve aşağılık özellikleri ve tutkuları eşlik eder ve sonsuz bir şekilde giderek çoğalır; erdemler ise beklenmeye devam edilir. (*Pensieri*, XLIV, s. 636-637)

Leopardi, faydasız olanın felsefesi yoluyla sadece düşünceyi değil ("spekülasyon yaratmak için insanın faydasız olanı" taahhüt etmesi gereklidir); hayatın, edebiyatın, aşkın, şiirin hilelerinin, gereksiz sayılan her şeyin önemini savunmak ister. Leopardi, 24 Temmuz 1828'de Floransa'dan Pietro Giordani'ye yazdığı bir mektupta şöyle der:

> Burada güzel olanın ve her tür edebiyatın hor görülmesi midemi bulandırmaya başladı; hele politika ve istatistiğin insanoğlunun bilgi dağarcığının zirvesini oluşturuyor olmasını havsalam almıyor. Hatta Solon'dan itibaren toplumun mükemmel, halkın da mutlu olmasını sağlamak için yapılan araştırmaların felsefi açıdan neredeyse mükemmel derecede faydasız olduğunu göz önüne alırsak, bu hesaplama furyası, bu siyasi ve hukuki safsatalar karşısında güleceğim geliyor. [...] Dolayısıyla zevkli olan bana faydalı olan her şeyden daha faydalı geliyor, edebiyat da bütün bu kupkuru disiplinlerden [siyaset ve istatistik] tabii ki ve kesinlikle çok daha faydalı geliyor. (s. 1370)

Ancak Recanatili şair, *Il pensiero dominante*'nin [*Hâkim Düşünce*] bazı mısralarında kendi de belirteceği üzere, saplantılı fayda arayışının hayatın kendini nafile kıldığı, "erdemlere düşman" bir çağda yaşadığını bilir ("Ben boş umutlarla beslenen, / önemsiz şeylerle vakit geçirip / erdemin düşmanı olan, / budala bir şekilde faydalı olanı ararken, / hayatın giderek faydasız hale geldiğini / görmeyen bu mağrur döneme / aitim" m. 59-65, s. 172). İlerlemenin yanlış yorumuna bağlı olan bu faydacılık, Leopardi'nin *Palinodia al marchese Gino Capponi*'deki [*Marki Gino Capponi'ye Tekzip Şiiri*] eleştirilerine konu olacağı üzere, gazetelerin sütunlarında da giderek daha çok yüceltilmektedir ("[...] Bütün gazeteler, / farklı köşe yazılarında ve dillerde, / dört bir yandan tüm dünyaya / tek ağızdan bunu ilan ediyorlar. / Evrensel aşk, demiryolları, farklı ticaret girişimleri, / Buhar, matbaa ve kolera, / halkları ve iklimleri bir araya getirecek" m. 39-45, s. 191-192). Bu nedenlerle de, ölümünden kısa bir süre önce *Ginestra*'nın [*Katırtırnağı*] etkileyici bir kıtasında yaşadığı yüzyılı "kibirli ve budala" olarak tasvir edecektir (m. 53, s. 201).

15

THÉOPHILE GAUTIER: "FAYDALI OLAN HER ŞEY ÇİRKİNDİR", "TUVALET" GİBİ

Leopardi'nin faydasız bir dergi konusunda planladığı bu sıradışı projeden birkaç yıl sonra Théophile Gautier, kendilerini "faydalı" olarak konumlandıran bazı gazetelerin ("hangi renk olurlarsa olsunlar, kırmızı, yeşil veya üç renkli" s. 3) teşvik ettiği ve sponsorluğunu yaptığı bazı "faydacı muhalifler"in ahlâkçılığıyla ("başlığı yana kaymış veya eteği biraz fazla kısa bir kitaptaki her düşünceyi erdem adına yakalayıp dövmeye" hazır "edebi aynasızlar" s. 23) mücadeleyi en nihai sonuçlarına kadar yürütecektir.

Mademoiselle de Maupin'in yazarının 1834'te, yirmi üç yaşındayken romanına yazdığı uzun önsözde "Sanat için Sanat"ın manifestosu, ama daha da önemlisi, "ekonomist oldukları iddiasıyla toplumu baştan yaratmak isteyenlere" isyan eden kuşağın anlamlı tepkisi haline gelir:

> Hayır, geri zekâlılar, hayır, sizi ahmaklar, bir kitaptan jelatinli çorba olmaz; bir roman, dikişsiz bir çift çizme değildir; bir sone, sürekli su fışkırtan bir fıskiye değildir; bir tiyatro oyunu bir demiryolu değildir; bunların hepsi insanlara uygarlık kazandıran şeylerdir ve insanlığın ilerlemesini sağlarlar. (s. 25)

Le Constitutionnel adlı gazetede ahlâksız makaleler yazmakla suçlanan Gautier suçlamalara ironik, aşağılayıcı, metafor ve imalarla dolu harika bir cevap verecektir. Bu tartışmalı yazıda yazar, çeşitli eleştirilerin yanı sıra, her türlü ahlâki ve faydacı şartlanmadan özgür bir sanat ve edebiyat düşüncesine dayanan edebi söylemini ifade eder:

> Cumhuriyetçi ve Saint Simoncu, faydacı beylerin savlarını duyunca insan kahkahayı basmadan edemiyor. [...] İki çeşit fayda vardır ve bu kelimenin anlamı daima görelidir. Biri için faydalı olan başkası için faydalı değildir. Siz ayakkabı tamiri yapıyorsunuz, ben şairim. Benim için birinci mısrayla ikinci mısra arasında kafiye olması faydalıdır. Bir kafiye kitabı benim için çok faydalı olur ama eski bir çizmenin pençesini yenilediğiniz zaman kafiye kitabı hiçbir işinize yaramaz, bana da şiir yazarken falçatanın fazla faydası olmaz. Bunun üzerine ayakkabı tamircilerinin şairlerden üstün olduğunu ve birincisi değil ama ikincisi olmadan yaşanabileceğini söyleyebilirsiniz. Son derece saygın ayakkabı tamirciliği mesleğini aşağılamadan –zira bu mesleği meşrutiyetlerdeki krallık mesleği kadar şerefli sayarım– kötü kafiyeli bir mısra yerine patlak bir ayakkabıyı ve şiirsiz yaşamaktansa çizmesiz yaşamayı tercih ettiğimi naçizane itiraf etmeliyim. (s. 26-27)

Poetiche ustalıkları Jean Starobinski tarafından metaforik olarak bir akrobatın ustalığıyla kıyaslanmış olan Gautier, bu gibi gazetelerin sayfalarında ne yazık ki hayatın güzel yönlerinin vazgeçilmez sayılmadığını, hatta lahana ekmenin lale dikmekten daha faydalı olduğuna inanıldığını birkaç defa vurgular:

> Hayatta güzel olan hiçbir şey vazgeçilmez değildir. Çiçekler ortadan kaldırılsa, dünya bundan fiziksel olarak etkilenmez; ancak kim çiçek olmasın ister ki? Ben çiçeklerden çok patatesten vazgeçmeye hazırım; bence lahana ekmek için lale yok edecek tek kişi faydacı biridir. (s. 28)

Son derece meşum bir faydacılığın hâkimiyetindeki bu bağlamda Michelangelo'yu "beyaz hardalın mucidine" tercih etmeye cüret edenlerin deli sayılmasına şaşırmamak gerekir ("Müzik ne işe yarar? Resim ne işe yarar? Mozart'ı Carrel'e [*Le National*'de gazeteci] Michelangelo'yu da beyaz hardalın mucidine tercih edecek kadar deli midir kimse?" s. 28). Faydacı gazetelerde kitaplardan "lastik kuşaklar, kabarık yakalar, sabit ağızlıklı biberonlar, Regnault merhemi ve diş ağrısına çözümler" ile birlikte söz edilmesine de şaşırmamak gerekir (s. 45).

Ancak Gautier yaygın düzeydeki bu saçmalıklara karşı yumuşak bir tepki göstermenin yeterli olmadığına inanır. Hatta paradoksal stili temelinde faydacılığa yönelttiği saldırıyı sonuna kadar sürdürür, faydasız olana provokatif ve radikal bir övgü sunar:

> Gerçekten güzel olan sadece hiçbir işe yaramayandır; faydalı olan her şey çirkindir, çünkü belli bir ihtiyacın ifadesidir ve insanın ihtiyaçları, sefil ve hastalıklı doğası gibi aşağılık ve mide bulandırıcıdır. Bir evin en faydalı yeri, tuvalettir. (s. 28)

Gautier'nin faydasızlık konusunda yazdıklarını Leopardi'nin yazdıklarıyla bir arada incelemek ilginç olur; böyle bir şeyin daha önce yapıldığını hiç sanmıyorum. Çeşitli paralellikler arasında Vezüv'ün varlığı gözden kaçırılmamalı. Nitekim Fransız yazar da önsözünde, çağdaş pseudo-ilerlemenin kanıtı olarak yanardağdan ve patlamada gömülen Roma şehirlerinden söz eder (*Ginestra*, 1836'da yazılmış ama yazarın ölümünden sonra, 1845'te yayımlanmıştır):

> Demek ilerleme kaydettiğimizi söylüyorsunuz! Vezüv'ün geçmişte Stabia'da, Pompei'de ve Ercolano'da yaptığı gibi, yarın Montmartre'da bir yanardağ ağzını kocaman açıp Paris'in üzerini külden bir kefenle örtse, lavdan bir mezara gömse ve birkaç bin yıl sonra arkeologlar kazılar yürütüp bu ölü şehrin cesedini ortaya çıkaracak olsa, söyler misiniz bana, hangi anıt bu büyük gömülü şehrin ihtişamına tanıklık edebilirdi ki? (s. 34)

Yüzyıllar sonra arkeologların gün yüzüne çıkaracakları ancak endüstriyel ürünler ve seri üretim ürünleri olacaktır. Hakiki sanat eserleri de birkaç istisna dışında sadece geçmiş binyılların ifadesi olarak kalacaktır. İşte bundandır ki Gautier'ye göre gereksiz objeler, yani hiçbir faydası dokunmayan şeyler güzelliğin ifadesi oldukları için en ilginçleridir ve en çok zevki verirler:

> Bu beyefendiler kusura bakmasın ama ben, gereksiz olanın gerekli olduğuna inananlardanım ve insanlarla şeyleri bana sundukları hizmetlerle ters orantılı olarak severim. İşime yarayan bir vazoya ejderhalar ve Çinli yüksek memurlarla kaplı, hiçbir işime yaramayan bir Çin vazosunu tercih ederim. [...] Raffaello'nun hakiki bir tablosunu görmek için mutlulukla bir Fransız ve bir yurttaş olarak haklarımdan vazgeçmeye hazırım. [...] Amatör olmama rağmen, detone kemanların ve teflerin gürültüsünü sayın başkanın ziline tercih ede-

> rim. Bir yüzüğe sahip olmak için pantolonumu, bir tatlı için de ekmeğimi satmaya hazırım. [...] Gördüğünüz üzere benim ilkelerim faydacı ilkelerden çok uzak ve erdemli bir gazetede asla editörlük yapamam. [...] (s. 28-29)

Guatier bundan iki yıl önce, *Albertus*'un önsözünde de benzer kavramlara yer vermişti. Kendisine kafiyelerin ne işe yaradığını soranlara cevap verirken de güzel olanla faydalı olanı kıyaslamıştı:

> Bu ne işe yarıyor? Güzel olmaya yarıyor. –Yetmez mi? Çiçekler, güzel kokular ve kuşlar gibi, insanın kendi hizmetine uyarlamadığı ve çarpıtmadığı her şey gibi güzel. Genelde bir şey faydalı hale geldiği anda güzelliği ânında sona erer. (s. 11)

Dili büyük bir ustalıkla kullanan genç yazar bu iki önermede eleştirel düşüncelerini şiirsel bir şekilde ifade eder. Özellikle *Mademoiselle de Maupin*'in önsözünde roman yazarları ve şairlerle yarışarak fillere ve sıfatlara renk kazandırır, metaforlarla yeni sözcükleri şekillendirir, sanattan söz ederken büyük bir yaratıcılık sergileyen bir nesirden yararlanır. Ancak Gautier'nin manifestosunu kendinde bir amaç olarak güzelliğin övgüsüne indirgemek hatalı olur. Yazarın "fayda için faydanın" yüceltilmesine, kendini ahlâkçılığa ve ticarete satan edebiyata gösterdiği hiddetli tepkinin ardında, hakiki sanatın günümüzün ıvır zıvırına direnme aracı olması gibi asil bir düşüncenin yattığı görülür. Gautier *Albertus*'un önsözünün sonlarında şöyle bir itirafta bulunur: "Sanat, yaşamanın en iyi tesellisidir" (s. V).

16

BAUDELAIRE: FAYDALI BİR İNSAN SEFİL BİR İNSANDIR

Fleurs du mal'i [*Kötülük Çiçekleri*] "Fransız edebiyatının mükemmel büyücüsü" Théophile Gautier'ye adayan Baudelaire, *Mon Coeur Mis à Nu*'nün [*Bütün Çıplaklığı ile Kalbim*] bazı bölümlerinde söz ettiği bir düşünce, faydacılığı reddedişini daha da güçlü bir şekilde yansıtır: "Faydalı bir insan olmak bana daima sefil bir insan olmak gibi görünmüştür" (VI, 9, s. 72). *Mon Coeur Mis à Nu* ile birlikte hayatın sıkıntıları arasında acımasız bir yolculuğu konu alan bir eser oluşturması gereken *Fusées*'nin taslaklarında da benzer düşünceler yer alır.

Şaire göre gençlerin sadece para kazanmak amacıyla ticarete atılması, içinde yaşadığı dönemde "yüreğin değerini kaybetmesi"nin başlıca işaretlerinden birini oluşturur:

> Bundan sonra oğullar, hırsları yüzünden özgürlüklerini erkenden ilan edip ailelerinden on sekiz yaşında değil, on iki yaşında kaçacaklar. Maceralara atılmak, bir kuleye hapsedilmiş güzel bir kadını kurtarmak veya bir viraneyi yüce düşüncelerle ölümsüz kılmak için değil, ticari bir şirket kurmak, zengin olmak, rezil babalarına rakip olmak için kaçacaklar. [...] (XV, 22. s. 53)

"Para dışında" her şey eleştiri ve kınama konusu iken, "erdeme benzeyen" her şey "çok alay konusu" sayılacaktır. Hatta adalet "servet sahibi olmayan yurttaşların yasaklanmasına" karar verecektir. Aileler ahlâksızlığa öyle bir batacak ki kadınlar ve kızlar adi bir takas emtiası haline gelecek:

> Ey burjuva! Eşin; meşruiyeti senin için şiirsellik ifade eden iffetli hayat arkadaşın, meşruiyetine kusursuz bir alçaklığı dâhil eden, kasanın ihtiyatlı ve şefkat dolu bekçisi, mükemmel metres idealinden başka bir şey olmayacaktır. Kızın; çocuksu ergenliğiyle daha beşiğinden itibaren bir milyona satılma hayalleri kuracak. Ve sen; ey Burjuva, şairliğin bugüne göre daha da azalacak ve bu olanlara karşı çıkmayacak, hiçbir şeyden pişman olmayacaksın. (XV, 22, s. 54)

Mon Coeur Mis à Nu'nün son notlarında Baudelaire ticareti ve bencilliğin en bayağı biçimlerini ne kadar hor gördüğünü apaçık bir şekilde ifade eder:

> Ticaret özünde şeytanidir.
>
> – Ticaret, ödünç verilenin geri alınmasıdır, daha doğrusu ödünç verilirken "Sana verdiğimden daha fazlasını iade et" kastedilir.
>
> – Bütün tüccarların ruhu tamamıyla ahlâksızdır.
>
> – Ticaret doğaldır, dolayısıyla da rezildir.
>
> – Tüccarların en az rezil olanı, "Ahlâksız olan aptallardan daha fazla para kazanmak için erdemli olalım" diyendir.
>
> – Tüccarlara göre dürüstlük, kazanç amaçlı bir spekülasyondur.
>
> – Ticaret şeytanidir, çünkü bencilliğin en alçak ve adi şeklidir. (XLI, 74, s. 99)

Faydacılığın ve kârın dünyası, şiirsellikle içselliğin kendine yer bulmasının zor olduğu bir dünyadır: "günümüzde yaşanan ilerlemeler sayesinde içselliğinden geriye hiçbir şey kalmayacak!" (XV, 22, s. 54)

17

JOHN LOCKE ŞİİRE KARŞI

John Locke ise tam tersine, şiiri hedef alan saldırısını faydasızlığa dayandırır. *Some Thoughts Concerning Education*'da [*Eğitim Üzerine Düşünceler*] (1693) eleştirileri sadece isteksiz öğrencileri vasat şairlere dönüştürmek için onlara zorla şiir dersi dayatanlara değil ("Eğer bir çocuk şiir dehasına sahip değilse, ona eziyet çektirmek ve asla başaramayacağı bir şeyle ona zaman kaybettirmek, dünyanın en mantıksız şeyidir" § 174, s. 233), çocuklarının şiir yeteneklerini geliştirmesine izin veren ebeveynlere yöneliktir ("şiir yeteneğine sahipse de, babasının o yeteneği geliştirmesini istemesi veya buna izin vermesi bana dünyanın en tuhaf şeyi gibi geliyor" § 174, s. 233). Çünkü Parnassos Dağı'nda, ilham perileri arasında yaşamak zordur ve bireysel kaynakların gelişmesine hiçbir şekilde izin verilmez:

> Bence ebeveynlerin bu yeteneği mümkün olduğu kadar bastırmak veya boğmak için gayret göstermesi gerekir, çünkü bir babanın oğlunun şair olmasını istemesi için –bütün diğer mesleklerden ve iş alanlarından nefret etmesini istemek dışında, ki bu çok da kötü bir şey değildir– hiçbir neden düşünemiyorum. Çünkü oğlu başarılı bir şair olursa ve nüktedan biri olarak itibar kazanırsa, zamanını, daha doğrusu kaynaklarını nerede ve ne tür insanlarla geçirmek isteyeceğini düşünmenizi rica ediyorum. Nitekim birilerinin Parnassos'ta altın veya gümüş madenleri bulması çok nadir olarak gerçekleşir; burada hava çok hoştur ama toprak verimsizdir; buradan elde edilenlerle kaynaklarını geliştirmiş insanlara dair örnekler çok azdır. (§ 174, s. 234)

Locke'un başlıca hedefi, pragmatizm ve faydacılığı temel alan teknik ve bilimsel bilgi dağarcığına ağırlık vererek bir *gent-*

leman yetiştirmekti. Ancak Locke'un bu şiddetli tepkisini anlamak için, o dönemde İngiltere'ye hâkim olan retorik pedagojisi doğrultusunda kelimelerin şeylerden daha önemli sayıldığını göz önüne almak gerekir. Günümüzde ise şiire yöneltilmiş bu sert sözler (okurları müziğe saldırı kısmına maruz bırakmayacağım) acaba çoğu siyasetçi ve son zamanlarda eğitim alanındaki reformlar üzerinde çalışan pedagog-yöneticiler üzerinde nasıl bir etki yaratabilir? Bu soruya kesin bir cevap vermek zor. Talihsiz faydacılık ideolojisinin kurbanı olan ebeveynlerin "Bu edebiyat diploması oğlumun ne işine yarayacak?" şeklindeki sorusunun yıllardan beri yankılandığı beşeri bilimler fakültesindeki deneyimlerimden ötürü, Locke'un bu katı argümanlarının muhtemelen kimseyi rahatsız etmeyeceğini varsayabilirim.

18

BOCCACCIO: "EKMEK" VE ŞİİR

Giovanni Boccaccio'nun kanlı canlı kadınlarla bir gördüğü ilham perileri, daha iyi bir hayat yaşamayı sağlar. Nitekim yazar *Decameron*'da "hazine" arayışını takıntı haline getirmiş ve kendisinden "şairlerin masalları" yerine "ekmek" düşünmesini isteyen eleştirmenlerine şöyle seslenir:

> Açlığımı kendilerine dert edinip, ekmek parası kazanmamı önerenlere ne demeli? Bilemiyorum. Olacak şey değil ya, kapılarını çalıp ekmek isteyecek olsam ne diyeceklerini merak ediyorum. "Defol git, masallarınla karnını doyur" diyeceklerinden kuşku duymuyorum. Kuşku duymadığım bir şey de, şairlerin masallarda, varlıklıların hazinelerinde bulduklarının çok daha fazlasını buldukları. Kaç şair masal peşinde koşarak yaşadığı çağı geliştirirken, gerekenden çok paranın peşinde koşan bir sürü adı sanı bilinmeyen insan yok olup gitmiştir.

"Şairlerin masalları", ne kadar "ekmek" kazanılmasına izin verdiklerinden bağımsız olarak, ihtiyacımız olan en temel şeyleri anlamak açısından gereklidir. Ve en önemlisi bize, genelde servet avcılarının erken yaşta ölmesinin başlıca nedeni olan kazanç ve fayda saplantısından korunmayı öğretirler.

19

GARCIA LORCA: ŞİİRİN DELİLİĞİNİN OLMADIĞI BİR HAYATI YAŞAMAK BASİRETSİZLİKTİR

fLocke'a ve şiiri eleştirenlere yüzyıllar boyunca birçok şair ve edebiyatçı dolaylı olarak cevap vermiştir. Ancak yüreğimizi sızlatmayı başaran Federico Garcia Lorca'dır ve bunu Pablo Neruda'nın bazı şiirlerini sunarken yapar:

> Bu büyük şairi dikkatle dinlemenizi ve onunla duygulanmayı denemenizi tavsiye ederim; herkes onu kendine göre yorumlayacaktır. Bütün sporlar gibi şiir de uzun bir acemilik dönemi gerektirir ama hakiki şiir herkesin algılayabileceği bir rayiha, bir vurgu, bir aydınlık içerir. Tanrı'dan hepimizin içinde taşıdığı ama çoğumuzun o nefret uyandıran, ukala bilgiçlik merceğinden bakmak için öldürdüğü, onsuz yaşamanın basiretsizlik olacağı o delilik taneciğinin bununla beslenmesini dilerim.

Büyük bir şairin başka bir büyük şairden söz ettiği bu duygulu anlatım, 1934'te Madrid Üniversitesi'nin bir sınıfında toplanmış olan öğrencilere hitaben sunulmuştu. Garcia Lorca "onsuz yaşamanın basiretsizlik olacağı [...] hepimizin içinde taşıdığı o delilik taneciğini" edebiyatla beslemeleri için hararetle çağrıda bulundukları, o genç okurlardır.

20

FAYDASIZLIĞIN VE KARŞILIKSIZ OLANIN KAHRAMANI DON KİŞOT'UN DELİLİĞİ

Dünya edebiyat tarihinde iz bırakmış karakterlerden birinin olağanüstü maceralarının da kaynağı yine deliliktir. Efsanevi Don Kişot, faydacılık denince akla gelmesi gereken kahramandır. Şövalye romanlarıyla beslenen Don Kişot, içinde yaşadığı, "ahlâksızlığın erdeme [galip geldiği]" dönemin yozlaşmış gerçekliğini zorlamaya karar verir:

> Fakat bizim yoz çağımız, gezgin şövalyelerin krallıkların savunmasını, bakirelerin korunmasını, öksüzlerle yetimlere yardımı, kibirlilerin cezalandırılmasını ve alçakgönüllülerin mükâfatlandırılmasını üstlendiği, görev bildiği çağların sahip olduğu mutluluğu yaşamayı hak etmiyor. (II, I, s. 458)

"Şövalye kitaplarının sahte, yalan, zararlı ve toplum için faydasız" olduğuna (I, XLIX, s. 417) inanan ve bu kitapları hiç acımadan ateşe atabilen çağdaşlarının tersine, "dünyadaki en gerekli şeyin, gezgin şövalyeler, gezgin şövalyelik geleneğinin şahsında canlanması olduğuna" (I, VII, s. 81) inanan cesur *hidalgo* [asilzade] zorlu şövalyelik yolunda ilerlemekten çekinmez. Fiziksel sınırlarının ("zayıf yapılı, ince yüzlü" I, I, s. 51), mukavvadan silahlarını ve zırhını ("İlk işi büyükdedelerinden kalma, paslanmış, küf tutmuş, yüzyıllardır bir köşede unutulmuş zırhları temizlemek oldu" I, I, s. 53), yaşlı atının sınırlarını ("toynakları yarıklarla doluydu, Gonella'nın bir deri bir kemik atından daha çok lekesi vardı" I, I, s. 53) göz önüne almayan kahramanımız yola çıkar.

Don Kişot'un bütün girişimleri karşılık beklemeden yapılır ve ideallerine coşkuyla hizmet etmekten kaynaklanır. Don Kişot,

kendisi ile Sancho Panza ve başkaları arasında geçen ve faydacı amaçlardan bağımsız eylemler algılamaktan aciz bir toplumun sınırlarının belli olduğu sohbetlerde zenginliklerden nefret ettiğini ("mülkümü yabana atsam da" II, XXXII, s. 640) ve sadece onura önem verdiğini itiraf eder. Zaten karşılık beklenirse aşk nasıl var olabilir ki? Nitekim gezgin şövalyelerin görevi sevdikleri kadını korumaktır; "sırf onun meziyetlerinden ötürü ona hizmet etmeyi amaçlar ve sınırsız sevgilerine, hanımın kendilerini şövalyesi olarak kabul etmesinden başka karşılık beklemezler" (I, XXXI, s. 272).

Dolayısıyla çelişki, Cervantes'in romanının en önemli temalarından biridir; şövalyelik kitaplarına yöneltilen suçlamalar hayallerden uyanmaya teşvik gibi algılanabilirse de, Don Kişot'ta aynı zamanda ideallere duyulan tutku yoluyla hayata bir anlam kazandıran yanılgıların yüceltildiğini de görürüz. Büyük Cervantes araştırmacısı Francisco Rico'nun gayet zekice vurguladığı gibi, kahramanımızın hikâyelere olağanüstü bir tutkuyla bağlı olması ve başkalarının hayatına ilgi göstermesi bir tesadüf değildir. Ancak hüzünlü Şövalye'nin maceralarının işe yaramaz ve karşılıksız olması yine de başkaları üzerinde etkili olabilir, çünkü başarısızlığa uğrayacağı kesin olan girişimlerle bile cesaretle yüzleşmek gerektiğini gösterirler. Şanlı yenilgilerden bile zamanla büyük şeyler doğabilir ("Gerçek incelse de kopmaz ve zeytinyağının suyun üstüne çıktığı gibi, daima yalanın üstüne çıkar" II, X, s. 501).

1989'da Pekin'in Tiananmen Meydanı'nda tanklara meydan okuyan –ve fotoğrafçı Jeff Widener tarafından ölümsüzleştirilen– savunmasız Çinli gencin bu hareketinin dünyanın dört bir tarafına ulaşıp neredeyse on yıl sonra, 1998'de *Time* dergisi tarafından 20. yüzyılı en çok etkileyen girişimlerden biri olarak ilan edileceğini kim düşünebilirdi ki?

21

COKETOWN GERÇEKLERİ: DICKENS'IN FAYDACILIĞA YÖNELTTİĞİ ELEŞTİRİLER

Gerçekler ve faydacılık adına hayal gücüne karşı ilan edilen savaşı kimse Charles Dickens'tan daha iyi resmedememiştir. *Hard Times*'ta [*Zor Zamanlar*] harikulade bir şekilde tasvir edilen unutulmaz Coketown şehrinde her şey faydacılık felsefesine tabidir. Şişman banker Bounderby ile eğitimci Gradgrind somutluğa ve üretime engel teşkil edebilecek her şeye karşı her gün büyük inançla mücadele ederler.

"Yaşam için yalnızca gerçekler gerekiyor bayım, yalnızca gerçekler!" (I, 1, s. 6) Hayal gücüne, duygulara, sevgiye dayalı eğitime karşı olan Gradgrind "İnsanları ölçüp değerlendirmem, ânında ne ettiklerini söyleyebilmem için cetvelim, tartı aletim ve çarpım tablom hep yanımdadır" (I, 2, s. 6) şeklinde tanıtılır. Ona göre eğitim ve hayat "basit bir hesap işidir", "iki artı ikinin dört ettiği ilkesi"ne indirgenebilir. Genç öğrenciler de "dolmayı bekleyen ufacık kaplar" (I, 2, s. 6) olarak tanımlanır.

Bu okul, "birbirine benzeyen bir yığın insan aynı saatte gider gelir, sokaklarda aynı sesleri çıkarır, aynı işi yapardı. Her günleri bir ötekine benzer, her yılları bir öncekiyle bir sonrakinden farklı olmazdı" (I, 5, s. 24) şeklinde tasvir edilen fabrika-şehir Coketown'la mükemmel bir uyum sergiler. "Gerçeklik" olmayan maddi veya ruhsal hiçbir şeyin bu toplumda var olmaya hakkı yoktur:

> Gerçekler, bilgiler, gerçekler, doğrular... M'Choakumchild Okulu bir gerçekti. Mimarlık Okulu gerçek, ustalarla insanlar arasındaki gerçekler doğru, hastane ile mezarlık arasın-

daki yol gerçekti. Rakamlarla belirtemediğin her şey, en ucuz pazarda alamadığın, en pahalı satamadığın hiçbir şey olamazdı. Amin. (I, 5, s. 25)

22

HEIDEGGER: FAYDASIZ OLANI ANLAMAK ZORDUR

Martin Heidegger fayda ve faydasızlık temasını özellikle sanat eserlerinin özü bağlamında defalarca işlemiştir. Ben burada sadece *Sein und Zeit*'ın [*Varlık ve Zaman*] bazı bölümlerini açıklamak için geliştirilen dahiyane bir düşünceye yer vermekle yetineceğim. Heidegger bu düşünceyi Medard Boss'la karşılaşmasında ortaya atar (Alman asıllı İsviçreli bir psikiyatr olan Medard Boss, genç psikoterapistlerden oluşan bir grup dinleyiciye fenomenoloji konusunda bir dizi seminer vermesi için Heidegger'i Zürih yakınlarındaki Zollikon'da bulunan evine davet etmişti); 24 Nisan-4 Mayıs 1963 arasında Taormina'da beraber geçirdikleri bir tatil sırasında Boss, Heidegger'i insanların özü ve insanların diğerleriyle kurduğu ilişkiler konusunda sorgular.

Sohbetin *Dasein*'i [varoluş] konu alan bir bölümünde –"dünyada olmak, şeylerle ilgilenmek [*Besorgen*] ve diğer insanlarla bir arada var olunduğu için var olanla [*Mitseiende*] ilgilenmek [*Sorgen für*]"– Heidegger faydasızlığın faydası üzerinde durur:

> En üst düzeyde faydalı olan şey, faydasızdır. Ama günümüz insanı için en zor şey, faydasız olanı deneyimlemektir. Burada "faydalı" olanla, teknik amaçlarla, uygulama ve üretimde kullanılabilen, bir etki yaratan, pratik olarak uygulanabilen kastedilir. Faydalı olan, iyileştirici olan [*Heilsamen*], yani insanı kendine getiren anlaşılmalıdır.

> Yunancada *θεώρια* [*theōria*] saf huzurdur, en üstün *ἐνέργεια*'dır [*energeia*], her türlü pratik manipülasyondan [*Machenschaften*] uzak, harekete geçmenin en üstün yoludur: mevcut olmaya izin vermektir [*Anwesenlassen*], mevcut olmanın kendidir.

Alman filozof, fayda kavramını salt teknik ve ticari amaçlardan bağımsız kılmaya çalışırken çağdaşları arasında yaygın olan, faydasız olanın önemini anlama zorluğunu ifade eder. Nitekim "günümüz insanı" için "teknik amaçlarla" pratik bir kullanım içermeyen bir şeye ilgi duymak giderek zorlaşmaktadır.

23

FAYDASIZLIK VE HAYATIN ÖZÜ: ZHUANG-Zİ VE KAKUZO OKAKURA

İ.Ö. 4. yüzyılda yaşamış olan Zhuang-zi adlı bilge de bu meseleye büyük bir ilgi duyardı. Çinli filozof, doğadan, sonsuz dönüşümlerden ve yaşam tarzından söz ettiği en önemli eserinde faydasızlık temasını birkaç defa ele alır. Örneğin yüzyıllık bir ağacın hayatından söz ederken ("Bu ağaç gerçekten hiçbir işe yaramıyor! Onun için bu yüksekliğe ulaşabildi. İlahi insan da işe yaramaz ahşaptan başka bir şey değil") sıklıkla "talihsizliklerinin nedeninin fayda" olduğunu gösterir (IV, s. 46). Daha sonra da, Sofist Hui-zi ile aralarında geçen çok kısa bir sohbette, faydasızlığı bilmeden faydanın ne olduğunu çok iyi bildiğini sanan insanlığın sınırları vurgulanır:

> Hui-zi, Zhaung-zi'ye şöyle der: "Sözlerinizin hiçbir faydası yok." Zhuang-ji ona şöyle cevap verir: "Faydalı olanı anlamak için faydasız olanı bilmek gerekir." (XXVI, s. 252)

Japon Kakuzo Okakura da faydasız olanın arayışını, *feritas*'tan [vahşilik] *humanitas*'a [insanlık] geçiş noktasına dayandırır. *Çay Kitabı*'nın (1906) çiçekleri konu alan coşkulu bir bölümünde aşk şiirinin çiçek sevgisinin doğduğu anda ortaya çıktığını varsayar:

> İlkel insan kız arkadaşına ilk çiçekten tacı sunarken vahşi olma halinden kurtulur. İlkel doğal ihtiyaçlarını aşarak insan haline gelir. İnsan faydasız olanın nasıl kullanılabileceğini sezince sanat dünyasına adım atar.

Dolayısıyla insanlık basit bir hareketle daha insani hale gelmenin yolunu bulmuştur.

24

EUGÈNE IONESCO: FAYDALI OLAN, FAYDASIZ BİR YÜKTÜR

Eugène Ionesco ise tam tersine, hayatın anlamını ve yolunu kaybetmiş bir insanlık konusunda, günümüzde her zamankinden daha güncel olabilecek sıradışı düşünceler yürütür. Büyük tiyatro yazarı, Şubat 1961'de, yazarların huzurunda yaptığı bir konuşmada eşi benzeri olmayan faydasızlığa ne kadar ihtiyacımız olduğunun altını çizer:

> Sokaklarda insanların nasıl meşgul bir halde koşuşturduğuna bakın. Ne sağa, ne sola bakarlar, endişeliler, köpekler gibi hep yere bakarlar. Dümdüz yollarına devam ederler ama hiç önlerine bakmazlar, çünkü makineler gibi, bildikleri yollardan giderler. Dünyanın bütün büyük şehirlerinde durum bu. Modern insan evrensel çapta çok meşgul, hiç zamanı yok, zorunluluklara tutsak halde, bir şeylerin faydalı olmayabileceğini anlayamaz; hatta faydalı olanın faydasız, ezici

> bir yük olabileceğini anlayamazlar. Eğer faydasız olanın faydası ve faydalı olanın faydasızlığı anlaşılmazsa sanat anlaşılmaz; sanatın anlaşılmadığı bir ülke de kölelerin veya robotların ülkesidir, mutsuz insanların, gülmeyen ve gülümsemeyen insanların ülkesidir, ruhsuz bir ülkedir; orada mizah yoktur, kahkaha yoktur, öfke ve nefret vardır.

Faydasız şeylere ayıracak zamanı olmayan modern insan ruhsuz bir makineye dönüşmeye mahkûmdur. Zorunluluklara tutsak halde olup, faydalı olanın "faydasız, ezici bir yük"e dönüşebileceğini ve "faydasız olanın faydası ve faydalı olanın faydasızlığı" anlaşılmadığı takdirde "sanatın anlaşılmaz olacağını" anlayamayacak durumdadır. Ve sanatı anlayamayan insan da köle veya robot gibi olur, gülmeyi ve neşelenmeyi beceremeyen, acı çeken bir varlığa dönüşür. Aynı zamanda "fanatizm hezeyanı" (örneğin son yıllardaki dinî fanatizmler) veya "şiddet içeren, toplu bir hezeyan"a kendilerini kaptırabilirler:

> İnsani olmayan bir amaca, bir seraba yönelen bu çok meşgul ve endişeli insanlar herhangi bir borazanın sesi veya herhangi bir delinin veya iblisin çağrısı üzerine aniden bir fanatizm hezeyanına, şiddet içeren toplu bir çılgınlığa, bir nevroza kendilerini kaptırabilirler. Sağdan veya soldan çeşit çeşit gergedanlık hastalıkları, düşünmeye, kendine gelmeye zamanı olmayan insanlık için tehditler oluşturur.

25

ITALO CALVINO: KARŞILIKSIZ OLANIN ZARURİ OLMASI

Edebiyatla bilim arasındaki ilişkilerin dahiyane yorumcusu Italo Calvino çıkarsız bilgilerin savunucuları arasında ön planda yer alır. İtalyan roman ve deneme yazarına göre insanoğlu için "ta-

mamıyla karşılıksız [ve gereksiz] görünen faaliyetler"den daha zaruri bir şey yoktur:

> İnsanların tamamıyla karşılıksız gibi görünen ve eğlence veya zor bir sorunu çözmenin verdiği memnuniyet dışında hiçbir amacı olmayan faaliyetler için gösterdikleri çabanın, kimsenin öngörmediği bağlamlarda zaruri olduğu ortaya çıkabilir ve sonuçları uzun vadeli olabilir. Bu durum şiir ve sanat açısından da, bilim ve teknoloji açısından da geçerlidir.

Calvino ayrıca her türlü faydacı bakış açısına karşı bize klasik eserlerin de bir işe yaradıkları için okunmadıklarını, onları okumanın verdiği mutluluktan, onlarla beraber yolculuğa çıkma zevki nedeniyle ve sadece bilgi sahibi olma ve kendimizi tanıma arzusuyla okunmaları gerektiğini bize hatırlatır.

26

EMILE CIORAN VE SOKRATES'İN FLÜTÜ

Daha sonra *Précis de décomposition*'da [*Çürümenin Kitabı*] "saçma sapan faydalı olma saplantısı" konusunda kısa bir paragraf yazacak olan Emile Cioran *Écartèlement*'da [*Parçalanma*] Sokrates'in baldıran zehri hazırlanırken yeni bir melodi öğrenmek için flütle alıştırma yaptığını anlatır. Filozof "Ne işine yarayacak?" şeklindeki soruya kaygısız bir edayla "Ölmeden önce bu melodiyi öğrenmeme yarayacak" diye cevap verir. Romen yazar bu aforizmayı yorumlarken bilginin özünü anlatmaya çalışır:

> Ders kitaplarında önemsiz gibi sunulan bu cevabı hatırlamaya cüret ediyorsam, ölümün eşiğinde olsun, başka herhangi bir anda olsun, bilgi sahibi olma iradesinin tek ciddi gerekçesi gibi göründüğü içindir.

Cioran'a göre her tür yükselme biçimi faydasız olanın varsayımı üzerine kuruludur: "İnsan kendi gözünde yükselmek isterse ulaşmak istemesi gereken düzey, işe yaramaz bir istisnadır, kimsenin önem vermediği bir modeldir."

Hiçbir edebi veya sanatsal eserin bir amacının olmadığının bilincine rağmen, içinden geçtiğimiz vicdan fakiri dönemde beşeri bilgilere ve her türlü faydacılıktan özgür bilimsel araştırmaya, faydasız sayılan bütün o lükslerin görevinin umudu beslemek, faydasızlıklarını günümüzün barbarlıklarına karşı son derece faydalı bir araca, haksız olarak unutulmaya mahkûm edilen hafızanın ve olayların muhafaza edilebileceği devasa bir ambara çevirmek olduğuna şüphe yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM

Şirket-Üniversiteler ve Müşteri-Öğrenciler

Benim herhangi bir yeteneğim yok.
Sadece tutku derecesinde meraklı bir insanım.
– ALBERT EINSTEIN, Carl Seelig'e mektubu

1

DEVLETİN DESTEĞİNİ GERİ ÇEKMESİ

Büyük klasiklerden birkaç sayfa okumaya başlamadan önce kazanç mantığının eğitim dünyasında neden olduğu korkunç etkilerden bazıları üzerinde kısaca durmak isterim. Martha Nussbaum, *Not for Profit* [*Kâr Amacıyla Değil*] adlı güzel kitabında bize giderek artan bu çöküşün etkili bir portresini sunar. Son on yılda Almanya gibi birkaç istisna dışında Avrupa ülkelerinin büyük kısmında ve özellikle İtalya'da finansal kaynaklar alanında gerçekleştirilen reformlar ve sürekli kesintiler okullarda ve üniversitelerde felaketlere yol açmıştır. Devlet endişe verici bir şekilde eğitim dünyasına ve temel araştırmalara ekonomik desteğini giderek geri çekmektedir. Bu süreç üniversitelerin de liselere dönüşmesine neden olmuştur. Bu Kopernikçi devrim gelecek yıllarda hocaların rolünde ve eğitim kalitesinde köklü değişimlere yol açacaktır.

Neredeyse tüm Avrupa ülkeleri okul uzatma sorununu çözüme kavuşturma amacıyla (veya hayaliyle) öğrencilerin sınavları daha kolay geçmesi için zorluk düzeylerini düşürmekte. Öğrencilerin yasaların öngördüğü sürede mezun olması ve öğrenimin daha zevkli olması için ilave fedakârlıklar istenmemekte, onun yerine mantıksız bir şekilde müfredatın giderek azaltılması ve derslerin slayt projeksiyonu ve çoktan seçmeli sorular temelinde yüzeysel interaktif oyunlara dönüştürülmesi yoluyla öğrenciler ayartılmaya çalışılmakta.

Üstelik okul uzatma sorununun endişe verici boyutlara ulaştığı İtalya'da öğrencileri yasaların öngördüğü sürede mezun etme hedefini gerçekleştirmeyi başaran üniversiteler *ad hoc* finansmanlarla ödüllendirilmekte. Bakanlık protokollerine uymayan üniversiteler ise yaptırımlara tabi tutuluyor. Dolayısıyla bir üniversiteye 2012 yılında bin öğrenci kaydolduysa üç yılın sonunda da bin öğrenci mezun olmalıdır. Yasa koyucular niceliğin yanında niteliğe de değer verseydi, bu hedef son derece asil ve meşru bir hedef olurdu. Ancak ne yazık ki yeni mezunların eğitimlerini tamamlarken gerçek becerilere sahip olup olmadığını değerlendirmeye almayınca, bu mekanizma finansman yokluğu nedeniyle ilkesiz bir mali destek arayışına giderek kendini adayan üniversiteleri mezun yaratmak için imkânsız olanı yapmaya iten bir taktiğe dönüşür.

2

MÜŞTERİ-ÖĞRENCİLER

Simon Leys'in üniversite dünyasının çöküşü üzerine bir konuşmasında vurguladığı gibi, Kanada'nın bazı üniversitelerinde öğrenciler artık müşteri olarak görülür. Dünyanın en önemli özel üniversitelerinden birinin işleyiş şekli konusunda yürütülen titiz

bir araştırma sonucunda da aynı sonuca varılmıştır. Emmanuel Jaffelin'in 28 Mayıs 2012'de *Le Monde*'da yazdığı gibi, Harvard'da hocalarla öğrenciler arasındaki ilişkilerin temelde bir tür patronaj ilişkisine dayandığı anlaşılmakta: "Öğrenciler Harvard'a yazıldıklarında çok yüksek ücret ödedikleri için hocalarının kültürlü, etkin ve yetkin olmasını beklemekle kalmaz, uysal da olmasını beklerler, çünkü müşteriler kraldır." Başka bir deyişle, ABD'de öğrencilerin eğitimlerini finanse etmek için çektikleri, neredeyse bir trilyon dolar değerindeki krediler, onları "bilgiden ziyade kazanç arayışına" itmektedir.

Nitekim kaydolan öğrencilerin üniversite kasalarına yatırdığı paralar, rektörler ve idari kurullar tarafından hazırlanan bilançolarda çok önemli bir yer tutar. Bu veri, öğrencilerin her yoldan, hatta otomobiller ve besin ürünlerinde olduğu üzere gerçek anlamda reklam kampanyaları yoluyla dikkatinin çekilmeye çalışıldığı devlet üniversitelerinde de çok önemli olmaya başlamıştır. Ne yazık ki üniversiteler diploma satar hale gelmiştir. Diplomaları satarken de meslek kazandırma yönü üzerinde dururlar, yani gençlere kurslar ve uzmanlaşma sunarken kısa süre içinde yüksek maaşlı işler bulacaklarını taahhüt ederler.

3

ŞİRKET-ÜNİVERSİTELER VE BÜROKRAT HOCALAR

Kısacası liseler ve üniversiteler şirketlere dönüşmüştür. Şirket mantığı sadece israfı ortadan kaldırmak ve kamu bilançolarının sorumsuz bir şekilde idare edilmesini engellemekle yetinse, bu sakıncalı bir durum olmazdı. Ancak bu yeni vizyon bağlamında okul müdürleriyle rektörlerin ideal görevinin piyasaya sürecek mezunlar yaratmak olduğu anlaşılmaktadır. Alışılmış hoca ro-

lünden sıyrılıp *manager* [*yönetici*] rolüne bürünmek zorunda kalırlar ve idare ettikleri işletmeleri rekabetçi kılmak amacıyla hesapları denkleştirmek zorundalar.

Hocalar da üniversite şirketlerinin ticari işletiminin hizmetinde çalışan mütevazı bürokratlara dönüşmekte. Günlerini formlar doldurmak, hesaplar yapmak, (genelde işe yaramayan) istatistikler için raporlar hazırlamak, giderek küçülen bütçeleri denkleştirmek, anketleri cevaplandırmak, sefil bir destek almak amacıyla projeler hazırlamak ve karmaşık, çelişkili bakanlık genelgelerini yorumlamaya çalışmakla geçirirler. Akademik yıl, her tür kurulun (idari, doktora, bölüm, zorunlu dersler) ve sonu gelmez toplantıların işleyişini düzenleyen, yorulmak bilmez bir bürokratik metronomun ritmiyle hızla geçip gider.

Kimsenin araştırma ve öğretim kalitesiyle gerektiği şekilde ilgilenmediği anlaşılmaktadır. Araştırma yapmak (iyi bir hocanın her şeyden önce yorulmak bilmez bir öğrenci olduğu genelde unutulur) ve ders hazırlamak, artık her gün üniversite hiyerarşileriyle müzakere edilmesi gereken bir lüks haline gelmiştir. Araştırma ile eğitim tamamıyla birbirinden ayrılınca derslerin var olan bilgilerin yüzeysel tekrarından öteye gidemediği henüz idrak edilemedi.

Okullar ve üniversiteler şirket gibi yönetilemez. Piyasa ve ticaret yasalarının bize öğretmeyi iddia ettiklerinin tersine, kültürün özü sadece ve sadece karşılıksız olmayı temel alır; Avrupa akademileri ve 1530'da I. François tarafından kurulan Collège de France gibi eski kurumların geleneği (Marc Fumaroli, Napoli'de, İtalya Felsefe Araştırmaları Kurumu'nda gerçekleşen coşku dolu bir konferans sırasında bu geleneğin Avrupa tarihi açısından önemi üzerinde durmuştur) bize eğitimin her şeyden önce, büyümemize yardımcı olan, bizi daha özgür kılan, faydacı bağlantılardan özgür bilgilerin öğrenilmesi anlamına geldiğini hatırlatır. Görünürde faydasız olanın deneyimi ve ilk anda ölçülebilir olmayan

bir emtianın edinilmesi, kazancı uzun vadede kendini gösterecek olan bir yatırımdır.

Okulların ve üniversitelerin hedefleri arasında mesleki hazırlığın önemini sorgulamak saçma olur. Ama eğitimin amacı gerçekten sadece doktor, mühendis veya avukatların formasyonuna indirgenebilir mi? Öğrencilerin sadece mesleki eğitimine öncelik vermek, eğitimin didaktik işlevinin evrensel boyutunu ihmal etmek demektir; bir mesleğin gerektirdiği teknik beceriler, öğrencileri ruhlarını özerk bir şekilde geliştirmeye ve meraklarını özgür bırakmaya teşvik edecek daha kapsamlı bir kültürel formasyona tabi tutulmadığı takdirde hiçbir meslek bilinçli bir şekilde icra edilemez. Bir insanı sadece mesleğiyle özdeşleştirmek çok ciddi bir hata olur; tüm insanların özünde, mesleklerinin çok ötesinde bir şeyler vardır. Her tür faydacılıktan uzak olan bu pedagojik boyut olmazsa, gelecekte kamu yararını benimsemek, dayanışma ve hoşgörüyü savunmak, özgürlük talep etmek, doğayı korumak, adaleti desteklemek için kendi bencilliklerini bir yana bırakabilecek sorumluluk sahibi yurttaşların olacağını düşünmek çok zor olur...

Montesquieu'nün *Mes Pensées* [*Düşüncelerim*] eserinin coşkulu bir sayfasında yer alan değerler skalası, tüm sınırları aşıp evrensel olanın sonsuzluğuna doğru yükselmeye yönelik zorunlu bir çağrı gibidir:

> Benim için faydalı ama ailem açısından zararlı olan bir şey bilsem, onu derhal zihnimden çıkarırım. Ailem için faydalı olan ama vatanım açısından faydalı olmayan bir şey bilsem, onu unutmaya çalışırım. Vatanım için faydalı ama Avrupa açısından zararlı olan veya Avrupa için faydalı ama insanlık açısından zararlı olan bir şey bilsem, onu bir suç sayarım.

4

HUGO: KRİZLE MÜCADELE ETMEK İÇİN KÜLTÜRE YAPILAN DESTEK KESİLMEZ, İKİ KATINA ÇIKARILIR

Victor Hugo'nun Kurucu Meclis'te verdiği bir coşkulu konuşmayı okumayı Avrupa ülkelerinin hükümet üyeleri için zorunlu kılmak gerekir. Hugo'nun 10 Kasım 1848'de yaptığı bu konuşma daha dün yazılmış gibidir. Ünlü Fransız yazarın öne sürdüğü itirazların çoğu günümüzde bile şaşırtıcı bir güncelliğe sahiptir. Bakanların kültür alanının finansmanında kesinti uygulama önerisi karşısında Hugo büyük bir ikna gücüyle bunun zararlı ve boşuna bir eylem olacağını gösterir:

> Beyler, bilim, edebiyat ve sanat alanlarındaki özel bütçe için önerilen kesintiler iki nedenle olumsuzdur. Bu kesintiler mali açıdan anlamsız, tüm diğer açılardan zararlıdır. Mali açıdan anlamsız oldukları o kadar apaçıktır ki yaptığım bir orantı hesabının sonuçlarını meclise sunmaktan mahcubiyet duyuyorum. [...] Beyler, bir şahsın bin beş yüz Franklık bir geliri olsa ve her yıl entelektüel kültürüne [...] beş Frank gibi son derece mütevazı bir miktar ayırsaydı ve bir gün kültürüne ayırdığı para üzerinden beş sentlik bir tasarruf yapmaya karar verseydi ne düşünürdünüz? (s. 35)

Ancak devlet açısından gülünç olan bu tasarruf, kütüphanelerin, müzelerin, ulusal arşivlerin, konservatuvarların, okulların ve daha birçok önemli kurumun hayatı açısından ölümcüldür. Hugo bu tür kurumlardan Collège de France, Ulusal Tarih Müzesi, Paleografi Okulu ve Fransa'nın gurur duyması gereken sayısız başka kültür merkezinden söz eder. Bütçelere indirilen tek bir

darbeyle bu kesintiler ulusun tamamını rezil edecek, aynı zamanda sanatçıların ve şairlerin zavallı aileleri desteklerini kaybedecekti ("sanatçılar, şairler, yazarlar hayatları boyunca çalışırlar, çalışırlarken zengin olmayı düşünmezler, öldüklerinde de, dul eşlerinin ve çocuklarının biraz ekmek yiyebilmesi kaydıyla ülkelerine büyük bir şanı miras bırakırlar" s. 38).

Ancak bu katılığın yanlış anda, ülkenin tam tersine kültürel faaliyetlerin ve kamu eğitiminin güçlendirilmesine en çok ihtiyaç duyduğu anda uygulanması daha da büyük bir hata oluşturur:

> Peki, bu uygulama için hangi an seçilmiştir? Bence size başlangıçta sözünü ettiğim en ciddi siyasi hata burada yapılmıştır; bütün kurumları bir darbede tartışmalı hale düşürmek için hangi an seçilmiştir? Bu kurumlara en çok ihtiyaç duyulduğu, sınırlanmak yerine büyütülmeleri gerektiği an. (s. 39)

Bir ulusun bir krizin pençesine düştüğü an, toplumun cehalet uçurumuna yuvarlanmasını engellemek için bilgi alanına ve gençlerin eğitimine ayrılan fonların iki katına çıkarılması gerekir:

> [...] bu durumun en büyük tehlikesi nedir? Cehalet. Sefaletten de çok, cehalet. [...] Böyle bir anda ve böyle bir tehlike karşısında, ana hedefleri cehaletle mücadele etmek, onu yok etmek olan bütün bu kurumlara karşı bir saldırı yürütülmesi, parçalanmaları ve soyulmaları planlanmaktadır. (s. 39-40)

Hugo'ya göre "şehirlerin aydınlanması" yeterli değildir, çünkü "ahlâk dünyasını da karanlıklar kaplayabilir" (s. 40). Sadece maddi hayata önem verilecekse, "zihinleri aydınlatacak meşaleleri" kim yakacak?

> Ama ben, kardeşlerim olan işçiler ve çalışanlar için hararetle ve tutkuyla ekmek isterken, yaşamak için gerekli olan ekmeğin yanında düşünce için de ekmek isterim, çünkü o da yaşam için gereklidir. Beden için gerekli olan ekmek gibi, ruh için gerekli olan ekmeği de çoğaltmak isterim. (s. 41)

İnsanı faydacılığın sefaletinden uzaklaştırmak ve onu çıkarsız ve güzel olanı sevmeye yönlendirmek gibi hassas bir görev, kamu eğitimine aittir ("insanın ruhunu yükseltmek, onu Tanrı'ya, vicdana, güzel olana, adil ve hakiki olana, çıkarsız ve yüce olana yönlendirmek gereklidir" s. 42-43). Bu hedefin gerçekleşmesi, "daha önceki hükümetler" ve şimdiki "finans komisyonu" tarafından yapılanlara zıt tercihler yapılmasını gerektirir:

> [...] okulların, kürsülerin, kütüphanelerin, müzelerin, tiyatroların ve kitapçıların sayısını çoğaltmak gerekir. Çocuklar için eğitim yerlerinin, yetişkinler için okuma mekânlarının, içinde düşünce yürüttüğümüz, eğitim aldığımız, tefekkür ettiğimiz, bir şeyler öğrendiğimiz, daha iyi olmayı öğrendiğimiz bütün kurum ve kuruluşların sayısını çoğaltmak gerekir; tek kelimeyle, her yerde ışığın halkın ruhuna ulaşmasını sağlamak gerekir, çünkü o ruh karanlıkta kaybolur. (s. 43)

Hugo tasarruf yaptığını sanırken ülkenin kültürel çöküşünü planlayan ve her tür mükemmelliği yok eden, anlayışsız ve miyop bir siyasi sınıfa saldırır:

> Tatsız bir hataya düştünüz; parada tasarruf yaptığınızı sanıyordunuz ama bu yaptığınız şanda tasarruftur. (s. 44-45)

5

TOCQUEVILLE: "KOLAY GÜZELLİKLER" VE TİCARİ DEMOKRASİLERİN TEHLİKELERİ

Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* [*Amerika'da Demokrasi*] (1835-1849) başlıklı ünlü deneme yazısında Amerika gibi ticari demokrasilerin karşılaşabileceği tehlikelere olağanüstü sayfalar ayırmıştır. Genç Fransız hâkim Amerika'nın toplumsal ve siyasi hayatının bu berrak ve harika anlatımında kendilerini tamamıyla kazanca ve kâra adamış toplumlar için tehdit oluşturan riskleri büyük bir ilerigörüşlülükle tespit eder:

> Çok sayıda insanın ruhun keşiflerine duyduğu bencil ve ticari ilgiyi az sayıdaki insanın yüreğinde yanan çıkarsız tutkuyla karıştırmamak gerekir; bu saf bir bilme arzusu değil, bilgilerden faydalanma arzusudur. (III, X, s. 459)

"Gereksiz olanın yokluğu" ile herkesin fayda elde etmek için sarf ettiği "daimi gayret", "insanın kalbinde fayda algısının, güzel olana beslenen sevgiye göre üstün olmasına" neden olur (III, XI, s. 463). Faydacı bir toplumda insanlar herhangi bir gayret veya aşırı bir zaman kaybı gerektirmeyen ("Kolay bulunan, hızla okunabilen, kavranmak için ilmi araştırmalar gerektirmeyen kitapları severler") "kolay güzellikleri" (*beautés faciles*) sever hale gelir (III, XIII, s. 474):

> Bu tür bir eğilimi olan insanlar için zenginliğe daha kısa yoldan götüren her yeni yöntem, işi kısaltan her makine, üretim harcamalarını azaltan her araç, zevkleri kolaylaştıran veya arttıran her keşif, insan zekâsının en müthiş gayreti gibi görünür. Demokratik halklar da genelde bilimleri bu açıdan geliştirir, anlar ve onurlandırırlar. (III, X, s. 460)

Tocqueville'e göre "bu şekilde düzenlenmiş bir toplumda insan ruhunun duyarsız bir şekilde teorileri ihmal etmeye itilmesi" kaçınılmaz görünür (III, X, s. 460). Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde "hiç kimse [...] kendini beşeri bilimlerin teorik ve soyut yönüne adamaz" ve bu durum "tüm demokratik halklarda rastlanan bir eğilim" sergiler (III, X, s. 458). Fayda arayışı ve ruhsal faaliyetlerin değersizleştirilmesi insanların barbarlığa kaymasına neden olabilir: "bir yanda uygarlıklarının elinden alınmasına izin veren uluslar, diğer yanda da uygarlığı ayakları altına alan uluslar vardır" (III, X, s. 462). Bu nedenle, "Antik Çağ'ın eserleriyle beslenmek" "sağlıklı bir kural"dır (III, XV, s. 480). Tocqueville tabii ki klasik eserlerle sanatların, ruhun çöle dönüşmesinin panzehiri olduğuna inanmaz. O, faydasız ve çıkarsız bilgilerin "kusurlarımızı harika bir şekilde dengeleyebileceğine" inanır, çünkü "bizi eğilim gösterdiğimiz yönde desteklerler" (III, XV, s. 480).

6

HERZEN: HİÇBİR DÖNEME AİT OLMAYAN TÜCCARLAR

Büyük Rus yazar Aleksandre Herzen de, Tocqueville'i hor görmesine rağmen zamanının tüccarlarını kendini tamamıyla ticarete adamış bir sınıf olarak görür ("önemli olan mallardır, anlaşmalardır, emtiadır, temel olan mülkiyettir" s. 786). *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de tüccarların ilham kaynaklarını çok etkili bir şekilde tarif eder:

> Para kazanırsan, gelirini denizdeki kum kadar çoğaltırsan, maddi ve manevi sermayeni iflas etmeden kullanıp sömürür-

> sen yaşlılığa doygun ve şerefli bir şekilde ulaşırsın, çocuklarının evlenmesini sağlamış olursun ve arkanda iyi bir anı bırakırsın. (s. 790)

Sadece "bir malı satmak için onu sadece camekâna yerleştirmek" ve "yarı fiyatına alış yapmak" isteyenler "ciddi şeyler yerine saçmalıklar satar" ve sadece dış görünüme önem verirler ("olmak yerine görünmeyi" seçerler, s. 788-789). "İçsel itibar"dan ziyade "dış" görünüme önem verilen bir toplumsal bağlamda "en kaba cehaletin eğitim gibi görünmesi" şaşırtıcı olmamalıdır. Ayrıca, faydasız olan, yani "ticari takaslarla sosyal konumun sömürüsünün dışında yer alan hiçbir şey burjuva toplumunda elzem olmadığı için eğitim de sınırlanmalıdır" (s. 789). Hayat, "para elde etmek için aralıksız bir mücadele" halini aldığı zaman "*de facto* insan" da "mülkiyetin bir aksesuarı"na dönüşür (s. 788):

> Hayat borsa tahtasına indirgendi, dergilerin redaksiyonu, seçim komiteleri, odalar, her şey döviz bürolarına ve ticarete dönüştü. (s. 788)

7

BATAILLE: FAYDALI OLANIN SINIRI VE GEREKSİZ OLANIN HAYATÎ ÖNEMİ

Georges Bataille'ın *La limite de l'utile* [*Faydanın Sınırı*] eserinin sayfalarında da ekonominin faydacılık karşıtı bir yorumu ve acımasız bir analiziyle karşılaşırız. Yazarın 1939 ila 1945 arasında çeşitli taslaklarını yazdığı ama hiçbir zaman nihai bir şekilde tamamlayamadığı bu deneme yazısının günümüze ulaşan bölümlerinde dünya üzerine iki zıt görüşün sergilendiği bölük pörçük dü-

şünceler sunulmuştur: Bu görüşlerden biri saplantılı bir fayda fikrini, diğeri de kâr amacı gütmeyen armağan kavramını temel alır. Bu radikal zıtlık, hayatın iki karşıt algısına dönüşür: Bir yanda dar bir ekonomi bağlamında feda edilmiş (ve sadece üretim ve büyümede faydalı olanlara yer olan) bir hayat, diğer yanda lüks bir enerji tüketiminin nitelediği bir evrenin sonsuzluğu ölçüsünde (ve tüm sınırların ötesinde tam da verimsiz sayılanın gerekli hale geldiği) bir hayat vardır.

Bataille, Jêrome Lindon'a yazdığı ve yeni bir kitap dizisinin projesini anlattığı bir mektupta bu ihtilafı son derece açık bir şekilde özetler:

> Bence hayatın genel yasası, bir organizmanın yeni şartlarda var olmak için ihtiyacı olan enerji miktarından daha fazlasını üretmesini gerektirir. Bu durumda kullanılabilir enerji fazlası ya büyüme ya da çoğalma için kullanılmalıdır, yoksa boşa gider. İnsanların faaliyetleri bağlamında bu ikilem karşımıza şöyle çıkar: ya kullanılabilir kaynakların (yani emeğin) büyük kısmı yeni üretim araçları inşa etmek için kullanılır –ki bu kapitalist ekonomidir (zenginlikte artış)– ya da ihtiyaç fazlası, üretim potansiyeli arttırılmaya çalışmadan israf edilir – ki bu da "bayramlık" ekonomidir. (s. 246)

Böylece gereksiz olanın farklı şekillerde kullanımından, insanlık ve zaman kavramlarına kaçınılmaz olarak yansıyan iki karşıt yaklaşım doğar:

> İlk yaklaşımda insani değer, üretkenliğin bir işlevidir; ikinci yaklaşımda insani değer, sanatın en güzel ürünleriyle, şiirle, insan hayatının dolu dolu yaşanmasıyla bağlantılıdır. İlk yaklaşımda sadece gelecek göz önüne alınır ve şimdiki zaman geleceğe tabi kılınır; ikinci yaklaşımda en önemli şey şimdiki zamandır ve hayat –en azından ara sıra ve mümkün olduğu kadar– üretimin büyümesine adanmış bir dünyaya

> hâkim olan haysiyetsiz değerlendirmelerden kurtarılır. (s. 246-247)

"İki değer sisteminin saf halleriyle var olmayacağının" ve "daima ufak da olsa bir uzlaşmanın olduğunun" (s. 247) bilincinde olan Bataille, israf ile üretim fazlasının faydalı olanın sınırının aşılmasında önemli bir rol oynadığı somut tarihî örnekler sunmaya çalışır. Bataille, şanlı davranış kavramını, Aztek kültüründe veya Kuzey Amerika'daki bazı kabilelerin uyguladığı potlaçlarda var olan (yok etme ve israf ekonomisine tanıklık eden) armağan kültürüne dayandırır:

> Meksikalı tüccarların "şanlı davranışları"yla ilgili söylediklerim, insanlıktan uzak bu uygarlığın temel aldığı faydacı ilkelerin eleştirisi anlamına gelir. Şu âna kadar hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız olayların analizine dayanarak ekonomi tarihi konusunda yeni bir bakış açısı sunacağım. "Faydalı davranışlar"ın aslında herhangi bir değeri olmadığını göstermem kolay olacak; insan hayatını belirleyen ve ona değer kazandıran bir tek "şanlı davranışlarımız"dır. (s. 47)

Fransız filozofun savaşlar ile dinî kurban ritüellerini de dâhil ettiği "şanlı davranışlar" şeklindeki antropolojik yoruma ("*Savaş, ritüel kurban* ve *mistik hayat* arasında bir paralellik olduğunu göstermek istiyorum: bu, insanın da katıldığı ilahi bir 'vecd' ve 'dehşet' oyunudur" s. 117) yöneltilen eleştirilerden bağımsız olarak, Bataille'ın "kendini armağan olarak sunma" gibi karşılıksız bir eylemde faydacılık karşıtı bir hayat algısı belirlemek için çaba sarf etmesi ilginçtir. "Kamu yararı"na "aşırı düzeyde kayıtsızlık"ın hâkim olduğu kapitalist bağlamda (s. 78) "israf yasası" tam tersine, sadece "herhangi bir nesnel ölçüme tabi olmayan yaşamsal hareketleri" göz önüne alır (s. 104). Ama kapitalizm, "üretimi geliştirmeye", zenginliği arttırmaya yaraya-

cak enerjinin uçup gitmesini engellemek için "insandan bayramların neden olduğu israftan" ve "diğer benzer, boş harcamalardan" vazgeçmesini istediği zaman, gereksiz olanın şanlı mantığı günbatımına ulaşmıştır (s. 80). İnsanlık ihtiyaç fazlasını kaybettiği anda karşılıksız olanla armağanların hayatın daha insani bir anlam kazanmasına katkıda bulunduğu bir uygarlığın değerlerini kaybetmiştir.

Bataille meşum fayda düşüncesini çekiçle yok ederken günümüzde bir kehanet olarak görebileceğimiz bir cümle söyler: "sadece faydaya inanan idareciler kendilerini mahvederler" (s. 101).

8

MESLEK KAZANDIRAN ÜNİVERSİTELERE KARŞI: JOHN HENRY NEWMAN

John Henry Newman'ın üniversiteler konusundaki deneme yazıları, eğitimin evrensel değerinin hararetli bir savunması olarak nitelenebilir. *The Idea of a University* [*Üniversite Fikri*] eserinde bazılarının öncelik vermek istediği, fayda ile üniversite eğitimi arasındaki bağlantı, kökünden eleştirilir:

> [Bazı ileri gelen şahsiyetler] eğitimin belirli ve dar bir amaçla sınırlanması ve tartılabilecek, ölçülebilecek, spesifik bir eserle sonuçlanması gerektiği konusunda ısrar ederler. Sanki herkes gibi her şeyin de bir fiyatı varmış gibi davranırlar ve büyük bir yatırımın yapıldığı yerde bu yatırıma eşdeğer olan bir sonuç beklemeye hakları olduğunu iddia ederler. Buna "faydalı" eğitim ve öğretim adını verirler ve "fayda", sloganları haline gelir. Bu türden bir temel ilke edindikten sonra büyük bir doğallıkla bir üniversitenin harcamalarını haklı göstermek için neyin gösterilmesi gerektiğini ve "liberal eğitim" adı verilen pazar ürününün gerçek değerini sorarlar [...]. (VII, § 2, s. 313-315)

Newman'a göre "faydalı olan dışında hiçbir şey ilgiyi hak etmez ve hayat, ilginç, tuhaf veya harika saçmalıklarla geçirilecek kadar uzun değil" şeklindeki varsayım yanlıştır (VII, § 4, s. 329-331). Ondan türeyen "bize dünyada geçerli olan bir meslek, mekanik bir sanat veya fizik alanıyla ilgili bir sırrı öğretmeyen eğitim faydalı değildir" şeklindeki sonuç da yanlıştır (VII, § 6, s. 339).

Newman, eğitim konusundaki her türlü ticari algıya karşı bilginin kendinde önemini öne sürer. Ancak meslek kazandırma amacından azade olan formasyon güzergâhının ve bilgi ediniminin, bireylerin üniversite güzergâhlarının sonucunda elde edebileceği, belli bir düzeyde fayda ve bir dizi avantaj sağlamayacağı anlamına gelmez:

> Bilginin kendini aşan bir şeyler için bir araç veya doğası itibarıyla devamı niteliğindeki bazı sanatların öncüsü olmakla kalmadığını, kendinden edinilmesi gereken bir amaç olduğunu söylediğim zaman, bu bir paradoks değildir, çünkü kendinden anlaşılabilecek bir şey söylüyorum. [...] Kendinde olan şeyin ötesinde ve üzerinde, bilgiden başka avantajların da kaynaklanabileceğini ve bilgiye sahip olma sayesinde bu avantajların başkalarına yansıyabileceğini reddedecek değilim. (V, § 2, s. 223)

Yani bilginin kendi "belli hedeflere yönelik değilse ve belli bir amaca hizmet etmese bile" (V, § 2, s. 223) onu edinen kişinin ruhunun o kadar gelişmesine neden olur ki ona her halükârda faydası dokunur:

> Büyük bir iyilikten yine büyük bir iyilik doğacaktır. Dolayısıyla zihnimiz bizim bu kadar mükemmel bir parçamızsa ve geliştirilmesi bu kadar mükemmel bir şeyse, [...] ona sahip olan kişi ve onun çevresindeki herkes için faydalı olmalı; sığ, mekanik, ticari anlamda faydalı değil, yaygın bir iyilik, bir nimet, bir lütuf, bir güç veya bir hazine anlamında önce ona

> sahip olan kişi, sonra da onun vasıtasıyla dünyanın tamamı için faydalı olmalıdır. (VII, § 5, s. 335)

Dolayısıyla Newman'a göre –yazılarında öne çıkan teolojik meselelerden ve dinî arzulardan bağımsız olarak– "zihnin genel kültürü", "mesleki ve bilimsel araştırmalar"dan önce gelir, çünkü "eğitimli insanlar, eğitimsiz insanların yapamayacaklarını yapabilirler" (VII, § 6, s. 337).

9

GEÇMİŞİN DİLLERİ NE İŞE YARAR? JOHN LOCKE VE ANTONIO GRAMSCI

Newman'ın bu coşkulu sayfalarına ilgi duyacak kaç okur vardır? Faydacı mantığın okul ve üniversite müfredatlarına dâhil olan disiplinlerin üzerine büyük bir acımasızlıkla çullandığını düşünürsek, sayılarının çok olmayacağı bellidir. Klasik dillerin artık konuşulmadığı ve en önemlisi, iş bulmakta rol oynamadıkları bir dünyada neden klasik diller öğretilsin ki?

Eğitim alanındaki yeni *manager*'ların [*yönetici*lerin] sefil argümanları arasında Locke'un bazı düşünceleri kendini gösterir (aslında doğrusunu söylemek gerekirse, İngiliz filozof, şiddetli eleştirilerine rağmen Latince öğrenmenin bir *gentleman*'ın eğitimi açısından elzem olduğuna inanırdı):

> Bir babanın, oğlunun Eski Romalıların dilini öğrenmesi için kendi parasını ve oğlunun zamanını harcarken, onu her on seferden dokuzunda neden olacağı kötü muamelelerden nefret ettiği Latincenin hiçbir şekilde işe yaramayacağı, dolayısıyla da okulda öğrendiklerini unutmasına neden olacak ticarete hazırlamasından daha gülünç bir şey olabilir mi?

Aşırı faydacılıktan kaynaklanan bu değerlendirmeler karşısında, Antonio Gramsci 1932'de *Quaderni del carcere*'nin [*Hapishane Defterleri*] etkileyici bir sayfasında insanların Latince ve Yunanca öğrenmesi için hararetli bir çağrıda bulununca insan gülümsemeden edemez:

> Eski okul geleneğinde Latince ve Yunanca gramer dersleri ile her iki ülkenin edebiyatlarının ve siyasi tarihlerinin incelenmesi bir eğitim ilkesini oluştururdu, çünkü Atina ile Roma'da vücut bulan Hümanist ideal toplumun tamamında yaygındı, hayatın ve ulusal kültürün temel bir unsurunu oluştururdu. [...] Münferit bilgiler belli bir pratik-mesleki amaçla öğrenilmezdi; amaç çıkarsızlık gibi görünürdü, çünkü karakterin içsel gelişimiydi. [...] Latince ve Yunanca bu diller konuşulsun veya garsonluk, tercümanlık veya ticari temsilcilikte işe yarasın diye öğrenilmezdi. Modern uygarlığın zorunlu temeli olarak bu iki ulusun uygarlığını tanımak, yani insanın kendisi olması ve kendini bilinçli olarak tanıması amacıyla öğrenilirdi.

Ancak Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde direnen hocalar ve militan entelektüellerden oluşan aydın bir azınlık sayesinde sayısız itirazın yükselmiş olmasına ve Fransa ile İtalya'da klasik dilleri savunma amaçlı çeşitli kitapların yayımlanmış olmasına rağmen, artık kimsenin bu çöküşü durdurmaya gücünün yetmeyeceği anlaşılmaktadır. Öğrenciler, elle tutulur sonuçlar veya kısa sürede kazanç üretmeyen güzergâhlara adım atmaktan vazgeçirilmektedir. Latince ve Yunanca konusunda giderek artan bir düşmanlık, bize sahip olan ve bilgi dağarcığımızı tartışmasız bir şekilde besleyen bir kültürün tamamıyla yok olmasına neden olacaktır.

Julien Gracq, 5 Şubat 2000'de *Le Monde des Livres*'de yayımlanan bir makalede eğitim alanında giderek daha değersiz ve Latince gibi işe yaramaz sayılan diller pahasına İngilizcenin daya-

tılmasına dayanan bir iletişimin hâkim hale gelmesini eleştirmekte haklıydı:

> Eskiden öğrenciler ana dillerinin yanı sıra tek bir dil öğrenirlerdi, o da Latinceydi; Latince ölü bir dil olduğu için değil, baştan sona bir edebiyatın süzgecinden geçmiş bir dil olarak eşi bulunmaz bir sanatsal dürtü sağladığı için. Günümüzde ise öğrenciler İngilizce öğreniyorlar ve onu Esperanto'nun gerçekleşmiş hali gibi, yani önemsiz bir iletişimin en kısa ve en rahat yolu olarak, bir teneke açacağı veya evrensel bir anahtar işlevine sahip diye öğreniyorlar. Bu büyük kaybın bir sonucunun olmamasına imkân yok; akla getirdiği ilk şey, bir zamanlar Duchamps tarafından icat edilen, bir odayı açarken başka bir odayı kapatan kapı.

Bu eğilimler nedeniyle Latince ve Yunanca derslerine doğal olarak çok az sayıda öğrenci kaydolursa, hocaların maliyeti sorununun da, eğitime son vermek şeklinde çok kolay bir çözümü olduğu görünür. Aynı şey, Sanskritçe veya başka herhangi bir antik dil açısından da geçerlidir.

Bazı fakültelerde ve bölümlerde filoloji ve paleografi gibi disiplinler bile risk altındadır. Bu da birkaç on yıl içinde –yani son filologlar, son paleograflar ve geçmiş dillerin son araştırmacıları emekliye ayrıldıktan sonra– kütüphanelerle müzelerin kapatılması, hatta arkeoloji kazılarıyla eski metinlerin ve belgelerin yeniden kurgulanmasından vazgeçilmesi gerekeceği anlamına geliyor. Bütün bunların demokrasinin (Yves Bonnefoy'nın son zamanlarda Latinceyi ve şiiri coşkulu bir şekilde savunurken gösterdiği üzere) ve özgürlüğün (eski metinlerin hakikatinin filolojik olarak geri kazanımını hakikatle özgürlüğün birbirine verdiği desteği temel alan bir uygulama olarak gören Giorgio Pasquali'nin vurguladığı üzere) geleceği açısından elbette ki korkunç sonuçları olacaktır.

Bu gidişle hafızayı sile sile tam bir hafıza kaybına ulaşılacaktır. Yunan-Roma mitolojisinde bütün sanatların ve bilgilerin anası olan tanrıça Mnemosyne de sonsuza kadar dünyadan ayrılmak zorunda kalacaktır. Onunla birlikte ne yazık ki insanlar arasında şimdiki zamanı anlamak ve geleceği hayal etmek için geçmişi sorgulama arzusu da ortadan kalkacaktır. Hafızadan yoksun insanlığımız kendi kimlik ve tarih duygusunu tamamıyla kaybedecektir.

10

KLASİKLERİN PLANLI KAYBOLUŞU

Bu bağlamda, klasik eserler (felsefe ve edebiyat) okullarda ve üniversitelerde giderek daha marjinal bir yere sahiptir. Öğrenciler, lise veya üniversite sınıflarında geçirdikleri uzun yıllar boyunca Batı kültürünün büyük kurucu metinlerinin hiçbirini baştan sona okumaz. En çok kullanılan malzemeler antolojiler, rehberler, özetler ve her tür yorum ve eğitim aracıdır. Ariosto veya Ronsard, Platon veya Shakespeare'in eserlerini doğrudan okumak yerine (çünkü böyle bir şey çok zaman kaybettirir, hermenötik ve dilbilimsel anlamda aşırı çaba sarf etmeyi gerektirir) kestirmelerden ve yayın pazarını istila etmiş olan sayısız derlemelerden yararlanmaya teşvik edilirler.

Bu amansız eğitim politikası yayıncıların bile program tercihlerini tersine çevrilemez bir şekilde etkilemiştir. İtalya'da Laterza'nın "İtalyan Yazarları" (Benedetto Croce tarafından kurulmuştur), Classici Mondadori'nin klasikler, Ricciardi'nin İtalyan Edebiyatı (Treccani bu diziye yeniden başlayacağını ilan etmiştir) hatta birkaç yıldır Utet'in dizileri gibi büyük klasik eser dizileri sessizliğe mahkûm edilmiştir. Fransa'da Les Belles Lettres adlı şanlı yayınevi bu duruma direnmeye çalışmakta ama Latin ve Yu-

nan metinlerinin eleştirel baskılarını gerçekleştirebilecek düzeyde yazarlar bulma konusunda giderek daha büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. "Loeb Classical Library" ve "Oxford Classical Texts" gibi iki büyük klasik dizi de aynı durumdan mustaripler. Başka Avrupa ülkelerinde yayınevleri, ardında büyük ölçekli finansman olmayan klasik eser projelerine genelde büyük bir direnç göstermektedir. Bütün bunlar olurken de ikincil edebiyat ölçüsüz bir şekilde çoğalmaya devam eder.

Aslında destek malzemeleri olup giderek konu aldıkları eserlerin yerini almaya başlayan didaktik malzemelerden (metinler ön metin haline gelmiştir) felsefe veya şiir, sanat tarihi veya müziğe tutkunun doğması zordur.

11

KLASİK BİR ESERLE TANIŞMAK İNSANIN HAYATINI DEĞİŞTİREBİLİR

Halbuki klasikleri içermeyen bir eğitim şeklini düşünmeye imkân yoktur. Bir hoca ile bir öğrenci arasındaki karşılaşmanın başlangıç noktası daima bir "metin"dir. Bu doğrudan temas olmazsa öğrencilerin felsefeyi veya edebiyatı sevmesi çok zor olacaktır, hocaların da kendi becerilerini en iyi şekilde kullanıp öğrencilerinde tutku ve heyecan uyandırmak için fırsatı olmayacaktır. Yazılı kelimelerle hayatı bir arada tutan bağ nihai olarak kopacak, genç okurların, hayat zaman içinde onlara beslendikleri kitapların önemini daha iyi anlamayı öğretmeden önce insanlığın sesini dinlemeyi klasiklerden öğrenmesine izin veren daire kırılacaktır.

Seçme metinlerin tadına bakmak yeterli değildir. Bir antoloji, bir eserin baştan sona okunmasının uyandıracağı tepkileri hiçbir zaman uyandıramaz. Klasik eserlerle yakınlaşma sürecinde hocalar çok önemli bir rol oynar. Büyük alimlerin biyografilerine

veya otobiyografilerine şöyle bir göz atıldığında hemen her zaman lise veya üniversite eğitiminde o kişinin ilgisini şu veya bu disipline yönlendirme konusunda belirleyici bir rol oynayan bir hocayla tanışma anısına rastlanır. Hepimiz belli bir konuya eğilimimizin bir hocanın karizmasından veya becerisinden kaynaklanabildiğine tanık olmuşuzdur.

Zaten eğitim daima bir baştan çıkarma şekli barındırır. Böyle bir faaliyet bir *meslek* sayılamaz, en asil şekliyle samimiyetle kendini adama gerektirir. Başka bir deyişle, gerçek bir hoca kendini adar. George Steiner "kötü bir eğitim neredeyse gerçek anlamda bir cinayettir, metaforik olarak da bir günahtır" demekte haklıydı. Nitekim vasat bir ders, "rutin pedagoji, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde sadece faydacı olan hedefleri açısından kuşkucu olan bir eğitim tarzı, insanı mahveder." Bir hoca ile bir öğrenci arasındaki hakiki karşılaşma, bilgi tutkusundan ve aşkından bağımsız olamaz. Max Scheler, Goethe'ye atıfta bulunarak şöyle derdi: "İnsan ancak sevdiği bir şey konusunda bilgi sahibi olabilir; o sevgi, daha doğrusu tutku, ne kadar yoğun, güçlü ve canlıysa, bilgi de o kadar derin ve eksiksiz olur." Önceki konumuza dönecek olursak; tutku ve sevgi hakiki ise, her halükârda karşılıksız olma ve çıkarsızlık gerektirir; bir hocayla veya klasik bir eserle karşılaşma ancak bu şartlarda bir öğrencinin veya bir okurun hayatının gerçekten değişmesine neden olabilir.

12

TEHDİT ALTINDAKİ KÜTÜPHANELER: TARTIŞMALI WARBURG ENSTİTÜSÜ VAKASI

Ne yazık ki şirket mantığı büyük kütüphanelerin ve uluslararası prestije sahip araştırma kurumlarının da varlığını tehlikeye atabilir. Önemli bir örnek vermek gerekirse, Londra'daki Warburg

Enstitüsü'nün kütüphanesi, dünyanın en önemli kütüphanelerinden biridir. Bunun nedeni hem kitap koleksiyonu (yaklaşık üç yüz elli bin kitap) ve fotoğraf koleksiyonunun (yaklaşık dört yüz bin resim) zenginliği, hem de Avrupa kültüründe geçmişte ve günümüzde oynadığı roldür. Bu kütüphanenin, bir kitabı andıran sıradışı yapısını düşünmek yeterli olacaktır; her kitabın konumu ve rafların tematik düzeni, Aby Warburg'la ünlü dostlarının düşünceleri doğrultusunda bilgilerin ve aralarındaki bağlantıların üniter vizyonunu yansıtan belirli bir mantığa uyar. Belli bir kitabı arayan bir okur, o kitabın yanında benzer temalarda başka kitaplar bulma gibi bir sürprizle karşılaşacaktır.

Nazizm'in barbarlıklarından kaçmak için kütüphane 1934'te Londra'ya taşınır, 1944'te de University of London'a bağlanır. 20. yüzyılda Woburn Meydanı'ndaki enstitüden Ernst Cassirer'den Rudolf Wittkover'e, Ernst Gombrich'den Erwin Panofsky'ye, Fritz Saxl'dan Michael Baxandall'a, Frances Yates'ten Edgar Wind'e, Paul Oskar Kristeller'den Carlo Dionisotti'ye, Giovanni Aquilecchia'dan Anthony Grafton'a kadar, Rönesans alanındaki en önemli araştırmacılar geçmiştir.

Ancak bu saygın tarihine ve Rönesans alanında eşsiz olan devasa koleksiyonuna rağmen kütüphanenin hayatı yıllardır tehlikededir; üniversite zirveleri tarafından idari harcamaları büyük ölçüde azaltmak amacıyla tasarlanan, var olan enstitüleri birleştirme planı, Warburg'un bağımsızlığı için bir tehdit teşkil etmektedir. Neyse ki kütüphaneyle enstitü arasındaki vazgeçilmez birlik, Londra'daki akademik yetkililerle imzalanan antlaşmada kurucunun ailesi tarafından vurgulanmıştı. Zengin bir bankerin oğlunun kitap satın alma özgürlüğü karşılığında mirastaki payından vazgeçmesi sayesinde doğan bu kütüphanenin günümüzde tamamıyla ekonomik nedenlerle bağlantılı tercihlerden ötürü tehdit altında olması (Londra'nın merkezindeki büyük bir bina, üretim faaliyetlerine ayrılsa kaç para kazandırır?), kaderin bir cil-

vesidir. Şu sıralarda iki taraf arasında bir ateşkes söz konusuysa da, Warburg Enstitüsü üyeleri gardını düşürmüyor. Savaşın henüz sonuçlanmadığının ve ihtilafın yeniden alevlenebileceğinin farkındalar. Bu savaşı kütüphane kazanabilecek mi? Yoksa ticari kazanç mantığı mı üstün gelecek?

Kitapların hayatına kayıtsızlık artık her yere yayılmış durumda. Geçen yaz (Ağustos 2012) İtalyan gazete ve televizyonlarında dehşet verici bir haber duyuruldu: İtalyan Felsefe Araştırmaları Enstitüsü'nün kütüphanesinin yaklaşık üç yüz bin kitaptan oluşan koleksiyonu kutulara kaldırılıp Napoli'nin dışındaki bir depoya kaldırılacaktı. Kasalarla kamyonlarla götürülürken Enstitü Başkanı Avukat Gerardo Marotta böyle büyük bir kitap mirasının kaderine terk edilmesi karşısında bölgesel ve yerel kurumların kayıtsızlığını ve gericiliğini eleştirdi. Aynı aylarda yine Napoli'de geçmiş üyeleri arasında Giambattista Vico gibilerinin de bulunduğu eski Girolamini Kütüphanesi'nin son derece değerli metinlerinin ve el yazmalarının çalınmış olması dehşet ve şaşkınlık yarattı.

Kardinal Bessarion'un değerli kütüphanesini (dört yüz seksen iki Yunanca ve iki yüz altmış dört Latince kitap) Venedik şehrine miras bırakırken, 31 Mayıs 1468'de *Doge* Cristoforo Moro'ya yazdığı bir mektupta söyledikleri karşısında duygulanacak birkaç hükümet üyesi kalmış mıdır?

> Kitaplar bilgelerin sözleri, eskilerin örnekleri, örf ve âdetleri, yasaları ve diniyle doludur. Kitaplar canlıdır, bizimle konuşurlar, sohbet ederler, bizi eğitirler, yetiştirirler, bizi teselli ederler, hafızamızdan çok uzak olan şeyleri gözlerimizin önüne getirerek bize armağanlar verirler. Haysiyetleri, görkemleri ve kutsallıkları o kadar fazladır ki, kitaplar olmasaydı hepimiz kaba ve cahil olurduk, geçmişin anılarına, örneklerine sahip olmazdık; beşeri ve ilahi şeyler hakkında hiçbir bilgimiz olmazdı; bedenleri ağırlayan kül kaplarında insanların anıları da silinirdi.

13

TARİHÎ KİTAPÇILARIN YOK OLUŞU

Ama ne yazık ki felaketler zinciri bu kadarla da kalmıyor. Kitapçıların kimliği de ticari ihtiyaçlar yüzünden tahrip oldu. Büyük öneme sahip metinlerin ve makalelerin her an bulunabileceği tarihî buluşma mekânlarından, başarıları saman alevine benzetilebilecek popüler eserlerin satış noktalarına dönüştüler. Bir yandan Paris'te, Sorbonne yakınlarındaki PUF'u ve Saint Germain'deki efsanevi Divan'ı unutmak imkânsızken (Divan'ın yıllardır daha büyük kazanç getiren ticari faaliyetlere ayrılan mekânı, La Hune'ün buraya taşınmasıyla birkaç aydır yeniden kitaplara iade edilmiş durumda), raflarında yeni çıkan ve medyada çok tutulan kitaplara yer vermek için bilgeliği giderek yok edip klasik eserlerin varlığını da kayda değer düzeyde azaltmış olan kitapçıları da görmezden gelmeye imkân yoktur (FNAC zincirini örnek göstermek yeterli olacaktır). Aynı şey İtalya açısından da söz konusudur; birçok tarihî kitapçı yok olurken (örneğin Napoli'de Treves'in kapanması protestolarla karşılanmıştır) büyük zincirler pazar mantığını kabullenmeye itilmekte.

Okurların temel metinleri hemen her zaman bulmaya devam edebileceği direnişçi kitapçıların sayısı çok az (Paris'te Vrin, La Compagnie, Les Belles Lettres ve La Procure, Roma'da Tombolini, Milano'da Hoepli). Bazı istisnalar dışında kitapçıların kendileri de eskiden olduğu gibi, okurlarına belli bir roman veya makale konusunda değerli önerilerde bulunabilecek insanlar değil artık. Seçim özgürlükleri artık tamamıyla ticari kriterler temelinde yayınlar dayatan ve kaliteyi temel bir değer olarak görmeyen büyük dağıtımcıların çıkarları yüzünden sınırlanmış durumda. Sorumlulukları ellerinden alınan kitapçılar da, başlıca görev-

leri isimsiz süpermarketlerde çalışanlar gibi ürün satmak olan basit birer memura dönüşür.

14

FAYDASIZ BİLİMLERİN BEKLENMEDİK FAYDASI

Ancak edebiyatın ve felsefenin faydasızlığının faydasının methiyesi aldatıcı olmamalı. Bu sayfalarda beşeri bilimlerle bilimsel bilimler arasındaki zarar verici karşıtlık fikrini yeniden öne sürmeye çalışmadığımı söylemek isterim – ve bunu söylerken tek amacım bilim alanlarındaki meslektaşlarımı yatıştırmak değil. Tam tersine, bu bilimlerin apayrı rollerinin bilinciyle, bilimin de pazar ve kazanç yasalarına karşı verilen mücadelede önemli bir rol oynadığına ve oynamaya devam ettiğine inanıyorum. İlk bakışta herhangi bir faydası yokmuş gibi görünen, yani belli bir pratik hedefe yönelik olmayan bilimsel araştırmalardan sonradan beklenmedik faydaların elde edildiği bilinir. James Clerk Maxwell ile Heinrich Rudolf Hertz'in elektromanyetik dalgalar konusunda yürüttüğü araştırmalar –bu araştırmaların tamamıyla teorik bir merakı tatmin etme gereksiniminden kaynaklandığını vurgulamak gerekir– olmasaydı Guglielmo Marconi'nin icatları imkânsız olurdu. Galileo veya Newton gibi dâhilerin ilgi alanları üzerinde çalışırken fayda ve kazanç gibi kavramlara saplanıp kalmadıklarını anlamak için Abraham Flexner'in bu konuda yazdığı –ve benim bu çalışmamın ekinde sunmayı uygun bulduğum– muhteşem yazıyı okumak yeterli olacaktır. Nitekim insanlık tarihinde devrim yaratmış olan en temel keşifler büyük ölçüde herhangi bir faydacı amaçtan uzak olarak yürütülmüş araştırmaların ürünüdür.

Devletin bu alanda da desteğini giderek geri çekmesi, üniversiteleri ve araştırma merkezlerini özel ve uluslararası girişim-

lerden finansman istemeye mecbur kılmaktadır. Bu projeler her halükârda pazara sürülecek veya şirketin kendi içinde kullanılacak ürünlerin geliştirilmesini amaçlar. Bu gibi projelerin bilim alanındaki ilerlemelere katkısını o kadar önemli değilmiş gibi göstermek istemesem de, bilim alanındaki en önemli devrimler için zemin hazırlayan Princeton'daki İleri Araştırma Enstitüsü konusunda Flexner'in sözünü ettiği o özgürlük ortamı çok uzak gibi görünüyor. Bir zamanlar kamu tarafından finanse edilen temel araştırmaların artık pek ilgi uyandırmadığı anlaşılmakta.

Bu keşiflerin ışığında son yıllarda bilimsel araştırma alanındaki "dolandırıcılık" örneklerinde geçmişe göre on kat artış olması bir rastlantı mı? New York'ta Albert Einstein Tıp Koleji'nde profesör olan Arturo Casadevall bu olguyu eleştirirken zihnimizde alarm zillerinin çalmasını gerektirecek rakamlar sunar: Sırf 2007'de her bir milyon araştırmadan doksan altısı sahtekârlık suçlamasıyla geri çekilmiştir. Ekonomik çıkarların biyotıp alanı üzerindeki etkilerinin bu eğilimin belirleyici faktörleri arasında önemli bir yer kapladığı göz önüne alınırsa, bu rakamlar endişe verici bir veri oluşturur. Hiç kimse 1998'de *Lancet* dergisinde yayımlanan, Andrew Wakefield'in aşılara karşıt bir tutum sergilediği makalenin sonradan, yazarın bilimsel ve finansal alanda çıkar ilişkileri suçuyla mahkûm olması üzerine geri çekildiğini unutmamıştır.

15

BİR TEOREMDEN NE ELDE EDİLİR? ÖKLİD'TEN ARŞİMET'E

Klasik dünyanın tamamıyla kuramsal (dolayısıyla da çıkarsız) bilimle uygulamalı bilim arasındaki farkın bilincinde olduğuna Aristoteles'in yanı sıra saygın biliminsanlarıyla ilgili anekdotlar

ve biliminsanlarının biyografi yazarları tanıklık eder. Örneğin Stobaeus, Öklid hakkında şöyle bir anekdot anlatır: Ünlü matematikçi, ilk teoremini öğrenir öğrenmez hocasına "Bundan ne elde edeceğim?" diye soran bir öğrencisine cevap verebilmek için bir köleyi çağırtıp öğrenciye bir sikke vermesini emreder, çünkü "[kendisi] öğrendiklerinden bir şeyler elde etme zorunluluğu hissediyor."

Veya Plutarkhos'un Arşimet'in "uygulamalı mekanik" alanını ne kadar hor gördüğünden, hatta bir biliminsanının teknolojiyle bağlantılı konularda yazı yazmasını saygın bir eylem bulmadığından söz ettiği bölümler okunabilir.

> Arşimet düşüncesinde o kadar incelikli ve derin bir düzeye ulaşmıştı ve o kadar zengin bilimsel bilgilere sahipti ki kendisine ün ve saygınlık kazandıran, insana değil tanrıya özgü zekâsıyla ilgili geride hiçbir yazı bırakmak istemedi; teknolojiye ve pratik gereksinimleri göz önüne alan her türlü zanaata ilginin rezil ve aşağılık bir şey olduğuna inanan Arşimet, çabalarını üstünlüğü ve güzelliği gündelik ihtiyaçlarla iç içe olmayan, kanıtlama yöntemlerine konuların ihtişamıyla yarışma imkânı veren başka disiplinlerle kıyaslanmayacak disiplinlere saklardı.

Geçmişte bazı saygın bilim tarihçilerinin yaptığı gibi Plutarkhos'un anlatımını harfiyen anlamak ihtiyatsızlık olacaktır. Arşimet'in mekanik alanına ilgi duyduğu, hem çeşitli yazılarından, hem de birçok tanınmış icadından bellidir. Ama bunlara rağmen Arşimet'in, muhtemelen Platoncu düşüncelerinin etkisinde olan Yunan filozof tarafından çizilen portresi her halükârda Antik Çağ'ın teori (çıkarsız) ile teknik arasındaki farkın bilincinde olduğuna tanıklık eder.

16

POINCARÉ: "BİLİM DOĞAYI İNCELERKEN" AMAÇ "FAYDALI OLANI" BULMAK DEĞİLDİR

Bu meseleler Henri Poincaré'nin de düşüncelerinde kayda değer bir şekilde geliştirilmiştir. Büyük biliminsanı ve epistemolog Poincaré, *La valeur de la science* [*Bilimin Değeri*] (1904) adlı deneme yazısında "uzlaşmaz pratik görüşlüler"le "doğayı merak edenler"i birbirinden ayırt eder: Birinci grup sadece kazanç düşünürken, ikinci grup bilgi sahibi olmak için nasıl araştırmalar yürütmemiz gerektiğini anlamaya çalışır. "Matematik bilimleri ne işe yarar" sorusunu sorduğu zaman bu iki farklı tutum şüphe götürmez bir şekilde sergilenir:

> Hiç şüphesiz matematik bilimleri ne işe yarar, zihnimizden kaynaklanan bu kırılgan yapılar yapay mıdır ve kaprislerimizin bir parçası mıdırlar gibi sorularla sık sık karşılaşmışsınızdır. Bu soruları soranlar arasında şöyle bir ayrım görüyorum: Pratik insanlar bize sırf para kazanmanın yolunu soruyorlar. Bu insanlara cevap vermeye değmez. Onlara asıl bu kadar zengin olmanın ne işe yaradığını ve bu zenginliği elde edecek zamanı kazanmak için, ruhumuzun mutlu olmasını sağlayan sanatlarla bilimi ihmal etmenin ve *et propter vitam vivendi perdere causas* [yaşamak uğruna hayatın diğer nedenlerini kaybetmenin] değip değmediğini sormak gerekir. (s. 99)

Juvenal'in *Satirae* [*Hiciv Yazıları*] eserinden ünlü bir heksametron – "summum crede nefas animam praeferre pudori / et propter vitam vivendi perdere causas" ("hayatını onuruna tercih etmeyi ve yaşamak uğruna / hayatın diğer nedenlerini kaybetmeyi en korkunç günah say") saygın epistemologun, hayatın büyük değerlerinden çok (faydacı bir bakış açısıyla) kurtuluşa önem ve-

renlere yönelttiği eleştiriyi içerir. Erdemsiz ve ilkesiz bir hayat, hayat değildir (Juvenal'in bu mısrasına Kant'tan Lacan'a kadar başka bağlamlarda da rastlanır). "Sadece uygulamalar göz önüne alınarak yapılan bilim", "imkânsız" bir bilimdir, çünkü "hakikatler ancak birbirleriyle bağlantılı olduğu zaman verimlidir" (s. 99). Ve eğer insan "sadece kısa sürede sonuç verebilecek [hakikatlerle] yetinirse, ara halkalar olmayacağından zincir de olmayacaktır" (s. 99).

Ancak Poincaré "uzlaşmaz pratik görüşlüler"in yanına "sadece doğaya ilgi duyan ve doğayı daha iyi tanımalarını sağlayıp sağlayamayacağımızı soranları" yerleştirir (s. 100). Fransız biliminsanı cevap olarak matematik bilimlerinin ne işe yarayabileceğini anlatır:

> Matematik bilimlerinin üç amacı vardır. Doğanın incelenmesi için bir araç sunmaları gerekir. Ama bu kadarla da kalmaz; matematik bilimlerinin felsefi, hatta estetik bir amacının olduğunu söyleyebilirim. Filozofların sayı, uzam ve zaman kavramlarını geliştirmesine yardımcı olmalıdırlar. Matematikçiler matematikten, resim ve müzikten alınan zevke benzer bir zevk alırlar. (s. 100)

Matematikçiler "sayılarla biçimlerin hassas uyumuna hayran kalırlar" ve "yeni bir keşifle karşılarında beklenmedik olasılıklar açıldığı zaman şaşırırlar." Dolayısıyla "duyuların herhangi bir rol oynamamasına rağmen" aldıkları zevk, estetik zevkle özdeşleştirilebilir. Bu nedenlerle, "matematik bilimleri kendilerinden geliştirilmeyi hak eder ve fizik alanına uygulanamayan teoriler de diğerleri gibi geliştirilmelidir." Başka bir deyişle Poincaré'ye göre "fiziksel amaç ile estetik amaç birbirlerini desteklemediği zaman bile hiçbirinin feda edilmemesi gerekir" (s. 100).

Matematikçilerle yazarlar arasındaki analoji, bir dilin oluşumunda da vücut bulur: "tamamıyla estetik bir amacı olan ana-

listler nasıl fizikçileri hoşnut etmeye daha uygun bir dilin yaratılmasına katkıda bulunuyorsa", "bir dili güzelleştiren, ona bir sanat eseriymiş gibi davranan yazarlar da onu düşüncenin nüanslarını ifade etmeye daha uygun, daha uysal bir araca dönüştürürler" (s. 102).

Poincaré, *La valeur de la science*'ın 1907'de New York'ta yayınlanan ve 1908'de *Science and Method*'a [*Bilim ve Yöntem*] dâhil edilen Amerikan baskısının girişinde fayda konusunu yeniden ele alır. Bunu yaparken de büyük Rus yazarı Leo Tolstoy'un bilim konusundaki bazı düşüncelerinden hareket eder:

> Tolstoy'a göre "fayda" kelimesi, iş adamları ve onlarla birlikte çağdaşlarımızın büyük kısmı tarafından atfedilenden farklı bir anlama sahip. Tolstoy endüstriyel uygulamalara, elektrik ve otomobil gibi harikalara fazla ilgi duymaz, onları ahlâki gelişmeye engel olarak görür; faydalı olan sadece insanı daha iyi kılabilendir. (s. 9)

Eğer seçimlerimiz "sadece kaprislerimiz veya kısa vadeli fayda" temelinde belirleniyorsa, "'bilim için bilim', hatta tek başına bilim bile var olamaz." "Sadece kısa vadeli uygulamaları göz önüne alarak" çalışanlar, "arkalarında hiçbir şey bırakmazlar":

> Bu kadar çok sayıda "pratik insanın" zenginleşmesine izin veren endüstriyel fetihlerin sadece bu pratik insanlar var olsaydı, onlardan önce yoksulluk içinde ölmüş, kazanç konusu akıllarından geçmemiş; ama buna rağmen kendi kaprisleri dışında herhangi bir rehberleri olmayan çıkarsız deliler olmasaydı gerçekleşmeyeceğini fark etmek için insanın gözlerini açması yeter. (s. 10)

Poincaré pratik insanlar ile biliminsanlarının ("çıkarsız deliler") bu iki farklı yaklaşımının aynı sorunu ele almak açısından iki farklı yöntemi doğurduğuna dair bir örnek sunar: "bir eğrinin

çeşitli noktalarını gözlemleyerek o eğriyi belirlemeye çalıştığımızı varsayalım": "sadece kısa vadeli faydayı göz önüne alan pratik insan sadece belli bir amaç için ihtiyacı olabileceği noktalara bakmakla yetinecektir", halbuki "biliminsanları eğriyi kendinde incelemek istedikleri için gözlemlenecek noktaları düzenli bir şekilde sınıflandıracak, birkaç tanesini tespit ettiği anda onları düzenli bir grafikle birleştirecek ve böylece eğrinin tamamını elde edecektir" (s. 13-14).

Fransız bilgi kuramcısına göre biliminsanları "gözlemleyecekleri olayları rastgele seçmemekle kalmaz" (s. 14), doğayı incelerken de faydacı amaçları yoktur:

> Biliminsanları doğayı faydalı olduğu için incelemez; onu bundan zevk aldıkları için incelerler, bundan zevk almalarının nedeni de doğanın güzel olmasıdır. Doğa güzel olmasaydı onu tanımaya değmezdi, bizim de hayatımızı yaşamamıza değmezdi. Tabii ki burada söz ettiğim, duyularla algılanan güzellik, yani niteliksel görünümün güzelliği değildir; gerçi onu da hor görüyor değilim, tam tersine, ama o güzelliğin bilimle hiçbir ilgisi yoktur. Benim söz ettiğim şey, kısımların uyumlu düzeninden kaynaklanan ve saf akılla algılanabilen o daha gizli güzelliktir. O güzellik, duyularımıza zevk veren o değişken görünümün cismini, daha doğrusu iskeletini oluşturur; bu destek olmadan o anlık hayallerin güzelliği mükemmel olmazdı, karışık ve fani olurdu. (s. 15)

"Kendi kendine yeten [...] entelektüel güzelliği" görmesini bilmeliyiz. Bir tek onun için ve "belki de insanlığın geleceği ve iyiliği için" "biliminsanları uzun ve zorlu çabalara katlanır." Böyle emek isteyen ve çıkarsız bir çaba olmadan daha iyi olmak gerçekten zor olurdu.

17

"BİLGİ, İNSANIN YOKSULLAŞMADAN AKTARABİLECEĞİ ZENGİNLİKTİR"

Önümüzdeki yıllarda sadece bilimi, okulları ve üniversiteleri değil, kültür adını verdiğimiz her şeyi de faydacılığın etkisinden kurtarmak için mücadele etmek gerekecek. Eğitimin, bilimsel araştırmaların, klasik eserlerin ve kültürel ürünlerin programlı yok edilişine karşı durmak gerekecek. Çünkü kültürü ve eğitimi sabote etmek, insanlığın geleceğini sabote etmek demektir. Birkaç yıl önce Sahra çölünün ıssız bir vahasında bir elyazması kütüphanesinde bir tabelaya yazılmış basit ama çok anlamlı bir cümle okudum: "Bilgi, insanın yoksullaşmadan aktarabileceği zenginliktir." Yoksullaşmadan paylaşılabilen –ve kâr alanına hâkim olan paradigmaları krize sokan– tek şey bilgidir. Tam tersine, bilgiyi aktaran da, alan da zenginleşir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sahip Olmak Öldürür: *Dignitas Hominis*, Aşk, Hakikat

Bizi mutlu eden sahip olmak değil, zevk almaktır.
– MICHEL DE MONTAIGNE, *Les Essais* [*Denemeler*]

1

KLASİK YAZARLARIN SESİ

Beşeri bilimlerin faydalı faydasızlığı konusundaki bu zaruri düşüncelerden sonra doğrudan klasik eserlerin sesini duyurmak, söylediklerini dinlemek, bazı büyük yazarların sayfalarıyla karşılaşmaktan çıkabilecek kıvılcımlarla yanıp tutuşmanın zamanı gelmiştir. Gördüğümüz üzere, sahip olma günümüzde toplumumuzun değerler skalasında önemli bir yer kaplıyorsa da, bazı yazarlar sahip olmanın yanıltıcı değerini ve bilginin her alanı ile insan ilişkilerinin her türündeki yıkıcı etkilerini harika bir şekilde göstermiştir. Montaigne dahiyane bir şekilde "Bizi mutlu eden sahip olmak değil, zevk almaktır" (I, XLII, s. 471) demiştir. Daha da anlamlı birkaç örnek vermek gerekirse, farklı nedenlerle insanların hayatında olağanüstü önem taşımış ve taşımaya devam eden üç konu üzerinde durmak isterim; *dignitas hominis* [insan haysiyeti], aşk ve hakikat. Sahip olmanın olumsuz ve yıkıcı bir

güç olarak karşımıza çıktığı bu üç alan tam tersine, karşılıksızlıkla çıkarsızlığın kendilerini en hakiki şekilde ifade edebileceği ideal alanlar oluştururlar.

2

DIGNITAS HOMINIS: ZENGİNLİĞİN YANILGISI VE İLİM'İN KENDİNİ SATMASI

Dignitas hominis gerçekten de sahip olunan zenginlik temelinde ölçülebilir mi? Yoksa kârdan ve kazançtan tamamıyla bağımsız değerlere mi dayanır? Bu sorulara cevap vermek için Hipokrat'a atfedilen ve ünlü hekimin Demokritos'un sözde deliliğini ele aldığı bir mektup derlemesinden hareket etmek isterim. Rollerin paradoksal bir şekilde tersine çevrildiği bu mektup formundaki romanda hekim hastaya dönüşecek, hasta da hekimin işlevini üstlenecektir. Böylece Hipokrat'ın gözünde Demokritos'un görünüşteki deliliği bilgeliğe, Abderalıların sözde bilgeliği de deliliğe dönüşecektir. Anlatım son derece anlamlı bir sahneyle başlar: Büyük filozof, tepedeki evinde gülüp dururken hemşerileri hastalandığını düşünüp endişelenirler. Onu tedavi etmek için zenginliği hor görüp mesleğini parayla şartlanmadan icra etmek isteyen hekim Hipokrat'ı çağırmaya karar verirler:

> Ne doğa, ne bir tanrı buraya gelmem için bana para teklif edebilir, dolayısıyla siz Abderalılar da beni sınırlamayın, bırakın özgür bir sanatı özgürce icra edeyim. Bir karşılık bekleyenler, bilgilerini hizmet etmeye zorlarlar, onu köleleştirirler. [...] İnsanların hayatı sefil bir şeydir, frenlenemez bir kazanç hırsı onu fırtınalı bir rüzgâr gibi baştan başa geçer; keşke bütün hekimler, kutsandığı için delilikten daha ciddi olan, aslında kötülüğe neden olan bu gerçek hastalığı tedavi etmek için birleşseydi. (s. 37-39)

Bu iki saygın şahsiyet arasındaki görüşme ilk andan itibaren ve özellikle filozofun kahkahasına neden olan nedenler ele alınırken çok verimli olur. Demokritos saygın hekimin sorduğu soruları büyük bir açıklıkla cevaplandırır:

> Ben ölçüsüz hırsı nedeniyle dünyanın sınırlarına kadar ulaşan, devasa boşluklarının derinliklerine kadar inen, gümüşle altını eriterek onları biriktirip duran, giderek daha çok şeye sahip olmak için uğraşırken kendi giderek küçülen, [...] cehalet dolu, doğru eylemlerden yoksun insana sadece gülerim. Zincirlerle bağlı insanların elleri yoluyla toprağı kazdığı için mutlu olmaktan utanmaz; bu insanların bazıları toprak çökünce altında kalır, bazıları da çok uzun kölelikleri süresince kendi vatanlarında yaşar gibi bu hapishanede yaşar; toz toprağın içinde gümüş ve altın ararlar, yığınla kum taşırlar, zenginleşmek için toprağın damarlarını açarlar, toprak anayı paramparça ederler. (s. 63-65)

Demokritos'un düşünceleri Hipokrat'ı etkilemekle kalmaz, yüzyıllar sonrasında, yeni binyılın okurları olan bizleri de aydınlatır. Altın ve gümüş çıkarmak için "toprak anayı paramparça" etmek, zengin olmak için insanların ölümüne neden olmak, insanlığın geleceğini riske atmak demektir. Her çeşit *dignitas hominis*'i yok etmek demektir. Kendi kendini yok edecek tehlikeli bir deliliğin pençesine düşmek demektir.

Başka bir deyişle zenginlik ve güç her şeyden önce sahte algılar doğurur. Seneca *Epistulae morales ad Lucilium*'da [*Lucilius'a Ahlâki Mektuplar*] bunu etkili bir şekilde hatırlarken dünya tiyatrosu metaforuna başvurur. Zengin ve güçlü olanlar, ancak sahnede bir kralı canlandıran zenginler kadar mutlu olabilir. Gösteri bitip de görkemli giysiler çıkarıldıktan sonra herkes günlük hayatındaki her zamanki rolüne döner:

> Bu gördüğün kırmızı giysili insanların hiçbiri mutlu değil veya en azından trajik rolleri sayesinde sahnede âsâ taşıyan, toga giyen aktörlerin mutlu olabileceğinden daha mutlu değil; aktörler önce seyircilerin önünde, yükseltilmiş ayakkabılarının üzerinde zafer veya kibir duygusuyla yürürler ama sahneden iner inmez ayakkabılarını çıkarıp kendi boylarına dönerler. Zenginlikleri veya unvanları nedeniyle daha yüksek zirvelerde bulunan bu insanların hiçbiri büyük bir insan değildir. (IX, 76, 31, s. 455)

Seneca'ya göre insanların bu hatası, insanları ne olduklarına göre değil de üzerlerindeki giysilere ve süslere göre değerlendiriyor olmamızdan kaynaklanır:

> Dolayısıyla bir insanın gerçek değerini ve doğasını anlamak istediğin zaman onu çıplakken gözlemle: Servetini bir yana bırakın, onursal payelerini ve Talih'in ona bahşettiği diğer sahte süsleri de bir yana bırakın, hatta bedenini bile üzerinden çıkarsın. Kişiliğini, tutarlı olup olmadığını, kendi erdemi mi, yoksa başkalarının erdemi yoluyla mı büyük olduğunu dikkatle gözlemle. (IX, 76, 32, s. 455)

Bundan yüzyıllar sonra Giovanni Pico della Mirandola ünlü *Oratio de hominis dignitate* [*İnsanın Haysiyeti Üzerine Söylev*] adlı eserinde bize insanın *dignitas*'ının özünün özgür iradeyi temel aldığını anlatır. Nitekim Tanrı insanı yarattığında bütün özellikler diğer canlılara verildiğinden ve ona özel bir şey kalmadığından onu kendi kaderini seçme özgürlüğüne sahip olması için belirsiz bırakmaya karar vermiş:

> Başka canlılara bahşedilen belirli özellikler, tarafımızdan tespit edilmiş yasalar çerçevesinde yer alır. Hiçbir şekilde sınırlanmamış olan sen kendi doğanı, seni ellerine teslim ettiğim kendi özgür iraden temelinde kararlaştıracaksın. [...] Kendi kendinin gönüllü ve onursal heykeltraşı ve şekillendi-

> ricisi olarak kendini istediğin gibi şekillendiresin diye seni ne gökyüzüne, ne yeryüzüne ait, ne ölümlü ne de ölümsüz yarattık. Kendinden alt düzeydeki canlılara, yani vahşi hayvanlara veya ruhunun iradesi doğrultusunda senden üst düzeydeki canlılara, yani ilahi varlıklara dönüşebilirsin. (s. 11)

Böylece evrenin herhangi bir noktasında yaşayabilecek olan insanlar kendilerini üst düzey varlıklar veya vahşi hayvanlar arasında konumlandırabilecektir. Her şey kendi tercihlerine bağlı olacak. Felsefi araştırmaların rehberliğini kabul edenler, hakiki *dignitas*'ın sadece kazanç sağlayan faaliyetlerle değil, "olguların nedeni, doğanın yöntemleri, evrenin düzenleyici ilkesi, ilahi planlar, gökyüzünün ve yeryüzünün sırları[nın]" bilgisi yoluyla elde edilebileceğini anlayabilirler (s. 71).

Pico'nun insan merkezli ve mistik görüşünün sınırlarını bir yana bırakırsak, insanın bilgi dağarcığını ve haysiyetini kazancın ölümcül kollarından kurtarma çabası büyük önem taşır:

> Hatta (ne yazık ki) öyle bir noktaya ulaştık ki artık sadece bilgi alanını kazançlı hale getirenler bilge sayılıyor; dolayısıyla ilahi bir lütuf olarak insanların arasında yaşayan iffetli Pallas'ın kovulduğunu, reddedildiğini, yuhalandığını görmek zorunda kalıyoruz; onu sevecek, koruyacak birini bulması için kendini neredeyse satması ve bekâretinin bozulması sonucunda elde ettiği, onuruyla kazanmadığı sefil ücreti sevgilisinin para sandığına koyması gerekiyor. (s. 71)

Leon Battista Alberti'nin bir eserinin tamamında –*De commodis litterarum atque incommodis* [*Edebiyatın Kullanımı ve Suistimali Üzerine*]– kazançla bağlantılı herhangi bir mantıktan uzak, erdem yolunda ilerlemek amacıyla hayatını edebiyat araştırmalarına adama gereksinimini ele almış olması bundandır. Ünlü yazar-mimar, eserinin otobiyografi tadındaki son sayfalarında çabalarının sadece bilgi aşkından kaynaklandığını anlatır:

> [...] Edebiyata olan bu tutkulu aşkım yüzünden yoksulluğa, düşmanlıklara, önemsiz veya (çok kişinin bildiği gibi) hafif sayılamayacak hakaretlere [...] dürüstlükle, güçlü ve yüce bir ruhla katlandım. Bunları bu işten bir zevk almak veya edebiyat yerine ticaretle ilgilenseydim olacağı gibi zengin olmak için yapmadım. [...] Araştırmacıların ruhu altın veya zenginlik hırsıyla değil, erdem ve bilgelik arzusuyla tutuşur. (s. 143-145)

De sublimitate [*Yücelik Üzerine*] adlı inceleme yazısının anonim yazarı da benzer şekilde zenginlik hırsını, hem insanın ruhunu, hem de toplumun ve sivil hayatın yozlaşmasına neden olan ciddi bir hastalık gibi görmüştür:

> Hepimizin gözü doymaz bir şekilde hastası olduğu zenginlik hırsı ve zevk arzusu bizi köleliğe götürür, daha doğrusu mürettebatla birlikte malımızın, mülkümüzün de denizin dibini boylamasına neden olur. Para sevgisi, insanın ruhunu alçaltan bir hastalıktır. [...] Üzerinde ne kadar düşünürsem düşüneyim, ruhumuzda doğamızla beraber kendini gösteren zararlı sonuçlara katlanmamamızın mümkün olmaması için hiçbir neden bulamıyorum (bu noktada sınırsız bir zenginliği öngörürüz veya daha açık konuşmak gerekirse, onu ilahlaştırmışızdır). [...] Üstelik zenginliği miras alanların yaşının ilerlemesine izin verirsek, ruhlarında kısa sürede küstahlık, gayrimeşruluk ve utanmazlık gibi insafsız tiranlar doğar. (XLIV, 6-7, s. 209)

3

SAHİP OLMA AMAÇLI SEVGİ, SEVGİYİ ÖLDÜRÜR

Aşk konusundaki düşünceler açısından da karşılıksız olmanın değeri konusunda o kadar çok örnek söz konusudur ki insan nereden başlayacağını bilemez. Nitekim âşık erkek karşılığında hiçbir

şey beklemeden sırf verici olmaktan zevk alır. Hakiki aşk da özgür bir şekilde birbirlerine doğru yol alan iki varlık arasındaki karşılaşmanın ifadesi haline gelir. Onları birleştiren şey, çıkarsız bir bağdır, her türlü bireysel çıkarı ve her tür bencillik şeklini alt edebilecek olan aşkın kendinde değeridir. Antoine de Saint-Exupéry'nin *Cittadelle*'inde [*Kale*] bilge Berberinin dediği gibi, aşk bir armağan olarak sunulursa (insan kendini armağan olarak sunarsa) beraberinde hiçbir ıstırap getirmeyecektir:

> Aşkı en korkunç ıstıraba neden olan sahip olma hezeyanıyla karıştırma. Çünkü genelde düşünülenin aksine, aşk acı çektirmez. Acı çektiren, aşkın tersi olan sahip olma içgüdüsüdür. (s. 150)

Ama sahip olma arzusu ve diğerine hâkim olma ihtiyacı tetiklendiği zaman aşk kıskançlığa dönüşür. Bu durumda sevmek artık kendini armağan etmek değil, sahip olunan kişi tarafından sevilmek demektir. Zaten çiftler sıklıkla bölgelerini işaretleyen hayvanlar gibi davranır. Birisine sahip olmak için onu kirletmek zorundadırlar. Michel Serres'e göre bazen "evlilikte sahip olma kölelikle eşanlamlıdır. Yine bir damga söz konusudur: öküzler ve köleler kızgın demirle işaretlenir, otomobil Ford logosuyla, gelin de altın yüzükle." Sadakatin direncini, ilişkinin münhasırlığını, tutkunun saflığını, sahip olmanın sınırlayıcılığını ve vesayetin etkisini niteleme saplantısı insanları kendi partnerlerini test etme deliliğine boyun eğmeye iter.

Bu tehlikeyi örneklerle açıklamak için iki büyük klasik eserde anlatılan iki olay üzerinde durmak isterim; Rinaldo'yla altın kadehli şövalyenin hikâyesi (Ariosto tarafından *Orlando furioso*'nun [*Çılgın Orlando*] kırk üçüncü kantosunda anlatılmıştır) ve *Le curieux impertinent* [*Edepsiz Meraklı*] adlı kısa hikâye (Cervantes tarafından *Don Kişot*'un ilk bölümüne dâhil edilmiştir).

Bir gece Mantova ile Ferrara arasında yolda kalan Rinaldo bir şatoda ağırlanır. Yemeğin sonunda ev sahibi onu altın kadeh sınavına tabi tutar. Büyülü kadehteki şarabın tamamını içmesi gereklidir; eğer şarap, göğsüne damlamazsa, eşinin ona sadık olduğu anlaşılacaktır. Rinaldo kadehini kaldırır ama tam dudaklarına yaklaştıracakken kadehi masaya bırakır. Hakikati bilme arzusu ile ihtiyatlı bir cehalet arasında gidip gelen Rinaldo bu sınavdan vazgeçmeye karar verir; aşk konusunda hakikati bilme iddiası zehir saçan şüpheler ve ölümcül saplantılardan başka bir şey doğurmaz. Ronaldo sağduyusu sayesinde keşfedilmek istemeyen şeyi aramanın kendine zarar verebileceğini sezer. Çünkü sevmek, bir şeyi kesin olarak bilme iddiasından vazgeçmek demektir. Bir tek inanç, saygı ve hoşgörüye dayalı bir ilişki yaşamaya yardımcı olur: "İnancım bugüne kadar bana gönül ferahlığı getirdi / Kanıt elde etsem ne kazanırım ki?" (XLIII, 6, m. 7-8).

Misafirinin bilgeliği karşısında şaşkınlığa uğrayan şövalye hüngür hüngür ağlamaya başlar ve kıskançlığı yüzünden karısına olan aşkını mahvettiğini itiraf eder ("Rinaldo böyle söyleyerek / Nefret ettiği kupayı kendinden uzaklaştırdı / Ama o güzel konağın sahibinin / Gözlerinden yaşlar aktığını gördü / Ev sahibi biraz yatıştıktan sonra / Bu sınava beni ikna edene lanet olsun / Kaderi sınamama neden oldu / Ve tatlı karımı elimden aldı dedi" XLIII, 9).

İhanet şüphesiyle, kadınını kaybetme saplantısına kendini kaptıran şövalye, karısının sadakatini teyit etmek için onu bir dizi sınava tabi tutmaya başlar. Kadın başlangıçta kocasının planladığı sinsi tuzaklara kararlılıkla karşı koyar. Ancak kocası bir büyücü tarafından "genç bir sevgili"ye dönüştürülüp karısına son derece değerli taşlar sununca, bu tuzağın farkında olmayan karısı bu armağanlar karşılığında onunla bir gece geçirmeye hazır olduğunu söyler: "Başta bir miktar rahatsız oldu / Kıpkırmızı kesildi ve beni dinlemek istemedi / Ama o parlak taşların alev alev / Işıltısını görünce kalbi yumuşadı / Zayıf bir sesle, kısaca

söylediklerini / Hatırladığım zaman hayatım sönüyor / Bana başkaları bilmediği takdirde / İsteğimi yerine getireceğini söyledi" (XLIII, 38).

Yine zengin olma hırsının neden olduğu yozlaşma temasını bir yana bırakacak olursak –Vergilius, *Aeneis*'in üçüncü kitabında "Ey alçak altın arzusu, / İnsanın yüreğini neler yapmaya itersin!" ("Quid non mortalia pectora cogis, / auri sacra fames!") der (III, 56-57)– Ariosto burada karısının ihanetine neden olan kocanın sorumsuzluğu üzerinde durur. Nitekim Rinaldo altın kadehli şövalyenin dramatik itirafını dinledikten sonra düşüncesizliği yüzünden ona sitem eder. Şövalyeye göre de, aşkının sonu karısının baştan çıkarılmış olmasına bağlanamaz. Asıl hatalı olan, kadınının sadakatini ve dayanma eşiğini sınamak isteyen kocadır:

> *Onun kendini korumasını istediysen,*
> *Ona o kadar şiddetle saldırmamalıydın.*
> *Altına karşı ne mermerin ne en sert çeliğin,*
> *Karşı koyabileceğini bilmez misin?*
> *Bence hemen teslim olmakla o değil,*
> *Onu sınamakta sen hata ettin.*
> *Belki de o seni böyle sınasaydı*
> *Sen de ondan daha sağlam durmazdın.* (XLIII, 49)

Sahip olma iddiasından vazgeçmek ve kaybetme riskiyle yaşamayı bilmek, aşkın kırılganlığını ve risklerini kabul edebilmek demektir. İnsan ilişkilerinin, onları niteleyen sınırlar ve eksiklikler nedeniyle gölgelerden, bulanıklık ve belirsizlikten yoksun olamayacağını anlayıp, aşk ilişkisinin asla sona ermeyeceği yanılgısından vazgeçmek demektir. Aşkta tam şeffaflık ve mutlak hakikat arandığı zaman aşkın yok edilmesinin ve ölümcül bir kucaklamayla boğulmasının kaçınılmaz olması bundandır.

Rinaldo'nun bilgeliğinin *Don Kişot*'un *Le curieux impertinent* adlı hikâyesinde (I, XXXIII-XXXV) yankı bulması bir rast-

lantı değildir. Cervantes burada Lotario ve Anselmo adlı iki yakın arkadaşı konu alır. Anselmo çok güzel bir kız olan Camilla'yla evlenir. Genç çift aşklarını mutluluk içinde yaşarken Anselmo'nun içine bir kurt düşer; herhangi bir ayartmaya maruz kalmayan ve dürüstlüğünü gösterme fırsatı olmayan bir kadın gerçekten sadık sayılabilir mi?

> Bir kadının kötü olmak için fırsatı yoksa neden onun iyiliği için tanrıya şükretmeli ki? Bir kadına kendini bırakma fırsatı sunulmuyorsa veya hoppa bir şekilde davrandığı takdirde kocasının onun hayatına son verebileceğini biliyorsa, sağduyulu ve ürkek olmasının ne önemi var? Korku veya fırsat yokluğu nedeniyle iyi olan kadına, sürekli üstelemeler veya ısrarcı talepler karşısında tacı hak eden kadın kadar değer verilmemesi gerektiğine inanıyorum. (I, XXXIII, s. 585)

Böylece kıskançlığı saplantılı hale gelen Anselmo, Camilla'nın sadakatini sınamak için arkadaşından onu baştan çıkartmaya çalışmasını ister. Lotario karşı çıkar ve onu bu fikrinden vazgeçirmek için çeşitli argümanlara başvurur. Ona göre bu bir deliliktir ve olumlu sonuçlar doğurmayacaktır, çünkü kadın direnirse, kocasını normalde sevdiğinden daha fazla sevmeyecektir; öte yandan baştan çıkarsa, namusuna sürülen lekenin asıl nedeni kocası olacaktır. Lotario, Anselmo'yu vazgeçirmek için yaptığı bu konuşmada, *Orlando furioso*'da aşkını sınamayı reddetmeyi başaran "ihtiyatlı Rinaldo" hikâyesine başvurur:

> [Sen, Lotario] şairimizin anlattığı üzere şarap kadehi sınavını deneyince o iyi kalpli hekimin yaptığı gibi, sürekli olarak ağlayacaksın, gözlerinden olmasa da kalbinden kan damlaları akacak; halbuki ihtiyatlı Rinaldo daha sağduyulu davranıp izin istemiş ve o sınavdan kaçınmıştı. Çünkü bu hikâye edebi bir kurguysa da, keşfedilmeyi, kavranmayı ve örnek alınmayı hak eden ahlâki sırlar içerir. (I, XXXIII, s. 593)

Don Kişot'ta anlatılan bu hikâye ne yazık ki trajik bir şekilde sonlanacaktır: Lotario ile Camilla birbirlerine âşık olacaklar, Anselmo çektiği acıdan ölecek, sonrasında iki yeni âşık da hayatlarını kaybedecektir. Ancak pişman koca son nefesini vermeden önce karısına yarım kalmış bir mesaj bırakacak, namusunun kirlenmesine kendi başına yol açtığını itiraf edecektir:

> Aptalca ve densiz bir istek hayatımın sonunu getirdi. Camilla ölümümden haberdar olacak olursa, onu affettiğimi bilsin; o, mucizeler yaratmak zorunda değildi, ben de ondan mucizeler yaratmasını istemek zorunda değildim. Namusumun kirlenmesine kendi başıma neden olduğuma göre de... (I, XXXV, s. 665)

Cervantes bu hikâyeyle dikkatli bir Ariosto okuru olduğunu gösterir. Ama *Orlando furioso* ile *Don Kişot*'ta anlatılan bu iki hikâyenin, aşk ilişkileriyle kişiler arası ilişkilerin dar bağlamını aştığına ve hoşgörü konusunda daha kapsamlı bir düşünceye dâhil olduğuna şüphe yok. Rinaldo ile onu yorumlayan Lotario, bizi mutlak hakikat kavramından vazgeçmeye ve her türlü fethin daima geçici ve riskli olduğunu, kaybetmenin mümkün olduğunu kabul etmeye davet ederler.

Sahip olma her halükârda aşkın en korkunç düşmanlarından biri olarak karşımıza çıkar. Aşkı sınırlamak, onu ebedi bir hapishanede yaşamaya mahkûm etmek, onu beşeri şeyleri niteleyen değişimlerden ve dönüşümlerden korumaya yaramayacaktır. Diderot, *Supplément au voyage de Bougainville*'deki [*Bougainville'in Yolculuğuna Ek*] harika bir bölümde bu duruma işaret eder:

> Aslında içimizdeki değişimi yasaklayan, var olamayacak bir sadakati dayatan ve erkekle kadının doğasını ve özgürlüğünü ihlal ederek onları ebedi olarak birbirine bağlayan bir kuraldan; zevklerin en kaprislisini tek bir bireyle sınırlandıran bir sadakatten; kanlı canlı iki varlığın, sürekli olarak değiş-

> kenlik gösteren göklerin huzurunda, her an yıkılmaya hazır bir yapının içinde, tuzla buz olacak bir dağın yamacında, kabukları soyulan bir ağacın dibinde, sallanan bir kayanın üzerinde yaptığı değişmezlik yemininden daha anlamsız bir şey olabilir mi?

Aşk kafese konamaz. Rainer Maria Rilke'nin bir mektubunda kullandığı harika bir imgeye başvuracak olursak, aşkın özgür olarak hareket etmeye, engelle karşılaşmadan kalmasına veya kaçmasına izin verecek cömertliğe ihtiyacı vardır. Onu durdurmak için parmakları kenetlemek, elimizi bir tabuta dönüştürmek demektir. Çünkü sahip olmak, öldürmek demektir:

> [...] En hakiki fetih, bakmakla olur. [...] Bir şeyler ellerimizde yaşayıp solduğu için değil, her şey eve giriş ve çıkışı sağlayan kutsal kapıdan geçer gibi ellerimizin arasından akıp gittiği için zengin oluruz. Ellerimiz bir tabut gibi değil, her şeyin uykunun alacakaranlığında uyurken rüya gördüğü, o uykunun derinliğinde en değerli ve mahrem sırlarını anlattıkları bir yatak gibi olmalıdır. [...] Çünkü sahip olmak, yoksulluk ve ıstırap demektir; bir tek sahip olmuş olmak, korkmadan sahip olmak demektir.

4

HAKİKATE SAHİP OLMAK, HAKİKATİ ÖLDÜRÜR

Aşk temasıyla hakikat teması arasında ancak birkaç adımlık bir mesafe vardır. Platon tarafından şekillendirilen ve Avrupa'da özellikle Rönesans döneminde olağanüstü bir rağbet gören ünlü Eros efsanesini ele alalım. Nitekim *Symposium*'da filozoflar Aşk'la kıyaslanır, çünkü her ikisi de zıtlar arasında sonsuza kadar hareket etmeye mahkûm edilmiştir. Bu kıyaslamayı daha iyi

anlamak için Sokrates tarafından alıntılanan başrahibe Diotima'nın anlattığı şekliyle Eros'un ana rahmine nasıl düştüğünü yeniden okumak yeterli olacaktır. Afrodit'in doğumu için düzenlenen kutlamada nektardan sarhoş olan Poros (pratik zekâ tanrısı), Penia'yla (yoksulluk tanrıçası) beraber olur; bu birleşmeden doğan Aşk, anne ile babasının birbirine zıt özellikleri yüzünden her şeyi kaybetmeye ve kazanmaya mahkûmdur. Ne ölümlü ne de ölümsüz, ne zengin ne de yoksul olan Eros aracı rolünü üstlenir ve bu nedenle, daima cehalet ile bilgi arasında bir yerde bulunan filozofların durumunu sembolik olarak temsil eder. Tanrılar (bilgiyi aramazlar, çünkü zaten ona sahiptirler) ile cahiller (bilgiyi aramazlar, çünkü ona sahip olduklarını sanırlar) arasında yer alan filozoflar bilgiye âşıktırlar ve hayatları boyunca peşinde koşarak ona yaklaşmaya çalışırlar.

Felsefe arayışı imgesini özgün bir şekilde ele alan Giordano Bruno da bu arayışı en uç sonuçlarına kadar sürdürür. Nitekim *Eroici furori*'de [*Kahramanlık Çılgınlığı*] aşk şiirlerinin klasik modellerini benimseyerek onları bilgi arayışına uyarlamaya çalışır. En önemli özelliği erişemeyeceği sevdiğine sarılmak isteyen sevgilinin doyumsuz arzusu olan aşk ilişkisi, *Çılgın* olanların bilgiyi hedef alan kahramanlık güzergâhını temsil edecek şekilde uyarlanır. Sonsuz bir tutkuyu temel alan bu militanlık bir imkânsızlığın, bir mahrumiyetin, kurbanın asla yakalanamayacağı bir avın ifadesi haline gelir. Filozoflar bilgiye âşıktır ve hayattaki tek misyonunun hakikat arayışı olduğunu bilir. Bruno, *De immenso*'da şöyle der:

> Ne zaman keşfedilmesi gereken hakikatlerin, ulaşılması gereken bir mükemmelliğin kaldığını düşünsek, başka bir hakikati aramaya ve başka bir mükemmelliğe ulaşmaya çalışırız. Başka bir deyişle, araştırma ve incelemeler, sınırlı bir hakikat veya tanımlanmış bir mükemmelliğe ulaşmaya çalışmakla tatmin edilmez. (I, 1, s. 420)

Bruno'ya göre bilgi arayışı tamamıyla beşeri ve akılcı bir işlemdir. İşin içinde mucizeler, büyü, soyut mistisizm, Tanrı'yla ruhani birleşme taahhüdü veya doğaüstü bir hayat garantisi yoktur; *Çılgın* olanların tatminsizliği sonlu bir varlıkla sonsuz bir varlık arasında söz konusu olan ölçülemez orantısızlıktan kaynaklanır. Ama insanı doğanın en derin sırlarını keşfetmeye ve bir anlığına bile olsa çoğulluğun birliğini zihninin gözleriyle görmeye iten de bilgiyi bir bütün olarak benimsemek konusundaki sonsuz arzudur. Filozofların aşk militanlığı da sürekli olarak erişilmek istenen sonsuz bilgiyle birleşmenin imkânsız olduğunun bilinci bağlamında yer alır. Bruno'ya göre önemli olan sonsuz bilgiyi benimsemek değil, bilgiye yaklaştıran güzergâhtaki davranış şeklidir. *Philo-sophia*'nın [bilgelik sevgisi] özü, bilgi aşkını daima canlı tutmakta yatar. Bir yarışta yer almanın ödül kazanmaktan daha önemli olması bundandır:

> Sonuçta yarışmayı kazanmak mümkün olmasa bile, koşun ve bu kadar önemli bir olayda elinizden gelen çabayı gösterin, son nefesinize kadar dayanın. Övgü alanlar sadece kazananlar değil, aynı zamanda ölürken korkak ve tembel olarak bilinmeyenlerdir. [...] Onurlandırılanlar sadece ödülü kazanan o bir kişi değil, aynı zamanda iyi koşan, birinci olmasalar bile ödülü hak eden ve yeterli sayılan diğerleridir.

Montaigne'in *Les Essais*'nin [*Denemeler*] çok güzel bir bölümünde söylediği gibi, gerçek avcılar avın asıl amacının kurbanın takibi ve avcılık faaliyetinin kendi olduğunu bilirler:

> Bizim asıl kurbanımız takip ve avdır; bunları kötü veya uygunsuz şekilde yürütürsek mazur görülmemeliyiz, girişimde başarısız olmak ise başka bir şeydir. Hakikati aramak için doğduğumuzdan, ona sahip olmak daha büyük bir gücün hakkıdır. [...] Dünya bir araştırma okulundan başka bir şey

> değildir. Kimin hedefe ulaşacağı değil, kimin güzergâhının en güzel olacağı önemlidir.

Bruno da, Montaigne de din savaşları gibi dramatik bir deneyim yaşamıştır. Mutlak hakikate sahip olma inancının çeşitli kiliseleri şiddet ve terör aracı haline getirdiğini bilirler. Fanatizmin masum ve savunmasız insanların katledilmesine neden olduğunun, hatta aile içinde bile yıkıma ve ölüme yol açtığının bilincindedirler. Ancak Erasmus'un barışı büyük bir tutkuyla savunurken dediği gibi, şiddete başvurmak, dinin özüyle güçlü bir tezat oluşturur:

> Eski veya Yeni Ahit olsun, Hıristiyanlığın bütün kitaplarında barış ve ruhların birliğinden başka bir şey beyan edilmez; hâlbuki Hıristiyanların hayatı boyunca en büyük uğraşısı savaştan başka bir şey değildir.

Erasmus'un burada parmak bastığı yara sadece Hıristiyanlara özgü değildir. Erasmus'un düşünceleri günümüzde bile birçok başka din açısından geçerlidir, çünkü bütün dinler fanatizm riskini barındırır. Ne yazık ki her dönemde Tanrı adına katliamlar, kıyımlar ve soykırımlar düzenlenmiştir. Tanrı adına evrensel önemde sanat eserleri yok edilmiş, kütüphaneler dolusu paha biçilemez değerde elyazmaları ve kitaplar yakılmış, bilgi alanındaki gelişmelere son derece önemli katkılarda bulunmuş filozoflar ve biliminsanları yakılarak öldürülmüştür. Giordano Bruno'nun Roma Engizisyonu'nun aldığı karar sonucunda 17 Şubat 1600'de Campo dé Fiori'de alevlerin arasında öldüğünü veya Miguel Servet'in Jean Calvin'in emriyle 1553'te Cenevre'de korkunç bir işkence sonucu hayatını kaybettiğini hatırlamak yeterli olacaktır. Sebastian Castellion, *Contra libellum Calvini*'de [*Calvin'in Kitabına Karşı*] şu ağır suçlamalarda bulunur:

> İnsan inancını kanıtlamak için başka birini değil, kendini yakmalıdır. [...] Bir insan öldürmekle bir doktrin savunulmaz, bir insan öldürülür. Cenevreliler, Servet'i öldürdüklerinde bir doktrini savunmadılar, bir insanı öldürdüler.

Bu, korkunç bir paradokstur; mutlak hakikat adına, insanlığın iyiliği açısından gerekliymiş gibi gösterilen şiddet olayları uygulanmıştır. Ancak fanatizm ve hoşgörüsüzlüğün panzehirini sağlama görevi bir kez daha edebiyata düşmektedir. Nitekim ilahi şeyler alanında bile mutlak hakikate sahip olmak sonuçta bütün dinlerin ve bütün hakikatlerin yok olmasına yol açar. Aynı hikâyeyi iki farklı şekilde ele alan ve kısa bir edebi sayfanın uzun bir tezden daha etkili olabileceğini gösteren iki büyük yazar buna mükemmel bir şekilde tanıklık eder. Giovanni Boccaccio tarafından *Decameron*'da anlatılan ünlü üç yüzük hikâyesi dört yüzyıl sonra, XVIII. yüzyılda Lessing tarafından *Nathan der Weise* [*Bilge Nathan*] adlı oyununda da işlenmiştir.

Decameron'un ilk gününün üçüncü hikâyesinde Kahire Sultanı ünlü Selahattin zengin Yahudi Melkisedek'i sarayına çağırarak ona üç dinden (Musevilik, Hıristiyanlık veya Müslümanlık) hangisinin hakiki din olduğunu sorar. Bunun tuzak bir soru olduğunu anlayan Yahudi, "bilge" biri olarak bu son derece zor soruya bir hikâyeyle cevap verir. Böylece en uygun varisini seçmek için gizlice altın bir yüzüğü miras bırakan bir babanın hikâyesini anlatır. Kuşaklar boyu her varis bu geleneği sürdürerek onurlandıracağı oğlunu seçer; ancak bir baba kendini zor bir durumda bulur, çünkü üç itaatkâr oğlunu eşit derecede sever. Üçünü birden tek yüzükle nasıl ödüllendirmeli? Böylece bir kuyumcuya gizlice o altın yüzüğün tıpatıp aynısı iki yüzük yaptırır ve ölüm ânı geldiğinde her oğluna bir yüzük verir:

> [...] Üç yüzük de öyle benziyormuş ki birbirine, hangisinin sahici olduğu belirlenememiş, kimin mirasçı olacağı sorusu

> da ortada kalmış; bugüne dek de çözüme bağlanamamış. Yüce Tanrı'nın üç ümmetine indirdiği üç dine ilişkin sorunuza yanıtım işte böyle sultanım. Her biri gerçek din olduğunu, Tanrı'yı temsil ettiğini, onun buyruklarını aktardığını öne sürüyor. Haklı olan hangisi? Yüzük öyküsünde olduğu gibi soru askıda. (I, 3, s. 82)

Melkisedek'in Selahattin'i memnun eden zeki cevabı, insanların yeryüzüne özgü araçlarla sadece Tanrı tarafından çözülebilecek bir meseleyi çözemeyeceğini gösterir. Boccaccio, son derece yaygın olan bir temayı özgün bir şekilde işleyerek hoşgörü ve birarada varoluş temelinde karşılıklı saygı için çağrıda bulunur. Bu zorlu ama gerekli denge için yüzyıllar sonra Lessing de Alman edebiyatının bir başyapıtı olan *Nathan der Weise*'de (1778-1779) çağrıda bulunacaktır. Üç yüzük hikâyesini, bu sefer daha büyük bir bilinçle anlatma görevi, yine bir Yahudiye düşer. Miras üzerinde hak iddiasında bulunan üç çocuk bir hâkime başvurur, hâkim de her birine durumun olduğu gibi kalmasına izin vermesini ve sahip olduğu yüzüğün hakiki yüzük olduğunu düşünmesini önerir:

> Her biriniz babanızdan bir yüzük aldınız: / Her biriniz yüzüğünüzün hakiki olduğundan emin olsun. / Belki de babanız artık evinde / tek bir yüzüğün tiranlığına / boyun eğmek istemedi. / Ve üçünüzü de eşit derecede sevdi. / Birinizi onurlandırmak için / ikinizi aşağılamak istemedi. Hadi ama / onun o değişmez ve önyargısız / sevgisini örnek almaya çalışın. Herkes / yüzüğündeki taşın erdemini / gün ışığında göstermek için yarışsın. (m. 2032-2044, s. 160-163)

> [...] Hat von/ Euch jeder seinen Ring von seinem Vater / So glaube jeder sicher seinen Ring / Den echten. –Möglich; daß der Vater nun / Die Tyrannei des einen Rings nicht länger / In seinem Hause dulden wollen! –Und gewiß; / Daß er euch alle drei geliebt, und gleich / Geliebt: indem er zwei nicht drücken mögen, / Um einen zu begünstigen. –Wohlan! / Es

> eifre jeder seiner unbestochnen / Von Vorurteilen freien Liebe nach! / Es strebe von euch jeder um die Wette, / Die Kraft des Steins in seinem Ring' an Tag / Zu legen! [...]

Ancak insanların hakiki dini tespit edememesi, etkinlik düzeyini teyit etmelerini, sevgi, dayanışma ve barış yoluyla başkalarını dinlerinden döndürme becerisini sınamalarını engellemez.

Felsefe gibi din de bir tercih olmalıdır, bir yaşam tarzına dönüşmelidir. Böylece hiçbir din ve hiçbir felsefe, bütün insanlar için geçerli olacak mutlak hakikate sahip olduğunu asla iddia edemeyecektir. Çünkü tek hakikate sahip olduğuna inanmak, onu insanlığın iyiliği için zorla bile dayatma zorunluluğunu hissetmek demektir. Dogmatizm bilginin tüm alanlarında hoşgörüsüzlük doğurur; etik, din, siyaset, felsefe ve bilim alanlarında insanın kendi hakikatini tek olası hakikat olarak görmesi, hakikat arayışlarını reddetmesi demektir.

Çünkü hakikate sahip olduğundan emin olanlar artık onu arama gereksinimi hissetmez, diyalog kurma, diğerini dinleme, çoğulluğun çeşitliliğiyle hakiki şekilde yüzleşme gerekliliğini hissetmez. Hakikati sürekli olarak arayanlar sadece onu sevenlerdir. Şüphenin hakikatin düşmanı olmaması, hakikat arayışı için sürekli bir dürtü sağlaması bundandır. İnsan sadece hakikate hakikaten inandığı zaman onu canlı tutmanın tek yolunun onu sürekli olarak sorgulamak olduğunu bilir. Mutlak bir hakikat reddedilmezse de hoşgörüye yer olmaz.

Bir tek belirsizlik içinde yaşamaya mahkûm olduğumuzun farkındalığı, bir tek hata yapabilecek varlıklar olduğumuzu bilmemizin alçakgönüllülüğü, bir tek hata riskine açık olduğumuzun bilinci ötekilerle, bizden farklı düşünenlerle hakiki anlamda bir araya gelişi kavramamıza izin verir. Bu nedenlerden ötürü görüşlerin, dillerin, dinlerin, kültürlerin, halkların çoğulluğu tehlikeli bir engel yerine insanlığın devasa bir zenginliği olarak görülmelidir.

Mutlak hakikati reddedenlerin nihilist sayılmaması gerekmesi bundandır; hakikati sürekli olarak arayacak kadar sevenler, dogmatistlerle (mutlak hakikate sahip olduklarını sananlar) nihilistler (hakikatin varlığını reddedenler) arasında eşit mesafede yer alırlar. Bilginin hatalı olabileceğini kabul etmek, şüphelerle yüzleşmek ve hatalarla beraber yaşamak, akıldışı ve keyfi olanı benimsemek anlamına gelmez. Tam tersine, çoğulluk adına eleştiri hakkımızı kullanmak ve bizimkilerden farklı olan değerler için mücadele edenlerle de diyalog kurma ihtiyacını hissetmek anlamına gelir.

Her tür sansüre karşı basın özgürlüğünün tutkulu savunucusu olan John Milton *Areopagitica*'da bize hakikatin akan bir kaynak olarak görülmesi gerektiğini hatırlatır:

> Uzuvlarımız ve görünüşümüz gibi, inancımızın ve vicdanımızın da hareket ederek geliştiğini gözlemleyenler haklıdır. Kutsal Metinler'de hakikat, akan bir kaynağa benzetilir; suları sürekli olarak akmazsa, konformist ve gelenekçi bir çamur deryasında çürür. (s. 63)

Milton'a göre hakikati savunma bahanesiyle "silah zoruyla adalete" başvuranlar hakikati nihai olarak öldürmekten başka bir şey yapmazlar (s. 75). Hakikati öldürmekle, özgürlüğü de öldürmüş olurlar. Öte yandan özgürlük öldürüldüğü zaman da hakikat arayışı imkânsız hale gelir. Milton yine *Areopagitica*'da şöyle der: "Bana her türlü özgürlükten önce bilgi sahibi olma, kendimi ifade etme ve vicdanım doğrultusunda özgürce tartışma özgürlüğünü verin" (s. 83). İnsanın hakikatin dağınık parçalarını bir araya getirmesine izin veren de bu tartışma özgürlüğüdür:

> Bildiklerimiz yoluyla bilmediklerimizi araştırmak, hakikatleri keşfettikçe bildiğimiz hakikatlerle birleştirmek (bedenin homojen ve orantılı olması); Teoloji'de de, Aritmetik'te de altın kural budur. [...] (s. 71-73)

Daha söylenecek çok şey var. Ancak herhangi bir sonuçtan uzak durarak Lessing'den, yine hakikati arama gerekliliğine vurgu yapılan çok güzel bir alıntıyla bu çalışmamı şimdilik sonlandırmak isterim:

> İnsanın değeri birilerinin sahip olduğu veya sahip olduğunu iddia ettiği hakikatten değil, o hakikate ulaşmak için sarf ettiği samimi çabadan kaynaklanır. Çünkü insanı daha mükemmelleştirilebilir kılan tek güç, sahip olma değil, hakikat arayışı yoluyla artar. Sahip olmak, insanı durgun, miskin ve kibirli kılar. Eğer Tanrı sağ elinde bütün hakikati, sol elinde de daima canlı olan hakikat arzusunu tutup bana "Seç!" dese... Sonsuza kadar yanılma pahasına bile sol elinin önünde tevazuyla eğilir ve "Tanrım, bana bunu ver! Mutlak hakikat sadece sana aittir" derdim.

Daha önce okuduğumuz diğer yazarlar gibi Lessing'in de sözleri yüreğimizi sızlatma ve klasik yazarların sözde faydasızlığının sahip olma ile kazancın insanların ölümüne yol açtığını, halbuki her tür faydacılıktan uzak olan arayışın insanlığı daha özgür, daha hoşgörülü ve daha insani kılabileceğini –bize ve gelecek kuşaklara, yanıp tutuşmaya hazır insanlara– hatırlatmak için son derece faydalı bir araç olabileceğini gösterme becerisine sahiptir.

EK
FAYDASIZ BİLGİNİN FAYDASI*
Abraham Flexner

I.

Uygarlığın temelleri açısından bir tehdit oluşturan akıldışı nefretlerin hâkimiyetindeki bir dünyada, tam da fanatikler acı, dehşet ve ıstırabı yaymak için elinden geleni yaparken kadın-erkek, yaşlı-genç, herkesin gündelik hayatın çılgın hengâmesinden kısmen veya tamamıyla uzaklaşıp kendisini güzellik kültüne, bilginin derinleştirilmesine, hastalıkların iyileştirilmesine, acıların hafifletilmesine adaması ilginç değil midir? Dünya en başından beri hüzünlü ve karışık bir yerdir -- ama şairler, sanatçılar ve biliminsanları, sürekli olarak göz önüne alındığı takdirde insanı felce uğratacak bu gerçekliği eskiden beri görmezden gelir. Entelektüel ve ruhsal hayat pratik bir açıdan ve yüzeysel bir şekilde, insanların başka faaliyetlere göre daha fazla zevk aldığı için kendilerini adadığı faydasız bir faaliyet sayılır. Bu deneme yazısında bu faydasız mutlulukların nasıl beklenmedik bir şekilde bir fayda kaynağı haline gelebildiğini göstermeye çalışacağım.

İçinde yaşadığımız dönemin materyalizm çağı olduğunu ve bu çağın başlıca uğraşısının fırsatların ve maddi kaynakların daha doğru bir şekilde paylaşılması olması gerektiğini duymaktan bıkıp usanmışızdır. Ancak birçok kişi, herhangi bir suçları olmamasına rağmen daha haysiyetli bir hayat sürme konusunda herhangi bir umutları olmadığı ve maddi kaynakların adil olarak kendilerine düşen payından yoksun oldukları için yakınmaya devam eder. Bu nedenle giderek artan sayıda genç, babalarının araştırma branşlarından uzaklaşıp bir o kadar önemli ve öncelikli alanlar olan sosyoloji, ekonomi ve politika alanlarında eğitim almaya itilmektedir. Bu eğilimi eleştirmiyorum. İçinde yaşadığımız dünya tecrübe edebi-

---

* Abraham Flexner, "The Usefulness of Useless Knowledge", *Harper's Magazine*, Ekim 1939, s. 544-552.

leceğimiz tek dünyadır. Bu dünyayı daha iyi, daha adil hale getiremezsek milyonlarca insan sessizlik içinde, ıstırap içinde ve hayata küsmüş bir halde ölmeye devam edecek. Ben, okullarımızda öğrencilerimizin ileride yaşayacağı dünyaya daha çok önem verilmesi için yıllarca mücadele ettim. Bazen bu tür eğilimlerin yoğunlaşıp yoğunlaşmadığını ve faydasız ama ruhsal açıdan anlamlı şeylerden yoksun hale gelmiş bir dünyada haysiyetli ve tatmin edici bir hayat yaşamamızın mümkün olup olmadığını, başka bir deyişle faydalı olanı algılama şeklimizin insan ruhunun kaprisli ve serseri potansiyeli karşısında fazlasıyla sınırlanıp sınırlanmadığını kendi kendime sorarım.

Bu soruyu bilimsel ve beşeri (veya ruhsal) olmak üzere iki farklı açıdan ele alabiliriz. Birincisinden başlayalım. Birkaç yıl önce bilginin pratik uygulamaları konusunda Bay George Eastman'la yaptığım bir sohbeti hatırlıyorum. Bilge, kibar ve ileri görüşlü bir insan olup aynı zamanda müziksever ve sanatsever olan Bay Eastman bana müthiş servetini faydalı disiplinlerin öğretilmesi için harcayacağını söyledi. Ben de ona, ona göre bilim alanında dünyanın en faydalı insanının kim olduğunu sorma cüretinde bulundum. Bay Eastman hiç tereddüt etmeden "Marconi" dedi. Ben de "Radyo bize ne kadar zevk verirse versin ve kablosuz iletişimin insanlığa katkısı ne olursa olsun, bence Marconi'nin katkısı göz ardı edilebilir" diyerek onu şaşırttım.

Bu söylediklerim karşısında uğradığı şaşkınlığı hiç unutmam. Benden bu düşüncemi açıklamamı istedi. Ben de ona şöyle dedim: "Bay Eastman, Marconi, kaçınılmaz olan sonuçlara vardı. Kablosuz iletişim alanında gerçekleştirilenlerin başarısı –böyle bir başarı gerçekten tek bir kişiye atfedilebilirse– 1865'te manyetizm ve elektrik alanında son derece karmaşık hesaplamalar gerçekleştiren Profesör Clerk Maxwell'e atfedilmelidir. Maxwell teorik denklemlerini 1873'te bilimsel bir inceleme yazısında yayımladı. British Association'ın bir sonraki toplantısında Profesör H. J. S. Smith, "Bu eserin sayfalarını karıştıracak hiçbir matematikçinin, saf matematik alanındaki yöntemlere ve kaynaklara devasa bir katkıda bulunan bir teoriyi içerdiğini fark etmemesine imkân yoktur" dedi. Ondan sonraki on beş yılda yapılan başka keşifler Maxwell'in teorisini teyit etti. 1887-1888'de Berlin laboratuvarında von Helmholtz'un asistanı olan Heinrich Hertz, radyo sinyallerini taşıyan elektromanyetik dalgaları keşfedip varlığını kanıtlayarak askıda kalan teorik sorunu çözüme kavuşturdu. Maxwell de, Hertz de, çalışmalarının fayda yönü üzerinde hiç durmadılar; bu dü-

şünce akıllarının ucundan bile geçmemiştir. Çalışmalarının pratik bir sonucu olabileceğini hiç düşünmediler. Tabii hukuki anlamda "icat" eden Marconi oldu, ama neyi icat etti? Bu sürecin nihai teknik ayrıntısını, yani –günümüzde aşılmış olan– "koherer" adlı alıcı mekanizmayı "icat" etti.

Hertz ve Maxwell hiçbir şey icat etmemiş olabilirler ama becerikli bir teknisyen tarafından geliştirilince, bu süreçteki rolleri son derece göreceli olan insanların ün ve para kazanmasını sağlayan yeni, faydalı ve eğlenceli iletişim araçlarının icat edilmesine izin veren şey, onların faydasız, teorik çalışmaları oldu. Asıl faydalı olanlar kimdi? Marconi değil, Clerk Maxwell ve Heinrich Hertz gibi pratik amaçları hiçbir şekilde düşünmeyen iki dâhi. Marconi ise tek amacı fayda olan becerikli bir mucitti.

Bay Eastman, Hertz adını duyunca aklına Hertz dalgaları geldi. Ona Rochester Üniversitesi'ndeki fizikçilere Maxwell ile Hertz'in fiilen ne yaptığını sormasını önerdim. Kesin olan bir şey varsa o da çalışmalarını yürütürken kullanım amacını hiçbir şekilde düşünmedikleriydi; bilim tarihinin tamamında sonradan insanlık için büyük faydaları olacak olan keşiflerin büyük kısmı, faydalı olmayı değil, meraklarını gidermeyi amaçlayan erkekler ve kadınlar tarafından gerçekleştirilmişti.

"Merak mı?" diye sordu Bay Eastman.

"Evet, merak" dedim, "sonucunda faydalı şeyler olmasa da, modern düşünceyi en doğru şekilde niteleyen özelliktir. Bu yeni bir şey değil. Merak, Galileo, Bacon ve Sir Isaac Newton'a rehberlik eden ilkedir ve özgürce hareket etmesine izin verilmelidir. Bilimsel kurumların insanların merakına önem vermesi gerekir. Doğrudan fayda düşünceleriyle dikkatleri dağılmadığı sürece hem insanlığın yararına katkıda bulunmaları, hem de bir o kadar önemli olan ve modern entelektüel hayatın temel dürtüsü haline geldiğini gördüğümüz spekülatif merakı tatmin etmeye katkıda bulunma ihtimalleri çok daha yüksek olur."

II.

Heinrich Hertz nasıl 19. yüzyılın son yıllarında kimse fark etmeden von Helmholtz'un laboratuvarının bir köşesinde sakin bir şekilde çalışabildiyse, başka biliminsanları ve matematikçiler de yüzyıllardır böyle yaptılar. Elektrik olmadan var olmayacak bir dünyada yaşıyoruz. Bize en büyük faydayı sağlayan ve etki alanı en geniş olan bir keşiften söz edeceksek çoğumuz elektrik diyecektir. Peki, ama sonraki yüz yıl boyunca en büyük gelişimi sağlayan temel keşifleri yapan kim?

Bu, boş bir soru değil. Bir demircinin oğlu olan Michael Faraday, bir ciltçinin yanında çıraklık yapmıştı. 1812'de, Faraday yirmi bir yaşındayken bir arkadaşı onu Royal Institution'a [Kraliyet Enstitüsü] götürür ve orada Sir Humphrey Davy'den kimya konusunda dört ders alır. Dersler sırasında notlarını alır ve bir nüshasını Davy'ye gönderir. Ertesi yıl, yani 1813'te, Davy'nin kimya laboratuvarında asistan olarak işe alınır. İki yıl sonra Davy'nin Avrupa'da çıktığı bir yolculukta ona eşlik eder. 1825'te, otuz dört yaşındayken Royal Institution'ın Laboratuvar Müdürü olur ve bu görevde elli dört yıl kalır.

Faraday kimyadan sonra elektrik ve manyetizm alanlarına ilgi duymaya başlar ve hayatının geri kalan kısmında bu alanlarda çalışır. Elektrik ve manyetizm alanlarında daha önceleri Oersted, Ampère ve Wollaston tarafından kayda değer çalışmalar gerçekleştirilmiş ve son derece önemli sonuçlar elde edilmiş ama birçok mesele çözümsüz kalmıştı. Faraday seleflerinin çözümsüz bıraktığı sorunların hepsini çözdüğü gibi, 1841'de elektrik akımını endüksiyon yoluyla iletmeyi başarır. Dört yıl sonra kariyerinin bir o kadar parlak ikinci bölümüne geçer ve manyetik alanın polarize ışık üzerindeki etkisini deneyler yoluyla gösterir. Faraday'ın yürüttüğü teorik araştırmalar, elektriğin modern hayatın yükünü azaltmasına izin veren sayısız uygulamalara zemin hazırlamış ve yeni fırsatlar yaratmıştır. Faraday'ın sonraki keşifleri pratik açıdan o kadar etkili olmamıştır. Peki, bu durum Faraday için herhangi bir fark oluşturmuş mudur? Hayır. Faraday olağanüstü kariyeri boyunca asla deneylerinin olası faydası üzerinde durmamıştır. Onun tek amacı, önce kimya, sonra da fizik alanında olmak üzere, evrenin sırlarını açıklamaktı. Fayda meselesi asla ilgisini çekmedi; çekmiş olsaydı, frenlenemez merakını frenlerdi. Daha sonra çalışmalarının pratik açıdan uygulamaları oldu, ama bu, hiçbir zaman en azimli deneysel araştırmalarının ardındaki sebebi oluşturmadı.

Dünyamızın günümüzde içinde bulunduğu durumda bilimin, giderek daha korkunç ve yıkıcı hale gelen savaşın gelişiminde oynadığı rolün ikincil ve istem dışı bir etki olduğunu vurgulamakta yarar var. British Association for the Advancement of Science'ın [İngiliz Bilimsel İlerleme Derneği] başkanı Lord Rayleigh, son zamanlarda yaptığı bir konuşmada modern savaşlarda kimyasal maddelerin yıkıcı amaçla kullanımının sorumlusunun bilim insanlarının niyeti değil, insanların deliliği olduğunun altını çizdi. Karbonun yan ürünleri üzerinde yürütülen ve sayısız faydalı sonuç veren ma-

sum araştırmalarda nitrik asidin bazı maddeler (benzen, gliserin, selüloz, vs.) üzerindeki etkisi yoluyla sadece endüstriyel amaçlı kullanılan faydalı anilin boyaların değil, kullanımı faydalı veya zararlı olabilecek nitrogliserinin de üretilebileceğini gösterdi. Bundan kısa bir süre sonra aynı alanda araştırmalar yürüten Alfred Nobel nitrogliserinin başka maddelerle karıştırılması durumunda dinamit gibi manipüle edilebilir patlayıcı maddelerin üretilebileceğini gösterdi. Dinamit madencilik endüstrisinde büyük ilerlemelerin sağlanmasına ve Alp dağlarıyla diğer sıradağları geçecek tünellerin inşa edilmesine izin vermiştir; ancak politikacılarla askerlerin dinamiti çarpık bir şekilde kullandığı da doğrudur. Ama biliminsanlarını nasıl depremler ve seller yüzünden suçlayamazsak, bu yüzden de suçlayamayız. Aynı şey zehirli gazlar açısından da geçerlidir. Plinius bundan iki bin yıl önce, Vezüv yanardağının patlaması sırasında kükürt dioksit soluduğu için zehirlenerek ölmüştür. Biliminsanlarının hidroklorik asidi ayırması savaşta kullanmak amacıyla değildir ve aynı şey hardal gazı açısından da geçerlidir. Bu maddelerin kullanımı faydalı uygulamalarla sınırlanabilirdi. Örneğin uçaklar geliştirildiği zaman yürekleri zehirli ve beyinleri bulanmış insanlar, çıkarsız bilimsel çalışmaların sonucu olan o masum icadın, hiç kimsenin hayal etmediği veya kasıtlı olarak tasarlamadığı bir şekilde bir yıkım aracı haline gelebileceğini düşündüler.

Yüksek matematik alanında bu türden birçok örnek sayılabilir. Örneğin 18. ve 19. yüzyıllarda matematik alanında yürütülen en soyut araştırma, "Öklidçi olmayan geometri" konusundaydı. Bu geometrinin mucidi olan ve çağdaşları tarafından büyük bir matematikçi sayılan Gauss, "Öklidçi olmayan geometri" konusundaki araştırmalarını çeyrek yüzyıldan uzun bir süre boyunca yayımlamak istemez. Ama Gauss'un Göttingen'de yürüttüğü çalışmalar olmasaydı, izafiyet teorisi ve ona bağlı sayısız pratik sonucun geliştirilmesi tamamıyla imkânsız olurdu. Günümüzde "gruplar teorisi" olarak bilinen teori de uygulama imkânı olmayan soyut bir teoriydi. Öğrenme arzuları sayesinde bilmedikleri alanlara açılan meraklı insanların inceleme konusuydu ama günümüzde spektroskopi alanındaki "eski kuantum teorisi"nin temelini oluşturur ve nasıl geliştirildiği konusunda hiçbir fikri olmayan insanlar tarafından her gün kullanılır.

Olasılık hesabı, asıl amaçları kumarı rasyonelleştirmek olan araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Bu araştırmacılar amaçlarını gerçekleştirememişler ama sigorta sözleşmelerinin tipolojisinin tamamının bilim-

sel temelini oluşturmuşlardır ve günümüzde fizik alanının birçok dalı da bu hesaba dayanır.

Science adlı dergiden bir sayfa sunmak isterim:

> Albert Einstein'ın on beş yıl önce matematik alanında geliştirdiği bir teorinin, helyumun mutlak sıfıra yakın derecelerdeki olağanüstü akışkanlığının sırrını aydınlatmaya önemli katkılarda bulunduğu ortaya çıktığı zaman, ünlü fizik ve matematik bilimcisinin dehası yeni zirvelere ulaştı. Duke Üniversitesi'nde misafir profesör olan, Paris Üniversitesi'nden Profesör F. London, American Chemical Society'nin [Amerikan Kimya Derneği] sempozyumunda "ideal" gaz kavramını geliştirme başarısını Profesör Einstein'ın 1924 ve 1925'teki yayınlarına atfetti. Bu yayınların konusu izafiyet teorisi değil, o dönemde herhangi bir pratik uygulaması yokmuş gibi görünen sorunlardı. Yazılarda "ideal" bir gazın mutlak sıfıra yakın derecelerdeki dejenerasyonu anlatılıyordu. Bütün gazların o derecelerde sıvı hale dönüştüğü bilindiği için biliminsanları Einstein'ın o yıllardaki çalışmalarını dikkate almamışlardı.
>
> Ancak helyumun bu derecelerdeki davranışı son zamanlarda yürütülen araştırmalarda kanıtlanınca, Einstein'ın o dönemde hafife alınmış olan bu kavramının faydası yeniden güncel hale geldi. Sıvıların büyük kısmı soğutulduğu zaman daha viskoz hale gelir ve kolaylıkla akmaz. "Pekmezin kış halinden daha soğuk" şeklindeki deyiş, sıradan insanların düşük derecelerdeki viskozitesi konusundaki bilincini yansıtır ve doğrudur.
>
> Sıvı helyum çok tuhaf bir istisna oluşturur. Sıvı helyum, "delta noktası" olarak bilinen, mutlak sıfırın 2,19 kadar derece üzerindeyken, daha yüksek derecelere göre daha iyi akar, hatta bir gazmış gibi bulutsu bir forma sahip olur. Bu tuhaf davranışın bir başka gizemli yönü, termik iletkenliğinin çok yüksek olmasıdır. "Delta noktası"nda termik iletkenliği bakırın ortam ısısındaki iletkenliğinin beş yüz katı kadardır. Sıvı helyum bu ve bunun gibi anomalller nedeniyle fizikçiler ve kimyacılar açısından gizemini korumaya devam etmektedir.
>
> Profesör London sıvı helyumun davranışının, Bose-Einstein'ın 1924-1925 yıllarında matematik alanında yürüttükleri araştırmalara dayanarak yaptıkları tanımlama temelinde "ideal" bir gaz olarak göz önüne alındığı ve metallerin elektrik iletkenliği açısından bazı kavramlar da göz önünde bulundurulduğu takdirde açıklanabileceğini belirtti.

> Sıvı helyumun olağanüstü akışkanlığı, basit bir analojiyle, akışkanlığı metallerin elektrik iletkenliğini açıklayan gezgin elektronlara benzer bir şey olarak düşünerek hayal edilerek kısmen açıklanabilir.

Şimdi başka bir alana bakalım. Tıp ve halk sağlığı alanlarında bakteriyoloji yarım yüzyıldan uzun bir süreden beri çok önemli bir rol oynamakta. Peki, bakteriyolojinin tarihi nasıl gelişti? 1870 yılındaki Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra Alman hükümeti Strasburg Üniversitesi'ni kurdu. Bu üniversitenin ilk anatomi profesörü olan Wilhelm von Waldeyer daha sonra Berlin Üniversitesi'nde kürsü sahibi oldu. *Lebenserinnerungen*'de [*Hatıralar*] Strasburg'daki ilk yarıyıl öğrencileri arasında on yedi yaşında, ufak tefek, mütevazı, kendi başına takılan, Paul Ehrlich adında bir öğrencisi olduğunu anlatır. O zamanlar klasik anatomi dersi, diseksiyon ile dokuların mikroskop yoluyla analizinden oluşurdu. Ehrlich diseksiyona çok ilgi duymuyordu ama Waldeyer'in *Lebenserinnerungen*'de yazdığı üzere:

> En baştan itibaren Ehrlich'in saatlerce yerinden ayrılmadan mikroskop gözlemlerine tamamıyla odaklandığını fark ettim. Masası zamanla her türden lekeyle kaplı hale geldi. Bir gün onu işinin başında görünce ona yaklaştım ve o gökkuşağıyla ne yaptığını sordum. Anatomi dersinin ilk yarıyılı öğrencisi genç Ehrlich bana baktı ve "Ich probiere" dedi, yani "Denemeler yapıyorum" veya "Oyalanıyorum." Ben de ona "Çok güzel. Oyalanmaya devam edin" dedim. Ehrlich, özel bir öğrenim almadan bile olağanüstü bir öğrenciydi.

Waldeyer ona istediğini yapmakta izin vermekle akıllılık etti. Ehrlich tıp derslerini iyi kötü tamamladı ve diplomasını aldı ama o diplomadan yararlanmayacağı gün gibi açıktı. Daha sonra Wroclaw'a gitti ve Baltimore'da çok iyi tanıdığımız bir doktorun, Johns Hopkins Tıp Okulu'nun kurucusu Dr. Welch'in hocası olan Dr. Cohnheim'la çalışmaya başladı. Pratik uygulama konusunun Ehrlich'in aklının ucundan bile geçtiğini sanmam. O bu konulara ilgi duyuyordu. Meraklıydı. Ve oyalanmaya devam etti. Tabii ki faaliyetlerinin ardında belirli bir içgüdü vardı ama motivasyonu faydacı değil, tamamıyla bilimseldi. Sonuç ne mi oldu? Koch ile meslektaşları yeni bir bilim dalı olan bakteriyolojiyi yarattılar. Ehrlich'in deneylerini geliştiren sınıf arkadaşı Weigert bakteriler arasındaki farklı-

lıkları gözlemlemek için onları boyamaya başladı. Ehrlich'in kendi, hematik dokuları kromatik olarak işaretleme tekniğini geliştirdi; bu teknik alyuvarların ve akyuvarların morfolojisi konusunda günümüzde sahip olduğumuz bilgilerin temelinde yatar. Dünyanın dört bir tarafındaki binlerce hastanede her gün kan testlerinde Ehrlich tekniği kullanılmaktadır. Dolayısıyla Waldeyer'in Satrasburg'daki anatomi laboratuvarında basit denemeler gibi görünen şey, günümüz tıp uygulamalarında temel bir araç haline gelmiştir.

Endüstri alanındaki sayısız örnekten birini daha ele alalım. Pittsburgh'daki Carnegie Institute of Technology'den [Carnegie Teknoloji Enstitüsü] Profesör Berl şöyle yazmıştır:

> Modern rayon endüstrisinin kurucusu, Kont Chardonnet'dir. Nitroselülozu etil alkolde seyreltterek ve bu viskoz solüsyonu kılcal delikler yoluyla su dolu bir kapta sıkıştırarak solüsyonun filamentler şeklinde katılaşmasını elde ediyordu. Filamentler katılaştıktan sonra havayla temas edip bobinlere sarılıyordu. Bir gün Chardonnet, Besançon'daki tesisini incelemiş. Selüloz filamentinin katılaşmasını sağlayan su yanlışlıkla kesilmiş ve operatöre su olmayınca bobine sarılma işleminin çok daha kolay olduğunu görmüş. Günümüzde endüstriyel ölçekte uygulanan kuru süreç böylece keşfedilmiş.

III.

Benim yapmak istediğim, laboratuvarlarda yer alan her şeyin beklenmedik bir şekilde pratik bir uygulamasının olacağını ve bunun bilimsel araştırmaların gerekçesi haline geleceğini ima etmek değil. Hatta "pratik uygulama" teriminin feshedilip yaratıcı ruhun tamamıyla özgür olmasını destekliyorum. Böylece zararsız ve garip bireyleri biraz para harcamaya teşvik edebiliriz. Ancak en önemlisi, insanların zihinlerinin önünü kesen zincirleri kırabilir ve bu zihinlerin günümüzde Hale, Rutherford, Einstein ve meslektaşlarının uzayın derinliklerinde, milyonlarca kilometre uzaklıktaki noktalara ulaşmasını ve atomun içinde tutsak olan devasa enerjinin serbest bırakılmasını sağlayan maceralara atılmasına izin verebiliriz. Rutherford ve Bohr'la Millikan gibi başkaları, atomun bileşimini anlama arzusuyla insan hayatını değiştirebilecek güçleri ortaya çıkarmışlardır. Ancak bu son pratik sonuç, bu ikincil ve beklenmedik etki hiçbir şekilde Rutherford, Einstein, Bohr veya Millikan'ın çalışmalarının

gerekçesi olarak görülmemiştir. Hangi idari görevli bu gibi araştırmacılara izlemeleri gereken yolu gösterebilir ki? Burada söz konusu olan israfın devasa boyutta gibi göründüğünü kabul ediyorum. Ama aslında öyle değil. Bakteriyoloji örneğine dönecek olursak, araştırmalar sırasında uğranılan ekonomik kayıplar, Pasteur, Koch, Ehrlich, Theobald Smith ve yüzlerce başka biliminsanının keşiflerinin sunduğu avantajların yanında bir hiçtir; eğer bu biliminsanlarının zihinleri pratik fayda fikrine takılsaydı, bu avantajlar söz konusu olmazdı. Bu büyük sanatçılar –çünkü biliminsanları ve bakteriyologlar birer sanatçıdır– sadece doğal meraklarının rehberliğinde, laboratuvarlarında doğan ruhun yayılmasını sağlamışlardır.

Amacım, fayda kriterinin tanım gereği hâkim olduğu mühendislik ve hukuk fakülteleri gibi kurumları eleştirmek değil. Ancak durum tersine çevrilip endüstri alanında ve laboratuvarlarda karşı karşıya kalınan zorluklar, kuramsal faaliyet alanında sorunların çözülmesi, günümüzde faydasız gibi görünen ama ileride yapılacak fetihlerin, uygulamaların ve teorilerin temellerini oluşturacak yeni olasılıklar için bir ilham kaynağı oluşturabilir.

"Faydasız" kuramsal bilgilerin hızla birikmesi, daha önce eşi görülmemiş bir durumun oluşmasına neden olmuştur: Pratik sorunlara giderek daha bilimsel ruhla yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşımı gösterenler sadece mucitler olmayıp aralarında "saf" biliminsanları da vardır. Daha önce sözünü ettiğim, insanlığa büyük yararı dokunan mucit Marconi aslında başkalarının dehasından "yararlanmıştı". Edison da bu gruba aitti. Pasteur ise farklıydı; büyük bir biliminsanı olmasına rağmen, Fransa'daki bağların durumu veya biranın fermantasyon sorunları gibi pratik sorunlarla uğraşmaktan kaçınmazdı, böylece hem aciliyeti olmayan zorluklara çözüm getirirdi, hem de ilk bakışta faydasız görünen ve muhtemelen daha sonra, o anda öngörülemeyen şartlarda faydalı hale gelecek son derece önemli sonuçlara varabiliyordu. Özellikle kuramsal konulara büyük ilgi besleyen Ehrlich, frengi hastalığına çare bulmak amacıyla çok çalışarak derhal çare sağlayacak olan Salvarsan'ı keşfetti. Banting'in diyabet için ensülini, Minot ile Whipple'ın kötücül anemi için ciğer ekstresi keşfini de aynı gruba dâhil edebiliriz; her iki keşif, pratik sorunlara ilgi duymayan araştırmacılar tarafından biriktirilmiş olan "faydasız" bilgi dağarcığını bilimsel olarak ele alma zamanının geldiğini fark etmiş olan biliminsanları tarafından yapılmıştır.

Dolayısıyla bilimsel bir keşfi tek bir kişiye atfederken dikkat edilmesi gerekir. Neredeyse tüm icatların ardında uzun ve karmaşık bir hikâye vardır. Biri kısmi bir keşifte bulunur, başka biri yeni bir elementi ortaya çıkarır, derken bir dâhi bütün parçaları bir araya getirir ve nihai sonuca ulaşır. Mississippi nehri gibi bilim de uzak bir ormanda küçük bir dereyle başlar. Başka dereler ona katılarak onu beslerler. Böylece sayısız küçük kaynak, barajları yıkan, kükreyen bir nehre dönüşür.

Bu konuyu eksiksiz bir şekilde kapsadığım iddiasında bulunmadan, iki ila üç yüz yıllık bir dönem içinde meslek okullarının tek işlevinin sadece geleceğin mühendis, avukat veya doktorlarını yetiştirmek olmayacağını söylemek isterim; bu kurumlar son derece pratik hedeflerini gerçekleştirirken bir yandan da görünüşte faydasız olan devasa faaliyetler yürütecektir. Bu faaliyetler, insanın zihni ve insanlığın ruhu açısından okulların kuruluş amacı olan spesifik hedeflerin gerçekleştirilmesine göre çok daha önemli olan keşifler içerecektir.

Bu düşünceler entelektüel özgürlüğün ve ruhun önemini vurgular – tabii böyle bir vurgulamaya gerek varsa. Daha önce deneysel bilimden ve matematikten söz ettim; ama bu söylediklerim müzik, sanat ve özgür aklın her türlü ifadesi için geçerlidir. Tek gerekli gerekçe, bu alanların bireylerin ruhunun arınmasını ve ruhani yücelişini sağlamasıdır. Bu durum, fayda konusunda herhangi bir dolaylı veya doğrudan atıf olmadan, üniversiteler, okullar ve araştırma merkezleri için de bir gerekçe oluşturur. Nesiller boyunca insanların özgür olmasını sağlayan kurumlar, mezunları insanlığın bilgi dağarcığına faydalı bir katkıda bulunmasa bile var olma hakkına sahiptir. Bir şiir, bir senfoni, bir tablo, matematiksel bir hakikat, yeni bir bilimsel veri, üniversitelerin, okulların ve araştırma kurumlarının varlığını haklı çıkarmaya yeter.

Bu tartışmamın konusu, tarihin bu ânında inanılmaz derecede güncel dir. Almanya ve İtalya başta olmak üzere bazı büyük uluslarda ruhsal özgürlükte azalma yaşanmaktadır. Üniversiteler, belli bir siyasi, ekonomik veya ırksal inancın araçları olacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Bazen, dünyada geriye kalan az sayıdaki demokrasiden birinde sorumsuz bir bireyin akademik özgürlüğün mutlak önemini sorguladığı olur. İnsanlığın asıl düşmanı –haklı veya haksız olsun– özgür ve dürüst düşünür değildir. Asıl düşmanı, insanın ruhunu bir kalıba uyarlamaya çalışanlar, kanatlarını açıp uçmasına engel olanlardır; eskiden İtalya'da, Almanya'da, Büyük Britanya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde insan ruhunun kanatları açıktı.

Bu, yeni bir düşünce değildir. Almanya Napolyon tarafından işgal edildiği zaman Berlin Üniversitesi'ni tasarlatıp kuran von Humboldt'u harekete geçiren düşüncedir. Johns Hopkins Üniversitesi'ni kurarak bütün Amerikan üniversitelerini az veya çok radikal bir şekilde yeniden yapılanmaya zorlayan Başkan Gilman'ı harekete geçiren düşüncedir. Kendi ruhunun ölümsüz olduğuna inanan ve bunun sonuçlarına aldırmadan bütün bireylerin daima sadık olduğu düşüncedir. Ruhsal özgürlük hem bilim, hem de kültür alanlarında yenilikçilikten çok daha değerlidir, çünkü çok çeşitli farklılıklar açısından hoşgörülü olmak anlamına gelir. İnsanlığın tarihi karşısında ırk veya din temelinde yakınlık veya uzaklık hissetmekten daha anlamsız ve gülünç bir şey olabilir mi? İnsanlık senfoniler, tablolar ve derin bilimsel hakikatler mi ister, yoksa Hıristiyan senfonileri, Hıristiyan tabloları, Hıristiyan bilimi veya Yahudi senfonileri, Yahudi tabloları, Yahudi bilimi mi ister? İnsanlık ruhunun sonsuz zenginliğini geliştirmek ve ifade etmek için Müslümanların, Mısırlıların, Japonların, Çinlilerin, Rusların, komünistlerin veya muhafazakârların katkılarına mı ihtiyacı vardır?

IV.

Yabancı düşmanlığının en hızlı ve önemli sonuçları arasında Bay Louis Bamberger ile kız kardeşi Bayan Felix Fuld tarafından New Jersey'nin Princeton kentine kurulan Institute for Advanced Study'nın [İleri Araştırma Enstitüsü] hızlı gelişiminden söz etmenin doğru olacağına inanıyorum. Bu enstitünün kuruluş planı 1930'a uzanır. Princeton, kurucuların New Jersey eyaletine kayıtlı olması için merkez olarak seçilmiştir ama bildiğim kadarıyla asıl neden, derhal sıkı bir işbirliğinin kurulabileceği, küçük ama son derece kalifiye bir yüksek okula sahip olmasıdır. Princeton Üniversitesi enstitüye asla paha biçilemeyecek bir borç verdi. Çalışmalar 1933'te, şu anki personelin büyük kısmıyla başladı. Hocaları arasında birçok Amerikalı araştırmacı yer alır: Matematikçiler arasında Veblen, Alexander ve Morse; beşeri bilimciler arasında Meritt, Lowe ve Bayan Goldman; hukukçularla ekonomistler arasında Stewart, Riefler, Warren, Earle ve Mitrany vardır. Bu isimlere Princeton Üniversitesi'nde, Princeton Kütüphanesi'nde ve Princeton laboratuvarlarında faal olan araştırmacı ve biliminsanlarını eklemek gerekir. Ancak enstitünün matematikçileri arasında Einstein, Weail ve von Neumann, beşeri bilimciler arasında Herzfeld ve Panofsky ve son altı yılda bu hocaların öğrencileri

olan ve şimdi ülkenin dört bir yanında Amerikalı araştırmacıların sayısını arttıran çok sayıda gencin varlığı için teşekkür etmesi gereken asıl kişi, Hitler'dir.

Enstitü yapısal açıdan son derece basittir ve resmiyetten uzaktır. Matematik, beşeri bilimler ve ekonomi ile siyaset bilimi olmak üzere üç okuldan oluşur. Her okul bir grup sabit hocayla, üyeleri her sene değişen bir gruptan oluşur. Her okul kendi programlarını tam bir özerklik içinde yürütür; her hoca zamanını ve enerjisini en doğru olduğuna inandığı şekilde harcar. Yirmi iki yabancı ülkeden ve Amerika'daki otuz dokuz yüksek öğrenim kurumundan gelen enstitü üyeleri yeterince kalifiye sayıldıkları takdirde bu gruplardan birine kabul edilirler. Hocalarla aynı özgürlüklere sahiptirler. Çalışmalarını nasıl düzenlemek istediklerine bağlı olarak şu veya bu hocayla çalışabilirler veya çalışmalarını tek başlarına yürüterek ara sıra kendilerine yardımı dokunacağına inandıkları hocalara danışabilirler. Sabit programlara uyulmaz; hocalarla ziyaretçiler arasında hiçbir ayrım söz konusu değildir. Princeton'ın öğrencileriyle hocaları ve enstitünün hocalarıyla üyeleri serbestçe bir araya gelebilir. Çalışmalarda herhangi bir şart veya sınır söz konusu değildir, çalışmaların bireylerin veya toplumun üzerindeki olası etkileri nedeniyle endişe etmeye gerek yoktur. Hocalar arasında toplantılar düzenlenmez, komisyonlar oluşturulmaz. Böylece geliştirilecek fikirleri olanlar düşünme ve iletişim için en elverişli şartlardan yararlanırlar. Bir matematikçi dikkati dağılmadan matematikle ilgilenebilir; aynı şey beşeri bilimci, ekonomist veya siyaset bilimi öğrencileri için de geçerlidir. İdari işler boyut ve önem açısından en aza indirgenmiştir. Fikirleri veya konsantrasyon becerisi olmayan insanlar enstitüde rahat edemez.

Bu noktayı belki birkaç kısa anekdotla açıklığa kavuşturabilirim. Harvardlı bir profesörün Princeton'a gelmesini sağlamak için bir burs oluşturulmuştu. Profesör bana yazarak "Benden nasıl bir sorumluluğu yerine getirmem bekleniyor?" diye sordu.

"Yerine getirilecek herhangi bir sorumluluk yok, sadece ideal çalışma şartları var," diye cevap verdim.

Genç ve başarılı bir matematikçi Princeton'da bir sene geçirdikten sonra vedalaşmak için beni ziyaret etti. Yanımdan ayrılırken şöyle dedi: "Princeton'da geçirdiğim bu yılın benim için anlamını bilmek istersiniz diye düşündüm."

"Tabii ki," dedim.

"Günümüzde matematik çok hızlı bir değişimden geçiyor, bu alanda çok geniş bir literatür söz konusu. Doktoramı aldığımdan beri on yıl geçti. Bir süreliğine bilgilerimi güncelleştirmeyi başardım ama sonra bu iş giderek zorlaştı. Şimdi, burada bir yıl geçirdikten sonra, o örtü kalktı, oda aydınlandı, pencereler açıldı. Aklımda iki deneme yazısı var, kısa süre içinde onları yazmaya başlayacağım."

"Ne kadar zamanda yazarsınız?" diye sordum.

"Beş, belki de on yıl."

"Sonra ne yapacaksınız?"

"Buraya döneceğim."

Üçüncü bir örnek, daha yakın bir geçmişe aittir. Geçen Aralık ayının sonunda Batı'daki büyük bir üniversiteden bir profesör Princeton'a geldi. Profesör Morey'le (Princeton Üniversitesi'nde) çalışmak istiyordu. Ancak Morey ona Panosky ve Swarzanski (Enstitü'de) ile görüşmesini önerdi. Şimdi üçüyle birden çalışıyor.

"Ekim ayına kadar burada olacağım," dedi bana.

"Yazın sıcak olacak," dedim.

"Bunu fark etmeyecek kadar meşgul ve memnun olacağım."

Dolayısıyla özgürlük insanı tembelliğe değil, daha da çok çalışmaya iter. Geçenlerde İngiliz bir üyemizin eşi bana şöyle bir soru sordu: "Herkes mi sabahın ikisine kadar çalışıyor?"

Enstitünün henüz fiziksel bir merkezi yok. Matematikçiler şimdilik Princeton matematikçilerinin Fine Hall'unda misafir ediliyorlar; bazı beşeri bilimciler Princeton beşeri bilimcilerinin McCormick Hall'unda misafirler, bazıları da şehrin çeşitli yerlerine dağılmış halde. Ekonomistler, Princeton Inn adlı otelin bir salonunda çalışıyorlar. Benim ofisim Nassau Sokağı'nda bir iş merkezinde ve etrafım esnafla, diş doktorlarıyla, avukatlarla, fizyoterapistlerle ve şehrin idaresiyle nüfusu konusunda incelemeler yürüten bir grup Princeton araştırmacısıyla çevrili. Dolayısıyla altmış yıl önce Başkan Gilman'ın Baltimore'da gösterdiği üzere, tuğladan duvarlar elzem değil. Aramızda gayriresmî temas imkânı yok ama bu zorlu duruma da kurucular tarafından finanse edilecek, Fuld Hall adlı bir binanın inşa edilmesiyle çözüm bulacağız. Ancak resmiyet bundan öteye geçmeyecek. Enstitü küçük kalacak ve eylem özgürlüğü, güvenlik, rutin yokluğu, bağımsızlık ve Princeton Üniversitesi araştırmacılarıyla ara sıra uzak merkezlerden gelebilecek başkalarıyla gayriresmî temaslar şeklindeki koşullara sadık kalacak. Örneğin, Niels Bohr Kopenhag'dan geldi,

von Laue Berlin'den, Levi Civita Roma'dan, André Weil Strasburg'dan, Dirac ve G. H. Hardy Cambridge'den, Pauli Zürih'ten, Lemaître Lovanio'dan, Wade-Gery Oxford'dan ve birçok Amerikalı Harvard, Yale, Columbia, Cornell, Johns Hopkins, Chicago, California ve başka ilerici araştırma merkezlerinden geldi.

Hiçbir taahhütte bulunmadan, faydasız bilgileri özgür ve çıkarsız bir şekilde elde etmeye çalışmanın geçmişte olduğu gibi gelecekte de pratik sonuçlara neden olabileceğine inanıyoruz. Ama enstitüyü asla bu argüman temelinde savunmuyoruz. Enstitü, şairler ve müzisyenler gibi, istedikleri şekilde çalıştıkları zaman en iyi sonuçları elde eden, bu şekilde çalışmayı hak eden araştırmacılar için bir cennet gibi.

Kaynakça*

Giriş

Pierre Hadot, *La philosophie est-elle un luxe?*, içinde *Exercices spirituels et philosophie antique*, önsöz: Arnold I. Davidson, Albin Michel, Paris, 2002, s. 362-363 [*Ruhani Alıştırmalar ve Antik Felsefe*, çev. Kübra Gürkan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, (1981) 2012].

Stefano Rodotà, *Il diritto di avere diritti*, Laterza, Roma-Bari, 2012.

Jean-Jacques Rousseau, *Discorsi sulle scienze e sulle arti*, II, giriş ve notlar: Luigi Luporini, çev. Rodolfo Mondolfo, Rizzoli, Milano, 2002, s. 53 [*Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1750) 2007].

Denis Diderot, *Satire contre le luxe, Regrets sur ma vieille robe de chambre ou Avis à ceux qui ont plus de goût que de fortune suivi de la Satire contre le luxe*, Éditions de l'Éclat, Paris, 2011, s. 42.

Charles Baudelaire, *I fiori del male*, ed. Carlo Muscetta, Laterza, Roma-Bari, 1984, s. 14-15 [*Kötülük Çiçekleri*, çev. Erdoğan Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul, (1857) 1990].

Gustave Flaubert, *Dizionario dei luoghi comuni*, çev. J. Rodolfo Wilcock, Milano, Adelphi, 1980, s. 92 [*Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*, çev. Elif Gökteke ve Sema Rifat, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1911) 2006].

Friedrich Hölderlin, *Andenken - Ricordo*, içinde, *Le liriche*, ed. Enzo Mandruzzato, Milano, Adelphi, 1993, s. 562-563. Hölderlin'in şiiri konusunda karşılaştırma için bkz. Martin Heidegger, *Hölderlin - Viaggi in Grecia*, İtalyanca ve Almanca metinler, ed. Tommaso Scappini, Milano, Bompiani, 2012.

Charles Percy Snow, *Le due culture*, önsöz: Ludovico Geymonat, Milano, Feltrinelli, 1964 [*İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, TÜBİTAK Yayınları, (1959) 1993].

Ilya Prigogine - Isabelle Stengers, *La nuova alleanza. Metamorfosi della scienza*, ed. Pier Daniele Napolitani, Torino, Einaudi, 1981.

Platon, *Simposio*, ed. Giovanni Reale, Milano, Mondadori, 2001, (175 d), s. 16-17 [*Şölen - Dostluk*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (M.Ö. 385-370) 2006].

* Aksi belirtilmediği takdirde İtalyanca çeviriler Nuccio Ordine'ye aittir.

E. Ionesco, *Relazione per una riunione di scrittori francesi e tedeschi* [Febbraio 1961], içinde, *Note e contronote*, Einaudi, Torino, 1965, s. 143.

Kakuzo Okakura, *Lo Zen e la cerimonia del tè*, giriş: Everett F. Bleiler, çev. ve ed. Laura Gentili, Feltrinelli, Milano, 2012, s. 67 [*Çay Kitabı*, çev. Ece Atilla, Alakarga, İstanbul, (1906) 2014].

Rainer Maria Rilke, *Lettere a un giovane poeta*, Adelphi, Milano, 2001, s. 25 [*Genç Bir Şaire Mektuplar*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul, (1929) 2001].

Edmond Rostand, *Cyrano de Bergerac*, önsöz ve yorum: Claude Aziza, Presses Pocket, Paris, 1989, [V, VI], s. 337 (İtalyanca tercümeyle karşılaştırma için bkz. E. Rostand, *Cirano di Bergerac*, önsöz: Luigi Lunari, giriş: Roberto Bracco, çev. Mario Giobbe, Rizzoli, Milano, 2011, s. 253-254). [*Cyrano de Bergerac*, çev. Sabri Esat Siyavuşgil, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1897) 2013].

E. Ionesco, *Conversazione con i "Cahiers libres de la jeunesse"* içinde, *Note e contronote*, 1960, s. 112.

Pietro Barcellona, *Elogio del discorso inutile. La parola gratuita*, Dedalo, Bari, 2010, s. 15. Barcellona bu güzel kitapta, insanları altüst eden ihtilafları göz önüne almadan etkinliği ve faydayı ölçmeyi amaçlayan söylemleri eleştirir.

Pierre Lecomte du Noüy, *L'intelligence, les gestes inutiles, le mariage*, içinde *La dignité humaine*, Fayard, Paris, 1967, s. 79-86 (alıntı, s. 79'dadır). Ama karşılaştırma için bkz. *L'avenir de l'ésprit*, (IX), Gallimard, Paris, 1941, s. 204. P. L. de Noüy'den sunduğum alıntılar tabii ki sadece faydasızlık konusundadır; yazarın dini inançları ve felsefi görüşleri bu çalışmamın kapsamının tamamıyla dışında yer alır.

Miguel Benasayag - Gérard Schmit, *L'epoca delle passioni tristi*, 5, Feltrinelli, Milano, 2011, s. 64.

Mario Vargas Llosa, *Elogio della lettura e della finzione*, Einaudi, Torino, 2011, s. 33 ["Okumaya ve Kurmacaya Övgü", *Edebiyata Övgü* içinde, çev. Celal Üster, Notos, İstanbul, 2014].

Oscar Wilde, *Il ventaglio di Lady Windermere*, içinde *Tutte le opere*, ed. Masolino d'Amico ve James Joyce'dan bir deneme, Newton Compton, Roma, 2011, Sahne II, s. 402 (karşılaştırma için bkz. *Önsöz*, *Il ritratto di Dorian Gray*, s. 26) [*Lady Windermere'in Yelpazesi*, çev. Murat Erşen, İmge Kitabevi, Ankara, (1892) 2006].

Voltaire, *Le Mondain*, içinde: *Les Oeuvres complètes de Voltaire*, cilt 16, eleştirel baskı: H. T. Mason, Voltaire Foundation, Oxford, 2003, (bkz. 22), s. 296. Voltaire'e göre gereksiz olanın sadece sanatı ve bazı sefih de-

ğerleri temsil etmediğini, ekonomik açıdan lüksün de savunması haline geldiğini belirtmek gereklidir.

Edebiyat ve sanat alanlarında gereksizlik temasının ilginç bir analizini içeren bir deneme derlemesi için bkz. *Le superflu, chose très nécessaire*, derleyen: Gaïd Girard, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2004.

Kitapların yakılması ve kütüphanelerin yok edilmesi konusunda bir karşılaştırma için bkz. Lucien X. Polastron, *Libri al rogo. Storia della distruzione infinita delle biblioteche*, Edizioni Sylvestre Bonnard, Milano, 2006 (s. 93, Çin'deki olay); kütüphaneler ve kitaplarla özgürlük arasındaki bağlantılar konusunda bkz. Luciano Canfora, *Libro e libertà*, Laterza, Roma-Bari, 1994.

Benedetto Croce, *La fine della civiltà, Filosofia e storiografia*, Bibliopolis, Napoli, 2005, s. 285.

Jorge Luis Borges, *La muraglia e i libri*, içinde *Altre inquisizioni*, önsöz: Francesco Testori Montalto, Feltrinelli, Milano, 1976, s. 9 [*Öteki Soruşturmalar*, çev. Türker Armaner ve Peral Bayaz Charum, İletişim Yayınları, İstanbul, (1952) 2005].

Cicero, *Paradossi degli Stoici*, 43, Cilt VI, Latince metin karşı sayfada, ed. Renato Badalì, Rizzoli, Milano, 20103, s. 181 [*Stoacıların Paradoksları*, çev. Serap Gür Kalaycıoğulları ve Ceyda Üstünel Keyinci, İmge Kitabevi, Ankara, (M.Ö. 46) 2012].

Pseudo-Longinus, *Del sublime*, Yunanca metin karşı sayfada, çev. ve notlar: Francesco Durante, giriş: N. Ordine, Milano, Rizzoli ["Corriere della Sera" için özel baskı], 2012.

Giordano Bruno, *De immenso*, içinde *Opera Latine conscripta, publicis sumptibus edita, recensebat F. Fiorentino* [F. Tocco, H. Vitelli, V. Imbriani, C. M. Tallarigo], *apud* Dom. Morano [Florentiae, sonraki baskılar Le Monnier], Napoli, 1879-1891, [cilt I, 1], s. 208 (İtalyanca çeviri: G. Bruno, *L'immenso e gli innumerevoli* içinde, *Opere latine*, ed. Carlo Monti, Utet, Torino, 1980, s. 425).

John Maynard Keynes, *Possibilità economiche per i nostri nipoti*, ve Guido Rossi, *Possibilità economiche per i nostri nipoti?*, Adelphi, Milano, 2009, s. 28-29. Guido Rossi'nin düşünceleri, Keynes'in 1930'da yayımlanan bu sayfalarının analizi ve başka eserlerinde de görülebilen ütopik düşünceleri açısından önemlidir (*a.g.e.*, s. 33-52).

Georges Bataille, *Il limite dell'utile*, editör ve bir deneme yazan: Felice Ciro Papparo, Adelphi, Milano, 2012, s. 246-247'deki alıntılar Bataille'dan Jêrome Lindon'a yazılan bir mektuptan alınmış olup (G. Bataille, *Choix de lettres*. 1917-1962, ed. Michel Surya, Paris, Gallimard, 1997, s. 377-

379; sözünü ettiğim bölüm s. 378'dedir), Papparo tarafından güzel deneme yazısında dikkat çekilmiştir.

George Steiner, *Prefazione*, Rob Riemen, *La nobiltà di spirito. Elogio di una virtù perduta*, Rizzoli, Milano, 2010, s. 7.

Italo Calvino, *Perché leggere i classici*, içinde *Saggi.* 1945-1985, cilt II, ed. M. Barenghi, Milano, Mondadori, 1995, s. 1824 [*Klasikleri Niçin Okumalı*, çev. Kemal Atakay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (1991) 2008].

Italo Calvino, *Le città invisibili* içinde, *Romanzi e racconti*, cilt II, ed. Mario Barenghi ve Bruno Falcetto, Mondadori, Milano, 1992, s. 497-498 [*Görünmez Kentler*, çev. Işıl Saatçıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (1972) 2002].

R. Riemen, *Prologo*, içinde: G. Steiner, *Una certa idea di Europa*, önsöz: M. Vargas Llosa, Garzanti, Milano, 2006, s. 23.

BİRİNCİ BÖLÜM
Edebiyatın Faydalı Faydasızlığı

1.

Victor Hugo, *I miserabili*, [bölüm IV, cilt VI, bölüm 2], giriş ve çev. Mario Picchi, Einaudi, Torino, 2006, s. 891 [*Sefiller*, 2 cilt, çev. Volkan Yalçıntoklu, İş Bankası Yayınları, (1862) 2015].

2.

Vincenzo Padula, *Le vocali. Ossia la prima lezione di mio padre*, içinde *Persone in Calabria*, giriş: Carlo Muscetta, bibliyografi: Attilio Marinari, Vecchiarelli, Manziana (Roma), 1993, s. 22 ve 25.

3.

David Foster Wallace, *Questa è l'acqua*, ed. Luca Briasco, çev. Giovanna Granato, Einaudi, Torino, 2009, s. 143 [*Bu Su*, çev. Derin İnce, Siren Yayınları, İstanbul, (2006) 2009].

4.

Gabriel García Márquez, *Cent'anni di solitudine*, içinde *Opere*, cilt I, ed. Rosalba Campra, giriş: Cesare Segre, Milano, Mondadori, 1998 [*Yüzyıllık Yalnızlık*, çev. Seçkin Selvi, Can Yayınları, İstanbul, 2016].

5.

Dante Alighieri, *Opere Minori. Convivio*, [cilt II, b. II], [I, ix, 3-4], ed. Cesare Vasoli ve Domenico De Robertis, Ricciardi, Milano-Napoli, 1995, s. 61.

Francesco Petrarca, *Canzoniere*, (7), Marco Santagata'nın yorumlarıyla, Mondadori, Milano, 1996, s. 35 [*Canzoniere*, çev. Kemal Atakay, Everest, İstanbul, (1336) 2015].

6.

Thomas More, *I viaggi degli Utopiani*, içinde *L'utopia*, önsöz: Margherita Isnardi Parente, çeviri, giriş ve ed. Tommaso Fiore, Laterza, Roma-Bari, 2007 [*Utopia*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Mina Urgan, Vedat Günyol, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1516) 2006].

Tommaso Campanella, *La Città del Sole*, ed. Germana Ernst, Rizzoli, Milano, 1996 [*Güneş Ülkesi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayıncılık, İstanbul, (1602) 2014].

Francis Bacon, *Nuova Atlantide*, İngilizce metin karşı sayfada, ed. Paolo Guglielmoni, Rusconi, Milano, 1997 [*Yeni Atlantis*, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa Yayıncılık, İstanbul, (1627) 2014].

Raymond Trousson, *Lo sviluppo dell'utopia moderna*, içinde *Viaggi in nessun luogo. Storia letteraria del pensiero utopico*, giriş: Vita Fortunati, Longo Editore, Ravenna, 1992, s. 62-63.

Robert Louis Stevenson, *L'isola del tesoro*, çev. Piero Jahier, deneme yazısı: Pietro Citati, Einaudi, Torino, 2002.

Karşılaştırma için bkz. Henri Denis, *Il comunismo di Moro e di Campanella*, içinde *Storia del pensiero economico. Vol. I Da Platone a Ricardo*, Mondadori, Milano, 1990, s. 142-153.

7.

Robert Louis Stevenson, *L'isola del tesoro*, çev: Piero Jahier, deneme yazısı: Pietro Citati, Torino, Einaudi, 2002.

Geminello Alvi, *Il capitale*, içinde *Il capitalismo: verso l'ideale cinese*, Bölüm 11, Marsilio, Venezia, 2011, s. 191-193.

Stevenson'ın ahlâkla ilişkisi üzerinde bkz. Fernando Savater, *Stevenson e la morale*, içinde *Pirati e altri avventurieri. L'arte di raccontare storie*, Bagno a Ripoli (Firenze), Passigli, 2010, s. 103-110.

Jim'in Wikipedia'nın paraların ticari olmayan değerine olan ilgisi konusunda kısa bir yorum, *Hazine Adası* konusundaki İtalyanca maddesinde de görülebilir.

8.

William Shakespeare, *Il Mercante di Venezia*, çev. ve ed. Agostino Lombardo, Feltrinelli, Milano, 2010 (muğlaklık ve belirsizlik konusunda karşılaştırma için bkz. giriş, s. XI) [*Venedik Taciri*, çev. Özdemir Nutku, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1596-99) 2012].

Silenus'un Rönesans edebiyatındaki yeri konusunda bkz. N. Ordine, *L'asino come i sileni: le apparenze ingannano*, içinde *La cabala dell'asino. Asinità e conoscenza in Giordano Bruno*, önsöz: Eugenio Garin, Napoli, Liguori, 1996, s. 109-118 (ikonografi ve bibliyografi konusunda karşılaştırma için bkz. N. Ordine, *L'ermeneutica del Sileno*, içinde *La soglia dell'ombra. Letteratura, filosofia e pittura in Giordano Bruno*, önsöz: P. Hadot, Venezia, Marsilio, 2009, s. 37-40).

Gereksizlik konusunda karşılaştırma için bkz. Helen Moore, *Superfluity versus Competency in The Merchant of Venice*, içinde: *Le superflu, chose très nécessaire*, s. 117-121.

Bedenle paranın eşdeğer tutulması konusunda bir karşılaştırma için bkz. John Drakakis, *Jew. "Shylock is my name": Speech-prefixes in* The Merchant of Venice *as symptoms of the early modern, in Shakespeare and Modernity. Early Modern to millenium*, ed. Hugh Grady, Routledge, Londra ve New York, 2000, s. 112-113 (karşılaştırma için bkz. Chiara Lombardi, *Mondi nuovi a teatro. L'immagine del mondo sulle scene europee di Cinquecento e Seicento: spazi, economia, società*, Mimesis, Milano, 2011, s. 113-137, özellikle s. 126).

Hıristiyanlarla (hayvanlar ve şeytani varlıklar olarak görülen) Hıristiyan olmayanlar arasındaki ihtilaf konusunda karşılaştırma için bkz. Michele Stanco, *Il contratto ebraico-cristiano: l'usura, la penale, il processo in* The Merchant of Venice, içinde *Il caos ordinato, Tensioni etiche e giustizia poetica in Shakespeare*, Carocci, Roma, 2009, s. 129-156.

Marx'ın Shylock konusundaki düşünceleriyle ilgili olarak karşılaştırma için bkz. Luciano Parinetto, *Marx e Shylock*, içinde: L. Parinetto ve Livio Sichirollo, *Marx e Shylock. Kant, Hegel, Marx e il mondo ebraico, con una nuova traduzione di Marx*, *La questione ebraica*, Unicopli, Milano, 1982, s. 27-114 (alıntı s. 46'dadır).

Franco Marenco, *Barabas-Shylock: ebrei o cristiani?*, içinde: *Il personaggio nelle arti della narrazione*, ed. F. Marenco, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 2007, s. 169-189.

Protestan kazanç etiği ve İngiliz Püritenler konusunda bir karşılaştırma için bkz. Max Weber, *L'etica protestante e lo spirito del capitalismo*, önsöz: Francesco Giavazzi, çev. A. M. Marietti, Rizzoli, Milano, 2009 [*Protes-*

tan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, çev. Miray Köktürk, Bilgesu Yayıncılık, İstanbul, (1905) 2000].

9.

Aristoteles, *Metafisica*, içinde *Opere. VI*, [I (A), 2, 982-b], çev. Antonio Russo, Laterza, Roma-Bari, 1992, s. 8-9 [*Metafizik*, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2015].

10.

Platon, *Theaitetos*, çeviri, sunum ve notlar: Claudio Mazzarelli, içinde *Tutti gli scritti*, ed. Giovanni Reale, Bompiani, Milano, 2000 [*Theaitetos*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2014].

Theaitetos'ta felsefi başarı ile hayatta başarısızlık arasındaki çelişki konusunda bir karşılaştırma için bkz. Paul Ricoeur, *Être, essence et substance chez Platon et Aristote. Cours professé à l'Université de Strasbourg en 1953-1954*, ed. Jean-Louis Schlegel, Seuil, Paris, 2011, s. 47-48.

Thales'in kuyuya düşmesi ve Trakyalı kadının gülüşü *topos*'u konusunda bir karşılaştırma için bkz. Hans Blumenberg, *Il riso della donna di Tracia. Una preistoria della teoria*, Il Mulino, Bologna, 1988.

Platon, *La Repubblica*, Cilt V, çeviri ve yorum: Mario Vegetti, Bibliopolis, Napoli, 2003 [*Devlet*, çev. M. Ali Cimcoz, İş Bankası Yayınları, 2006].

Karşılaştırma için bkz. M. Vegetti, *Il regno filosofico*, içinde: Platon, *La Repubblica. Libro V*, cilt IV, çeviri ve yorum: M. Vegetti, Bibliopolis, Napoli, 2000, s. 335-364.

11.

Immanuel Kant, *Critica del Giudizio*, çev. Alfredo Gargiulo, Laterza, Bari, 1984, § 2, s. 45 [*Yargı Yetisinin Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, (1790) 2016].

12.

Ovidius, *Metamorfosi*, cilt I, [I, 131], ed. Alessandro Barchiesi, giriş yazısı: Charles Segal; Richard Tarrant'ın Oxford baskısını temel alan eleştirel metin, çev. Ludovica Koch, Mondadori, Milano, 2005, s. 18-19 [*Dönüşümler*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, Payel Yayınları, İstanbul, 1994].

Ovidius, *Epistulae ex Ponto*, içinde *Opere. I*, (I, 5, mısra. 53-54), metin karşı sayfada, ed. Paolo Fedeli, çev. Nicola Gardini, Einaudi, Torino, 1999, s. 836-837 [*Karadeniz'den Mektuplar*, çev. Çiğdem Dürüşken, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000].

Epistulae ex Ponto'nun daha yakın tarihli yorumlarında faydasızlık meselesinden kısaca söz edilmiştir: karşılaştırma için bkz. Ovidius, *Epistulae ex Ponto. Book 1*, giriş, çeviri ve yorum: Jan Felix Gaertner, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 334.

13.

Michel de Montaigne, *Saggi*, çev. Fausta Garavini, notlar: André Tournon, Fransızca metin karşı sayfada, ed. A. Tournon, Bompiani, Milano, 2012, s. 2. Garavini'nin alıntısı, *Önsöz*'de, s. VII'dedir [*Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1580) 2006].

Karşılaştırma için bkz. A. Tournon'un önemli deneme yazısı, "*Route par ailleurs*", Le "*nouveau langage*" des Essais, Champion, Paris, 2006, s. 113.

14.

Giacomo Leopardi, *Tutte le poesie e tutte le prose*, ed. Lucio Felici ve Emanuele Trevi, Newton & Compton, Roma, 1997 [*Şarkılar*, çev. Necdet Adabağ, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016].

Spettatore Fiorentino'nun programının ve faydasızlık konusunun incelenmesi konusunda karşılaştırma için bkz. Gino Tellini, *Leopardi*, Salerno editrice, Roma, 2001, s. 219-236.

15.

Théophile Gautier, *Prefazione*, içinde *Mademoiselle de Maupin*, giriş, çev. ve notlar: Lanfranco Binni, Garzanti, Milano, 2002 (yorum konusunda bir karşılaştırma için bkz. Th. Gautier, *La Préface de Mademoiselle de Maupin*, eleştirel baskı: Georges Matoré, Droz, Paris, 1946).

Jean Starobinski, *L'abbaglio dinanzi alla leggerezza. Ossia: il trionfo del clown*, içinde *Ritratto dell'artista da saltimbanco*, ed. Corrado Bologna, Bollati Boringhieri, Torino, 2002, s. 60 (Starobinski, çeşitli yazarların sanat söylemlerini anlatmak için kullandıkları metaforları inceler).

Th. Gautier, *Préface*, içinde *Albertus ou l'âme et le péché, légende théologique*, Paulin, Paris, 1833.

16.

Charles Baudelaire, *Ultimi scritti. Razzi, Il mio cuore messo a nudo, Povero Belgio*, çev. ve ed. Franco Rella, Feltrinelli, Milano, 1995.

17.

John Locke, *Pensieri sull'educazione*, Firenze, La Nuova Italia, 1974 [1932], § 174, s. 233-234 [*Eğitim Üzerine Düşünceler*, çev. Hakan Zengin, Morpa Kültür, İstanbul, (1693) 2004].

Locke'un kendi döneminin retorik pedagojisine yönelttiği eleştiriler konusunda bkz. Carlo Augusto Viano, *John Locke*, Einaudi, Torino, 1960, s. 539. Locke'un faydalı bilgileri temel alan *gentleman* algısı konusunda bir karşılaştırma için bkz. Ernesto Fagiani, *Nel crepuscolo della probabilità. Ragione ed esperienza nella filosofia sociale di John Locke*, Bibliopolis, Napoli, 1983, s. 29-47.

18.

Giovanni Boccaccio, *Decameron*, ed. Vittore Branca, Torino, Einaudi, 1980, (*Introduzione alla IV giornata*), s. 468-469 [*Decameron*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, (1353) 2003].

19.

Pablo Neruda, *Venti poesie d'amore e una canzone disperata*, ve Federico García Lorca'dan bir yazı, ed. Giuseppe Bellini, Bagno a Ripoli (Firenze), Passigli, 2010, s. 11 [*Yirmi Aşk Şiiri ve Umutsuz Bir Şarkı*, çev. Sait Maden, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1924) 2014].

20.

Miguel de Cervantes, *Don Chisciotte della Mancia*, giriş ve notlar: Francisco Rico, İspanyolca metin karşı sayfada, ed. F. Rico, çev. Angelo Valastro Canale, Bompiani, Milano, 2012 [*Don Kişot*, çev. Reşat Nuri Güntekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (1615) 2009].

Don Kişot'la Pekin'de Tiananmen Meydanı'ndaki olay arasındaki paralellik, 16 Nisan 2013'te RAI TRE'de yayımlanan Le Storie programında tartışılmıştır. Corrado Augias'ın soruları üzerine kollarını açıp tankların yolunu kesen genç adamın o ünlü imgesi üzerine düşündüm.

21.

Charles Dickens, *Hard Times*, çev. Adriana Valori Piperno, giriş: Piergiorgio Bellocchio, Garzanti, Milano, 1977 [*Zor Zamanlar*, çev. Füsun Elioğlu, Oda Yayınları, İstanbul, (1854) 1997].

22.

Martin Heidegger, *Seminari di Zollikon*, Medard Boss'un Almanca baskısı, ed. Eugenio Mazzarella ve Antonello Giugliano, Guida, Napoli, 2000, s. 224.

23.

Zhaung-zi, XXVI, ed. Liou Kia-Hway, Milano, Adelphi, 2010, s. 252.

Kakuzo Okakura, *Lo Zen e la cerimonia del tè*, s. 67 [*Çay Kitabı*, çev. Ece Atilla, Alakarga, İstanbul, (1906) 2014].

24.

E. Ionesco, *Relazione per una riunione di scrittori* [Şubat 1961], içinde: *Note e contronote. Scritti sul teatro*, s. 142-143.

25.

Italo Calvino, *Le avventure di tre orologiai e di tre automi*, içinde *Saggi. 1945-1985*, cilt I, s. 535.

Yazarın bilime olan ilgisi konusunda karşılaştırma için bkz. Massimo Bucciantini, *Italo Calvino e la scienza*, Donzelli, Roma, 2007.

26.

Emil Cioran, *Accenni di vertigine*, içinde *Squartamento*, çev. M. A. Rigoni, önsöz: Guido Ceronetti, Adelphi, Milano, 1981, s. 99 ve 141.

Emil Cioran, *La superba inutilità*, içinde *Sommario di decomposizione*, çev. Mario Andrea Rigoni ve Tea Turolla, notlar: M. A. Rigoni, Adelphi, Milano, 2012, s. 28-29 [*Çürümenin Kitabı*, çev. Haldun Bayrı, Metis, İstanbul, (1949) 2000].

İKİNCİ BÖLÜM
Şirket-üniversiteler ve Müşteri Öğrenciler

1.

Albert Einstein, *Lettera a Carl Seelig* (11 Mart 1952, ethz.ch, AE 39-013).

2.

Martha C. Nussbaum, *Non per profitto. Perché le democrazie hanno bisogno della cultura umanistica*, il Mulino, Bologna, 2011.

3.

Beşeri bilimlerin savunması konusunda güzel bir derleme için bkz. *A che serve la Storia. I saperi umanistici alla prova della modernità*, ed. Piero Bevilacqua, Donzelli, Roma, 2011.

4.

Simon Leys, *Une idée de l'université*, içinde *Le Studio de l'inutilité*, Flammarion, Paris, 2012, s. 288 (kitabın sonundaki bu deneme yazısında ve girişin ilk sayfalarında Leys faydasızlık konusunda ilginç düşünceler sunar).

5.

Marc Fumaroli, *Le Accademie come beni comuni dell'umanità*, içinde: *Uno scandalo internazionale*, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Napoli, 2012, s. 13-16 (Collège de France'ın doğuşu üzerine karşılaştırma için bkz. *Les origines du Collège de France. 1500-1560*, ed. M. Fumaroli, Klincksieck, Paris, 1998).

Montesquieu, *Pensieri*, ed. Domenico Felice e Davide Monda, Rizzoli, Milano, 2010, s. 41.

6.

V. Hugo, *Sostegno alle lettere e alle arti. Contro il pericolo dell'ignoranza* (*Discorso del 10 novembre 1848*), içinde *Contro i tagli alla cultura*, sunum: Paolo Veronesi, çev. Carlotta Prada, Pavia, Ibis, 2011.

7.

Alexis de Tocqueville, *La democrazia in America*, ed. Giorgio Candeloro, Rizzoli, Milano, 2011. M. Fumaroli, Tocqueville'in faydaya verilen aşırı değer üzerine düşüncelerinin önemi konusunda çeşitli denemeler yazmıştır [*Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, (1835-1840) 2016].

8.

Aleksandre Herzen, *Il passato e i pensieri*, cilt I, yayın projesi: Lia Wainstein, Einaudi, Torino, 1996, ("Parte quinta. Arabeschi d'Occidente II").

9.

G. Bataille, *Il limite dell'utile*. Adelphi baskısında s. 246-247'deki alıntılar Bataille'dan Jêrome Lindon'a yazılmış bir mektuba aittir (karşılaştırma

için bkz. G. Bataille, *Choix de lettres. 1917-1962*, s. 377-379; sözünü ettiğim bölümler s. 377-378'dedir).

Bataille'ın ekonomi konusundaki yaklaşım konusunda karşılaştırma için bkz. Giovambattista Vaccaro, *Per un'economia della distruzione*, içinde: *Al di là dell'economico. Per una critica filosofica dell'economia*, ed. G. Vaccaro, Mimesis, Milano, 2008, s. 15-42.

10.

John Henry Newman, *Discorso V. Il sapere come fine a se stesso e Discorso VII. Il sapere considerato in relazione alla competenza professionale*, içinde *Scritti sull'università*, İngilizce metin karşı sayfada, giriş yazısı, çeviri ve notlar: Michele Marchetto, Bompiani, Milano, 2008 (her bir alıntı için söylemi, paragrafı ve sayfa sayısını verdim).

11.

John Locke, *Pensieri sull'educazione*, § 164, s. 215 [*Eğitim Üzerine Düşünceler*, çev. Hakan Zengin, Morpa Kültür, İstanbul, (1693) 2004].

Antonio Gramsci, *Quaderni del carcere*, cilt III, ["Quaderno 12", XXIX], Istituto Gramsci'nin eleştirel baskısı, ed. Valentino Gerratana, Einaudi, Torino, 1975, s. 1543-1544 [*Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul, (1929-1935) 1975].

Latincenin ve genel anlamda klasik dillerin savunmasına adanan sayısız eser arasında bkz. Wilfried Stroh, *Le latin est mort, vive le latin. Petite histoire d'une grande langue*, Les Belles Lettres, Paris, 2008; *Sans le latin...*, ed. Cécilia Suzzoni ve Hubert Aupetit, *Mille et une nuits*, Paris, 2012 (bu konferans derlemesinde yer alan yazılar arasında: Yves Bonnefoy, *Le latin, la démocratie, la poésie*, s. 385-393). Filolojiyle özgürlük arasındaki bağlantı konusunda bkz. L. Canfora, *Filologia e libertà*, Mondadori, Milano, 2008 (özellikle Giorgio Pasquali konusunda bkz. s. 12-13). Klasik dillerin anısını kaybetmenin uygarlık üzerindeki korkunç sonuçları konusunda bir karşılaştırma için bkz. L. Canfora, *Difendere l'insegnamento del latino non è una battaglia di retroguardia*, içinde: "Corriere della Sera", 11 Haziran 2012, s. 32.

12.

G. Steiner klasik edebiyatı savunmak için ve ikincil edebiyatın istilasına karşı önemli yazılar yazmıştır: bkz. en azından *Vere presenze* (Milano, Garzanti, 1992), *Nessuna passione spenta* (Milano, Garzanti, 1997) ve *La poesia del pensiero* (Milano, Garzanti, 2012).

G. Steiner, *La lezione dei maestri*, Garzanti, Milano, 2004, s. 24.

Max Scheler, *Amore e conoscenza*, ed. Edoardo Simonotti, Morcelliana, Brescia, 2009, s. 31 (bu alıntı, Goethe'nin 10 Mayıs 1812'de Friedrich Heinrich Jacobi'ye yazdığı bir mektuptan alınmıştır: karşılaştırma için bkz. Johann Wolfang Goethe, *Sämtliche Werke. Briefe, Tagebücher und Gespräche*, Band. VII [34], *Napoleonische Zeit* [10. Mai 1805 - 6. Juni 1816], Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag, 1994, s. 59).

13.

Warburg ile Londra Üniversitesi arasındaki ihtilafı konu almış sayısız yazarlar arasında: Anthony Grafton ve Jeffrey Hamburger, "New York Review of Books", *Save the Warburg* içinde, Cilt LVII, No. 14, 30 Eylül 2010, s. 72-74; bu hassas meseleye özel bir sayı ayıran *Common Knowledge* adlı dergi (18.1, Kış 2012), Warburg Enstitüsü müdürü Peter Mack ve Kütüphane sorumlusu Jill Kraye dâhil olmak üzere çeşitli kişilerin yazılarına yer verdi.

Napoli'deki İtalyan Felsefe Araştırmaları Enstitüsü'nün kütüphanesinin başına gelenler İtalya'da ve yurtdışında medyaya (gazeteler, radyolar, televizyonlar) konu oldu. Özellikle "Corriere della Sera", Napoli'deki enstitünün kitaplarına sayısız yazı ayırdı (24-31 Ağustos ve 1, 6 ve 10 Eylül 2012).

Kardinal Bessarion'un mektubunu alıntılayan: Eugenio Garin, *La cultura del Rinascimento*, Il Saggiatore, Milano, 1988, s. 41.

14.

Arturo Casadevall'in *Proceedings of the National Academy of Science* adlı dergide yayınlanan makalesi konusunda bir karşılaştırma için bkz. Eugenia Tognotti, "La Stampa", *Scienziati con il vizio della truffa* içinde, 6 Ekim 2012, s. 1.

15.

Ioannis Stobai Anthologii libri duo priores qui inscribi solent Eclogae Physicae et Ethicae, recensuit Curt Wachsmuth, Berlin, 1884, cilt II, s. 228, 25-29 (bölüm XXXI, [Sull'istruzione e l'educazione], 114).

Plutarkhos, *Marcello*, içinde *Vite*, cilt IV, [17, 5-7], ed. Domenico Magnino, Utet, Torino, 1996, s. 265.

Öklid'in anekdotunun ve Plutarkhos'un anlattıklarının çelişkili yorumları konusunda bir karşılaştırma için bkz. Lucio Russo, *La rivoluzione dimenticata. Il pensiero greco e la scienza moderna*, önsöz: Marcello Cini, Feltri-

nelli, Milano, 2010, s. 232-240; ayrıca bkz. Paolo Rossi, *I filosofi e le macchine, 1400-1700*, Feltrinelli, Milano, 2009, s. 74-76.

16.

Henri Poincaré, *L'analisi e la fisica*, içinde *Il valore della scienza*, ed. Gaspare Polizzi, Firenze, La Nuova Italia, 1984.

Juvenal, *Satire*, [VIII, 83-84], giriş: Luca Canali, önsöz, çev. ve notlar: Ettore Barelli, Rizzoli, Milano, 1980, s. 172-173.

Henri Poincaré, *La scelta dei fatti*, içinde *Scienza e metodo*, Einaudi, Torino, 1997.

Kant, Claudel ve Lacan'ın Juvenal'in mısrasına getirdiği psikoanalitik analiz konusunda bir karşılaştırma için bkz. Alenka Zupancic, *Etica del Reale. Kant, Lacan*, Orthotes, Napoli, 2012, s. 35.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Sahip Olmak Öldürür

1.

M. de Montaigne, *Saggi*, (I, XLII), s. 471 [*Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1580) 2006].

2.

Hippocrates, *Ippocrate e Democrito* (*Epistole 10-21*), içinde *Lettere sulla follia di Democrito*, Yunanca metin karşı sayfada, ed. Amneris Roselli, Liguori, Napoli, 1998.

Seneca, *Lettere morali a Lucilio*, cilt I, Latince metin karşı sayfada, ed. Fernando Solinas, önsöz: Carlo Carena, Mondadori, Milano, 1995.

Giovanni Pico Della Mirandola, *Discorso sulla dignità dell'uomo*, Latince metin karşı sayfada, ed. Francesco Bausi, Fondazione Bembo/Ugo Guanda Editore, Parma, 2003.

Leon Battista Alberti, *De commodis litterarum atque incommodis - Sulle comodità ed incomodità delle lettere*, Latince metin, İtalyanca çeviri, giriş ve notlar: Giovanni Farris, Marzorati, Milano, 1971.

Pseudo-Longinus, *Del sublime*.

3.

Antoine de Saint-Exupéry, *Cittadella*, uyarlama ve çev. Ezio L. Gaya, M.lle Simone de Saint-Exupéry'nin işbirliğiyle, Edizioni Borla, Roma, 1991, LIV (LV), s. 150 (Citadelle, Paris, Gallimard, 1956, LV, s. 164).

Michel Serres, *Il mal sano. Contaminiamo per possedere?*, çev. Emanuela Schiano di Pepe, il melangolo, Genova, 2009, s. 44.

Ludovico Ariosto, *Orlando furioso*, önsöz ve notlar: Lanfranco Caretti, Einaudi, Torino, 1971.

Vergilius, *Eneide*. (III-IV kitaplar), ed. Ettore Paratore, çev. Luca Canali, Milano, Mondadori, 1978, cilt II, s. 8-9 [*Aeneis*, çev. Türkân Uzel, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1998].

M. de Cervantes, *Don Chisciotte della Mancia* [*Don Kişot*, çev. Reşat Nuri Güntekin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (1615) 2009].

D. Diderot, *Supplemento al Viaggio di Bougainville. Con tre saggi in appendice tratti dai contributi diderotiani alla* Storia delle due Indie *dell'abate di Raynal*, III, çev. ve ed. Antonio A. Santucci, sonsöz: Donatello Santarone, Editori Riuniti, Roma, 2012, s. 53-54.

R. M. Rilke, *Poesie. I (1895-1908)*, metin karşı sayfada, ed. Giuliano Baioni, yorum: Andreina Lavagetto, Einaudi, Torino, 1994, s. 782 (alıntı, 9 Mart 1899'da Elena Voronina'ya yazılan mektuptan alınmıştır).

4.

Platon, *Simposio*, (201d-212c), s. 88-123 [*Şölen - Dostluk*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (M.Ö. 385-370) 2006].

G. Bruno, *De immenso*, s. 203-204 (İtalyanca tercüme: *a.g.e.*, s. 420). *De immenso*'nun bu bölümü ve felsefe arayışı ile aşk arayışı arasındaki bağlantı konusunda bir karşılaştırma için bkz. N. Ordine, *La soglia dell'ombra. Letteratura, filosofia e pittura in Giordano Bruno*, s. 125-161 (özellikle *De immenso*'daki bölüm konusunda n. 45, s. 139).

G. Bruno, *La cena de le Ceneri*, içinde *Opere italiane*, cilt I, eleştirel metinler ve filolojik notlar: Giovanni Aquilecchia, giriş ve genel koordinasyon: N. Ordine, yorum: G. Aquilecchia - Nicola Badaloni - Giorgio Barberi Squarotti - Maria Pia Ellero - Miguel Angel Granada - Jean Seidengart, Ekler: Lars Berggren - Donato Mansueto - Zaira Sorrenti, Utet, Torino, 2002, s. 475 (G. Bruno, *La cena de le Ceneri - Le souper des Cendres*, ed. G. Aquilecchia, çev. Yves Hersant, giriş: Adi Ophir, notlar: G. Aquilecchia, Les Belles Lettres, Paris, 1994, s. 93-95).

M. de Montaigne, *Saggi*, (III, VIII), s. 1721-1723 [*Denemeler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul, (1580) 2006].

Rotterdamlı Erasmus, *Il lamento della pace [Querela pacis]*, Latince metin karşı sayfada, ed. Carlo Carena, Einaudi, Torino, 1990, s. 37.

Sébastien Castellion, *Contre le libelle de Calvin après la mort de Michel Servet*, tanırım, çeviri ve notlar: Étienne Barilier, Carouge-Genève, Éditions Zoé, 1998, s. 161.

G. Bocaccio, *Decameron* [*Decameron*, çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayınları, İstanbul, (1353) 2003].

Gotthold Ephraim Lessing, *Nathan il saggio*, giriş: Emilio Bonfatti, çev. ve notlar: Andrea Casalegno, Garzanti, Milano, 2009.

John Milton, *Areopagitica. Discorso per la libertà di stampa*, İngilizce metin karşı sayfada, giriş, çeviri ve notlar Mariano ve Hilary Gatti, Bompiani, Milano, 2002.

Hakikat arayışında şüphenin temel bir araç olarak önemi konusunda bkz. Gustavo Zagrebelsky, *Contro l'etica della verità*, Laterza, Roma-Bari, 2009.

Umberto Eco görecilik konusunda defalarca ve her zamanlı netlikte yazılar yazmıştır. Çeşitli yazıları arasında 10 ve 11 Temmuz 2007'de *La Repubblica* gazetesinde yayımlanan *Mutlak ve Göreceli: Sonsuz bir Hikâye*'ye dikkat çekmek isterim (bu yazı 9 Temmuz'da, Elisabetta Sgarbi tarafından tasarlanıp düzenlenmiş olan Milanesiana 20007 Festivali'nde yapılan konuşmanın metnidir). Göreciliğin bir başka önemli savunması konusunda bkz. Giulio Giorello, *Di nessuna chiesa. La libertà del laico*, Cortina, Milano, 2005.

G. E. Lessing, *Heine Duplik* (1778), içinde: *Werke*, ed. Herbert G. Göpfert, Hanser, Münih, 1979, t. 8, s. 32-33.

Dizin

adalet 9, 13, 21, 24-26, 38, 51, 71, 119
Afganistan 11
Al Farouk 11
Albert Einstein Tıp Koleji 92
Alberti, Leon Battista 105
Alcibiades 31
Amerika Birleşik Devletleri 21, 69, 76, 130
Antik Çağ 6, 12, 93
Aquilecchia, Giovanni 88
Arendt, Hannah 3
Aristoteles 6, 36, 37, 85, 92, 107, 109, 111
Arşimet 6, 92, 93
aşk 5, 9, 34, 46, 57, 61, 101, 107-109, 111, 113, 114
Atina 83
Aurelius Cotta Maximus Messalinus 41
Avrupa 2, 3, 11, 24, 67, 68, 70-72, 83, 86, 88, 112, 124

Bacon, Francis 25, 26, 123
Bamyan 11
Barcellona, Pietro 9
Bataille, Georges 14, 77-80
Baudelaire, Charles 4, 51, 52
Baxandall, Michael 88
Benasayag, Miguel 9
bencillik 20, 25, 45, 71, 107
Berlin 11, 122, 127, 131, 134
bilgi
  beşeri bilgi 5
  bilimsel bilgi 5, 20, 53, 93
  bilgi sahibi olmak 36, 39, 94
bilim 3, 6, 36, 62, 63, 72, 91, 92, 93, 95, 96, 118, 122, 123, 127, 130, 131
  beşeri bilimler 20, 21, 54, 76, 91, 131-133
  biliminsanları 5, 6, 92-97, 115, 121, 123-126, 129, 131
Boccaccio, Giovanni 54, 116
Bonnefoy, Yves 84
Borges, Jorge Luis 11
Boss, Medard 59
Bruno, Giordano 12, 31, 113-115
Buda 11

Calabria 19
Calvin, Jean 115
Calvino, Italo 14, 15, 62, 63
Campanella, Tommaso 25
Casadevall, Arturo 92
Cassirer, Ernst 88
Castellion, Sebastian 115
cehalet 36, 73, 77, 103, 108, 113
Cervantes, 57, 107, 110, 111
Cicero 12
Cioran, Emile 63
Coketown 58
Collège de France 70, 72
Croce, Benedetto 11, 85

çıkar 3, 24, 25, 27, 30, 40, 43, 56, 57, 78, 92, 110, 111
çıkarsızlık 21, 40
Çin 11, 49

Dante 23
Davy, Sir Humphrey 124
Demokritos 35, 102, 103
Dickens, Charles 58
Diderot 4, 111
din 13, 115-118, 131
Dionisotti, Carlo 88
divinitas [ilahilik] 36
doğa 8, 10, 24, 35, 38, 43, 48, 52, 57, 60, 61, 71, 78, 80, 81, 84, 88, 94, 95, 97, 102, 104-106, 111, 113, 114, 129

edebiyat 3, 5, 20-26, 45, 47, 50, 51, 54-56, 72, 83-86, 91, 105, 106, 116, 117
Einstein, Albert 4, 92, 126, 128, 131
ekonomik
  çıkarlar 28
  insan 7
Engizisyon 11, 115
Erasmus 31, 115
eşitsizlik 9, 14
etik 26, 118

fanatizm 62, 115, 116
fayda
  ekonomik fayda 20
  ortak fayda 21, 24
  pratik fayda 1, 129
faydacılık 3, 6, 9, 14, 36, 46, 48, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 71, 74, 77, 79, 83, 98, 120
faydacı
  amaç 1, 20, 97
  şiddet 35
faydasız bilgi 3, 44, 134
felsefe 3, 13, 36-39, 85, 86, 118
Flaubert, Gustav 4
Flexner, Abraham 5, 91, 121
FNAC 90
Foster Wallace, David 21

Galileo 91, 123
Garavini, Fausta 42
Garcia Lorca, Federico 55
García Márquez, Gabriel 22
Gautier, Théophile 47-51
Giordani, Pietro 45
Girolamini Kütüphanesi 89
Goethe 87
Gombrich, Ernst 88
görecelik 7, 35
Gracq, Julien 83
Grafton, Anthony 88
Gramsci, Antonio 83

Hadot, Pierre 1
hakikate sahip olmak 115, 116, 118, 119
Harvard Üniversitesi 69, 134
Heidegger, Martin 59
Heraklitos 35
Hertz, Heinrich Rudolf 91, 122, 123
Herzen, Aleksandre 76
Hıristiyanlar 32-35, 115
Hipokrat 102, 103
homo
  oeconomicus [ekonomik insan] 7
  sapiens 15
hoşgörü 21, 34, 111, 117
Hölderlin, 4
Hugo, Victor 19, 72, 73, 74
Hui-zi 60

Ionesco, Eugène 8-10, 61

İskenderiye 11
İspanya 3
İtalya 3, 67, 68, 83, 85, 90, 130
İtalya Felsefe Araştırmaları Kurumu 70, 89
izafiyet 125, 126

Jaffelin, Emmanuel 69
Juvenal 94, 95

kadir-i mutlaklik 6
Kanada 68
Kant, Immanuel 40, 95
Karayip Denizi 27, 28
kazanç hırsı 23, 29
Keynes, John Maynard 13
kolektif mülkiyet 24
köleler 31, 36, 38, 62, 107
Kristeller, Paul Oskar 88
Kubilay Han 14
kültür 3, 15, 28, 72, 98, 131
politikaları 3

La Compagnie 90
La Hune 90
La Procure 90
Latince 82-84, 89
Lecomte du Noüy, Pierre 9
Leopardi, Giacomo 44, 45, 46, 49
Les Belles Lettres 85, 90
Lessing, F. 116, 117, 120
Leys, Simon 68
Lindon, Jêrome 78
liseler 67, 69
Locke, John 53, 54, 82
Loeb Classical Library 86
Lombardo, Agostino 35
London, F. 126
Luoyang 11

Marco Polo 14
Marconi, Guglielmo 91, 122, 123, 129
Marenco, Franco 34
Marotta, Gerardo 89
Marx, Karl 34
matematik 94, 95, 122, 125, 126, 132, 133
Maxwell, James Clerk 91, 122, 123
melankoli 34
Michelangelo 48
Milano 90
Milton, John 119
mimari 3
Montaigne, Michel de 7, 42, 43, 101, 114, 115
Montesquieu 71
More, Thomas 24
Moro, Cristoforo 89
Mozart, 48
mülkiyet 20, 24-26, 41, 76, 77
müzik 3, 35, 54, 86, 95, 122, 130, 134

Napoli 70, 89, 90
Napolyon 131
Naziler 11
Neruda, Pablo 55
New York 92, 96
Newman, John Henry 80-82
Newton, 91, 123
nicelik 6
nicelik [*quantitas*] 6, 20
nitelik [*qualitas*] 1, 6, 26, 97
Nussbaum, Martha 67

Okakura, Kakuzo 8, 60, 61
okullar 1, 11, 67, 72, 74, 85, 98, 122, 130

Oppenheimer, Julius Robert 5
Ovidius 41
Oxford Classical Texts 86

Öklid 6, 93
özgür insan 37

Padula, Vincenzo 19, 20
Pagan elyazmaları 11
Panofsky, Erwin 88
Parinetto, Luciano 34
Paris 49, 90, 126
Pasquali, Giorgio 84
Pekin 57
Percy Snow, Charles 5
Petrarca 23
Pico della Mirandola, Giovanni 31, 104, 105
Piskopos Theophilus 11
piyasa yasaları 7
Platon 37, 39, 85, 112
Poincaré, Henri 94, 95, 96
politika 2, 4, 7, 45, 85, 121, 125
Prigogine, Ilya 6
Princeton Üniversitesi 5, 92, 131-133
pseudo-bilgeler 23
Pseudo-Longinus 12
PUF 90

Raffaello 49
Ranieri, Antonio 44
Rayleigh, Lord 124
Rico, Francisco 57
Riemen, Rob 15
Rilke, Rainer Maria 8, 112
Roma 12, 49, 83, 85, 90, 115, 134
roman 22, 26, 27, 47, 50, 56, 57, 62, 90, 102
Rostand, Edmond 8
Rousseau 4
Rönesans 24, 31, 88, 112

Saint Germain 90
Saint Simon 47
sanat 3, 8, 10, 14, 28, 41, 47, 49, 50, 59, 61-64, 72, 73, 76, 78, 81, 84-86, 94, 96, 102, 115, 121, 122, 129, 130
Sanskritçe 84
Saxl, Fritz 88
Scheler, Max 87
Schmit, Gérard 9
Seelig, Carl 67
Selahattin 116, 117
Seneca 103, 104
Serres, Michel 107
Servet, Miguel 115
Shakespeare 29, 34, 35, 85
Sokrates 7, 31, 37, 39, 63, 113
Solon 45
Sorbonne Üniversitesi 90
Starobinski, Jean 48
Steiner, George 14, 87
Stevenson, Robert Louis 26
Stobaeus 93

şiir 3, 4, 8, 14, 41, 45, 47, 50, 52-55, 61, 63, 78, 84, 86, 113, 130
şirketler 2, 69, 70

Taliban 11
Tanrı 55, 74, 104, 114, 115, 117, 120
tefecilik 13, 32, 33, 34
Theodorus 39
ticaret 32, 34, 46, 52, 70

ticari demokrasiler 14, 75
Timbuktu 11
Tocqueville, Alexis de 75, 76
Tolstoy, Leo 96
Tombolini 90
Tournon, André 43
Treves 90
Trousson, Raymond 26

üniversiteler 1, 67-71, 80, 85, 91, 98, 130, 131
üretim fazlası 14
ütopya 24

Vargas Llosa, Mario 9
Venedik 2, 29, 32, 34, 35, 89
Vico, Giambattista 89
Voltaire 10
von Helmholtz 122, 123

Wakefield, Andrew 92
Warburg Enstitüsü 87, 89
Warburg, Aby 88
Wilde, Oscar 10
Wind, Edgar 88
Wittkover, Rudolf 88

Yahudiler 32-35, 116, 131
Yates, Frances 88
Yunan 3, 85, 93
Yunanca 83, 84, 89
Yunanistan 3
yüksek kültür 14

Zhuang-zi 60
Zürih 59, 134

NUCCIO ORDINE

1958 yılında İtalya Diamente'de doğan Nuccio Ordine, Calabre Üniversitesi'nde İtalyan Edebiyatı profesörü olup Harvard Üniversitesi İtalyan Rönesansı Çalışmaları Merkezi ve Alexander von Humboldt Stiftung Derneği üyesidir. Avrupa'da (EHESS, ENS, Paris-IV Sorbonne, CESR, IEA Paris, Warburg Enstitüsü, Berlin Max Planck Enstitüsü) ve ABD'de (Yale, NYU) çok sayıda üniversite ve araştırma enstitüsünde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş ve Rusya Bilimler Akademisi Felsefe Enstitüsü onur üyesidir (2010) ve Brezilya'da üç üniversiteden fahri doktorluk unvanı almıştır. 30 farklı ülkede yayınlanan *Faydasızlığın Faydası* [*L'utilità dell'inutile* (Bompiani, Milano, 2013)] ve Çince, Rusça ile Japoncanın da dâhil olduğu 9 farklı dile çevrilen Giordano Bruno inceleme serisinin yanı sıra diğer eserleri şunlardır: *La cabala dell'asino. Asinità e conoscenza in Giordano Bruno*, (Collana Teorie & oggetti, Napoli, 1996); *La soglia dell'ombra* (Collana Biblioteca, Marsilio, 2003); *Contro il Vangelo armato. Giordano Bruno, Ronsard e la religione* (Collana Scienze e idee, Milano, 2004); *Teoria della novella e teoria del riso nel Cinquecento* (Collana Teorie e oggetti della letteratura, Napoli, 2009); *Le Rendez-vous des savoirs* (Les Belles Lettres, Paris, 2009); *Trois couronnes pour un roi* (Les Belles Lettres, Paris, 2011); *Les portraits de Gabriel García Márquez* (Les Belles Lettres, Paris, 2012); *Classici per la vita* (La nave di Teseo, Milano, 2016).

ABRAHAM FLEXNER

Abraham Flexner (1866-1959) ünlü bir Amerikalı pedagogdu. Johns Hopkins ve Harvard'da eğitim aldıktan sonra çeşitli deneysel okullar kurmuş, Princeton'da Institute for Advanced Study'nin kuruluşuna katkıda bulunmuş ve 1930-1939 arasında enstitüyü yönetmiştir. Bu rolünde Nazi zulmünden kaçan birçok araştırmacıyı ağırlamıştır. Pedagoji alanında birçok kitap yazmış olan Flexner'in 1910'da yayımladığı, 20. yüzyılda tıp eğitimi üzerine raporu, günümüzde bile olağanüstü derecede modern sayılacak görüşler içerir. Flexner'in çalışmaları Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da bilim eğitimi üzerinde son derece etkili olmuştur.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

NUCCIO ORDINE

faydasızlığın faydası

Faydasızlığın Faydası: Manifesto adlı bu çalışma, bütün eylemlerin çıkara ve bütün zamanların nakde dönüştürülmesini teşvik eden bir çağda, başka bir yolun mümkün olduğunu savunuyor. Ordine'nin soruları 21. yüzyılda unutulmaya yüz tutmuş değerleri hatırlatıyor: Kazanç getirmeyen bilgi faydasız mıdır? Bir teoremden ne elde edilir? Geçmişin dilleri ne işe yarar? Güzel olandan alınan zevkin çıkarı nedir? Sevgi ve hakikate sahip olunabilir mi?

İlk bölümde edebiyat ve fayda ilişkisini ele alan Ordine; Dante'den Platon'a, John Locke'tan Baudelaire'e, Heidegger, Calvino ve Cioran gibi isimleri de katarak çok zengin bir inceleme zemini oluşturuyor. İkinci bölümde, günümüzde üniversitelerin yaşadığı dönüşümü inceleyen yazar "şirketleşen" üniversiteler ile "müşterileşen" öğrenciler üzerine eleştirilerini sunuyor, hem de Tocqueville, Herzen ve Hugo gibi düşünürlere referanslar vererek. Son bölümde, duygularımızın fayda ile etkileşimini ele alan yazar, faydasız görülen şeylerin hayatımızdaki önemi üzerine bir manifesto sunuyor. Elinizdeki çalışma, Abraham Flexner'in klasikleşmiş makalesi "Faydasız Bilginin Faydası" eki ile son buluyor.

21 dilde, 31 ülkede yayınlanan Nuccio Ordine'nin bu eseri, bir felsefe metni olmanın yanı sıra siyaset bilimi, sosyoloji ve edebiyat gibi disiplinlerin bakış açılarında dönüşüm yaratabilecek düşünceleri tartışıyor. Bu anlamda, *Faydasızlığın Faydası: Manifesto* hem zihin dünyasını genişletmek isteyen okur için hem de disiplinlerarası düşünmekten kaçınmayan akademisyenler için oldukça yararlı bir eser olmak niteliğini taşıyor.

FELSEFE

ISBN: 978-605-399-509-8

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

www.bilgiyay.com